

BOREC
1983

2643

bo-rec

JANUAR 1983

BOREC, YU ISSN 0006-7725

1

borec

1

1983 * XXXV

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Karel Grabeljšek, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Radko Polič (predsednik sveta), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika sveta), Franc Sali, Lojze Štradjot in Zima Vrščaj

Glavna in odgovorna urednica:

MILENA STRAJNAR

Izdajateljica revije:

Založba Borec

Naslovnica in grafična podoba:

Sine Kovič

Tisk:

Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Revija izhaja ob finančni podpori
Kulturne skupnosti Slovenije

skica za portret

Dr. Janko Prunk

Ob štiridesetletnici smrti dr. Aleša
Stanovnika

2

poezija

Milan Vincetič

Balada o gozdu

10

spomini in gradivo

Stane Kovač

Krščanski socialisti in Delavska enot-
nost

12

poezija

Milan Vincetič

Balada o kamnu

24

spominska proza

Janez Gradišnik

Zastavnik in pek
Zgodba, pripisana tistim v knjigi Pla-
menica

27

odmevi

Zoran Polič

Nekaj spominov na dogajanja v na-
šem narodnoosvobodilnem boju . .

37

poezija

Ivan Potrč

Disonance pred viharjem
Nekje so ostali 51
Bataljoni smrti 52
Gazi, gazi 52
Ko bodo tovariši zaigrali 53
Dež lije in lije 54
Na staro leto 55
Prometej 55
A kdo bo povedal 56**misel in čas**

Dr. France Vreg

Moč revolucionarne besede

57

poezija

Ivan Potrč

Pomlad sredi zime

66

ocenjujemo, spremljamo

Zvone Kržišnik

Roman o obveščevalcu

67

Janez Mesesnel

Naš največji mozaik

70

Viktor Konjar

Razseljena oseba

72

Drago Vresnik

V primežu znanih in manj znanih li-
stin

75

sporočila uredništvaČlani uredniškega sveta revije Borec 80
Pojasnilo 80

Ob štiridesetletnici smrti dr. Aleša Stanovnika

Dr. Janko Prunk

D drugega junija 1982 je minilo štirideset let, kar je padel pod okupatorjevimi streli v Gramozni jami pri Ljubljani član Vrhovnega plenuma OF dr. Aleš Stanovnik. Za Tonetom Tomšičem je bil druga žrtev iz najvišjega vodstva slovenskega narodno-osvobodilnega boja. Po štirih desetletjih, kar je preminil, ostaja njegov človeški in politični lik slovenskemu narodu še vedno enako svetel, kot je bil ves čas njegovega življenja, v narodnoosvobodilnem boju in vsa leta doslej.

Kot človek in politik se je Aleš Stanovnik odlikoval z zelo svojevrstnimi značilnostmi, ki najbrž izvirajo iz slovenstva. Prva takšna značilnost je njegov krščansko-socialistični nazor, druga pa njegova izredna narodna zavednost in razumevanje slovenskega narodnega vprašanja.

Rodil se je 17. julija 1901 v kmečki družini v Horjulu; njegov oče je bil ugleden lokalni politični voditelj Slovenske ljudske stranke. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani v letih 1911—1919. Po maturi je šel za eno leto študirat na Dunaj na Eksportno akademijo. Jeseni 1920 se je vpisal na Pravno fakulteto v Ljubljani in na njej je 1925 diplomiral in promoviral za doktorja prava. Že v mladih letih sta ga v družinskem krogu seznanjala s politiko oče, pa tudi deset let starejši brat dr. Ivan, ki je med prvo svetovno vojno doštudiral pravo na Dunaju ter po prvi svetovni vojni postal tudi politik SLS v Ljubljani in 1922 ljubljanski podžupan.

Aleš se je med študijem prava na ljubljanski univerzi veliko družil in prijel z leto dni mlajšim študentom prava Mirom Jeršičem in medicincem Tomažem Furlanom. Ta krog in še nekateri so se zelo zanimali za socialna vprašanja in se navduševali za takrat radikalne ideje krščanskega socializma, ki so jih med akademsko mladino širili pravno, sociološko in političnoekonomsko izobraženi Janko Kralj, zlasti pa dr. Engelbert Besednjak in dr. Andrej Gosar. Bil je med začetniki katoliškega mladinskega gibanja, ki se je začelo z revijo Križ na gori 1925. leta in si je prizadevalo za poglobitev religioznega življenja, a je s svojo samostojnostjo, kritičnostjo in zahtevo po uresničitvi krščansko-socialne etike zbudilo nasprotovanje katoliške cerkvene hierarhije in političnega vodstva SLS. Že kmalu na začetku križarskega gibanja je izrazil prepričanje, da bo »pokret, ki je predvsem religiozen, močno vplival na socialno in politično življenje. Ob političnem razmišljanju človek po nujnosti posledic religiozne obnove na politiko naravnost strastno zahrepeni«. Kot politično razmišljujoč angažiran človek je napisal članek, v katerem je lucidno povedal, da »zverženost in zamotanost družbenega življenja hiti nezadržno h koncu. Človeške tvorbe v obliki držav so že godne za pogin. Je samo še

¹ Socialna misel IV, 1925, str. 104, članek: Katoliški akademiki o svojem pokretu.

vprašanje kratkega razdobja, ko se bodo na razvalinah zmehaniziranih držav zgradile nove tvorbe ljudskega sožitja, ki ne bo temeljilo na sili in paragrafih, ampak na vzajemnosti. To novo življenje že diha z vzhoda. Poročevalci trdijo, da vstaja v zadnjih letih tam nov svet. Čisto poseben način skupnega življenja, preprosto in mehko brez zamotanih statusov«. Zaključil je z odkrito mislijo: »Vsi čutimo, da nam sedanja naša oblika ne prija več. Zato se nikar ne silimo z njo in ne dopovedujemo sebi in drugim, da to ljubimo, da to hočemo.«² Takšni nazori so ga, razumljivo, skupaj z njegovimi prijatelji približali krščanskosocialističnemu delavskemu sindikatu Jugoslovanski strokovni zvezi (v nadaljevanju: JSZ). Kot odvetniški kandidat (pri svojem bratu) je postal brezplačni pravni svetovalec JSZ in bil 1928 izvoljen v njen nadzorni odbor; v letih 1930—1932 mu je tudi predsedoval.

Leta 1930 je dr. Aleš Stanovnik naredil krščanskosocialističnemu delavstvu izredno veliko uslugo. Zaradi pritiska klerikalnih vrhov se je krščanskosocialistična Delavska pravica znašla v silnih finančnih težavah. Stanovnik je vodstvu JSZ podaril precejšnjo vsoto 30 000 dinarjev, s katero je slednje poravnalo dolg v tiskarni. Vodstvo JSZ je potem zmoglo kriti stroške časopisa s članarino svojih članov. S to materialno osamosvojitvijo se je začela tudi ideološka in politična emancipacija. Tako se je krščanskosocialistično delavstvo do 1932. leta povzpelo do razrednosocialističnega stališča in v letih 1932—1935 dokončno pretrgalo politične vezi z vse bolj konzervativno in reakcionarno Klerikalno stranko.

Leta 1930 je na Jesenicah odprl lastno odvetniško pisarno, ki jo je imel vse do okupacije. V letih 1932 do 1935 je bil član konzorcija krščanskosocialistične revije Beseda o sodobnih vprašanjih, ki je jasno utemeljila razredni krščanski socializem, zavrnila cerkveno korporativistično doktrino in uveljavila slovensko narodno vprašanje. Aleš Stanovnik je bil izrazita politična osebnost in je postajal že v teh letih nesporni politični voditelj slovenskih krščanskih socialistov. Izoblikoval si je zelo določne nazore o politiki. Le-ta mu je bila »skrb za popolnjevanje splošne blaginje, dejavnost, ki posega najgloblje v življenje posameznika in družbe«. Politik naj bi imel predvsem temeljito splošno znanje. Politično znanost je pojmoval kot celotnost vseh držav in družbe tikajočih se ved: državno- in narodnopravne, narodnogospodarske, narodnopsihološke, sociologije, zgodovine in zemljepisa. Politiki je pripisoval celo umetniški značaj, ki bi se kazal v njeni taktiki.

V jeseniškem delavskem okolju so se Stanovnikovi nazori potrdili v praksi in v njegovem prijateljstvu s komunistoma dr. Jožetom Vilfanom in delavcem v železarni Vencljem Perkom. Ko je Komunistična partija poleti 1935 začela izvajati politiko povezovanja v Ljudsko fronto, je dobila v Alešu Stanovniku svojega simpatizerja. On je krščanske socialiste usmerjal v skupni boj s komunisti proti socialnemu zatiranju in poudarjal, da pri tem svetovnonazorske razlike ne smejo biti ovira. V klerikalnem taboru pa je rasla jeza nanj in klub krščanskosocialističnih intelektualcev Beseda, ki je družil Stanovnikove prijatelje, so začeli nasprotniki in prijatelji kratko malo imenovati »politična komisija JSZ«; njej so pripisovali odločilen vpliv za drsenje JSZ na levo.

V narodnem oziru je bil njegov cilj zedinjenje vseh Slovencev v slovenski državi, vključeni v jugoslovansko zvezo. Da bi se čim bolj seznanil z vprašanji zamejskih Slovencev, je vsako leto kot turist potoval po Primorskem in večkrat po Koroškem. Zelo je cenil dejanja slovenskih narodnih revolucionarjev iz organizacije TIGR

² Križ na gori II, 1226, str. 94—96, članek: Nova država.

in sliko enega izmed bazoviških junakov, Bidovca, je imel v svoji delovni sobi. Stalno je poudarjal in pri svojem političnem delu dosledno zastopal mnenje, da je v boju proti socialnemu in narodnemu zatiranju nujna zveza delavstva s kmeti.

Na Jesenicah je leta 1935 s prijatelji ustanovil Okrajno hranilnico in posojilnico; posojila je dajala tistim, ki ga niso mogli več dobiti v klerikalni posojilnici. Stanovnik je podpiral predlog komunistov za ustanovitev medstrokovnega akcijskega odbora, ki so ga sestavljale tri sindikalne organizacije na Jesenicah: SMRJ, JSZ in NSZ, in je ob veliki stavki jeseniškega delavstva poleti odigral odločilno vlogo in prispeval k pomembni delavski zmagi. Stanovnik je bil tudi eden izmed ustanoviteljev tekstilne zadruge v Otočah, ki je skušala zaposlovati delavce, odpuščene med veliko tekstilno stavko.

Na predlog Aleša Stanovnika so se krščanski socialisti na Jesenicah sporazumeli s komunisti in levimi socialisti za skupen volilni nastop na občinskih volitvah jeseni 1936 kot »lista slovenskega delovnega ljudstva«. Izdali so volilni programski letak, ki je poleg občinskega gospodarskega in socialnega programa obsegal tudi pomembne politične zadeve. Na volitvah je bila na Jesenicah Stanovnikova lista le za las ob zmago: od 1733 volivcev je dobila 618 glasov, medtem ko je zmagovita klerikalna lista dobila 636 glasov. Tretja lista jugoslovanskih nacionalistov je dobila 479 glasov in tako Stanovnikovi listi odtegnila nekaj potrebnih socialdemokratskih glasov. Lista »slovenskega delovnega ljudstva« z nosilcem komunistom Venceljem Perkom je zmagala v sosednji občini Koroški Beli. Da bi preprečili zmedo med delavstvom, ko je Kranjska industrijska družba 30. novembra 1936 odpovedala kolektivno pogodbo delavstva in začela 7. januarja izdajati Tovarniški vestnik, so delavske sindikalne organizacije SMRJ, JSZ in NSZ na Jesenicah ustanovile konzorcij in začele izdajati »svobodno glasilo delavstva KID« Naš kovinar. Predsednik konzorcija je bil Stanovnikov odvetniški družabnik dr. Miha Potočnik. Glavni pobudnik in podpornik pa je bil dr. Aleš Stanovnik, ki je vanj napisal tudi nekaj izredno pomembnih člankov. Stanovnik se je zelo navduševal nad uspehi Ljudske fronte v Španiji in Franciji. Med obiskom pariške razstave se je seznanil z Edvardom Kardeljem in se še bolj približal komunistični politiki. Po vrnitvi iz Pariza je napisal članek, v katerem je z navdušenjem govoril o tistih francoskih katoličanih, ki so pozdravili ljudsko fronto in njen program. Članek je zaključil takole: »Ljudska fronta je nezlomljiva moč. Kadar bo pri nas delovno ljudstvo pozabilo na vse razlike, ki ga danes ločijo in držijo narazen v veliko veselje njegovih nasprotnikov, bo tudi pri nas mimo vseh ovir in varuhov rasla stvar slovenskega in jeseniškega delovnega ljudstva in uspevala tako, kot govori svetopisemska prilika o gorčičnem zrnu. Naš kovinar bo to rast podpiral in se ob njej veselil...«³

Ob petnajstletnici Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, decembra 1937, ji je posvetil navdušen udaren članek, v katerem je med drugim zapisal: »V tistem trenutku slovenskega političnega življenja je bila prvič in zadnjič vzpostavljena enotnost vsega slovenskega delovnega ljudstva, enotnost ne na katoliški, ne na katerikoli drugi internacionalni osnovi, dosežena je bila enotnost zgolj na osnovi samovlade vsega delovnega, socialno in demokratično čutečega ljudstva. Tako je bila ustanovljena ena prvih ljudskih front v Evropi«. Povedal je, da so voditelji to ljudsko fronto imeli le za taktiko in jo izdali, ko se je ponudila priložnost. Delovno ljudstvo in mlajša generacija razumnikov pa sta bila iskreno zanj in sta trdno

³ Naš Kovinar, 16. julij 1936, članek: Ljudska fronta — nezlomljiva moč.

verjela, »da je ideja združitve vsega slovenskega delovnega ljudstva v eno samo čvrsto politično telo ne samo najlepša, temveč tudi edina rešilna ideja — edina rešitev za obstoj slovenskega naroda«. Sklenil je s pozivom, naj se znova oživi zveza delovnega ljudstva. Ideja o zvezi slovenskega delovnega ljudstva je Stanovnika vodila, da je s komunisti in še nekaterimi demokrati kandidiral na listi slovenske združene opozicije za parlamentarne volitve decembra 1938 ter si nakopal hudo kritiko in sovražstvo klerikalcev. Ta ideja ga je vodila, da je s svojimi prijatelji krščanskimi socialisti in nekaterimi poštenimi demokratskimi avtonomistično razpoloženimi politiki SLS jeseni 1939 zasnoval ustanovitev politične stranke, ki bi skušala to idejo uresničiti. Izdali so eno ciklostirano številko svojega političnega glasila Slovenska politika, v kateri so izrazili tako napredne misli o socialni in nacionalni osvoboditvi slovenskega naroda, da jih je mogoče uvrstiti ob manifest slovenskemu delovnemu ljudstvu, ki ga je izdala na ustanovnem kongresu na Čebinah Komunistična partija Slovenije.

V Slovenski politiki, ki jo je v glavnem zasnoval dr. Aleš Stanovnik, je bilo zapisano tudi tole:

»Svoje politično delo začenjamo v usodnih trenutkih, ki pomenijo začetek svetovnega obračuna. Priče smo prvemu spopadu svetovnih imperializmov, pred katerimi so nam domači politični vzgojitelji vedno zakrivali oči. Bali so se namreč, da zdravo slovensko ljudstvo spozna sledove svetovne reakcije tudi na Slovenskem. Zato pomeni začetek svetovnega obračuna tudi začetek slovenskega obračuna...

Mi, ki Vam ta vestnik pošljamo, smo se združili med seboj v politično tovarištvo, ki naj postavi temelj novemu slovenskemu političnemu gibanju. Začenjamo graditi iznova in od spodaj. Sprožiti hočemo val političnega hotenja, ki naj prenovi slovenskega človeka, obenem pa doseže konkretne vseslovenske politične cilje...

Ce govorimo natančneje, hočemo uresničiti trojni cilj: doseči celotnost slovenskega narodnega ozemlja, potem hočemo doseči politično samostojnost slovenskega naroda v sožitju z vsemi Jugoslovani, kot tretji cilj pa hočemo ustvariti tak socialni red na Slovenskem, da bo slovenski človek z njim čim bolj zavarovan.«

Takšna opredelitev je Stanovnika in krščanske socialiste junija 1940 privedla do sklepa, naj se čim tesneje povežejo z edino programsko sorodno, organizacijsko močno, strateško in taktično politično usposobljeno in na dejanja pripravljeno KPS. Sodelovanje, vzpostavljeno poleti 1940 v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, je bilo temelj, na katerem je bilo mogoče v najtežjem trenutku za slovenski narod ustanoviti OF.

Po nacistični okupaciji je gestapo na začetku maja 1941 zaprl Aleša Stanovnika najprej v Begunje, nato pa ga je poslal v zbirališče za prisilno izselitev v Srbijo v Sentvidu nad Ljubljano. Iz časa gestapovskega zasliševanja sta ohranjeni dve Aleševi pismi⁴ ženi Marinki in njeni starejši sestri, ki pričata o njegovi nacionalni zavesti, prisebnosti in borbeni orientiranosti. Že iz Sentvida je dobil stik s krščanskimi socialisti v Ljubljani, ki so ga obvestili o ustanovitvi OF. Dne 6. julija so ga Nemci izselili v Srbijo, toda že po nekaj dneh se mu je z legitimacijo Rdečega križa posrečilo pobegniti v Ljubljano. Tam se je takoj vključil v OF in bil kot predstavnik krščanskih socialistov vključen v njen vrhovni plenum, obenem pa je bil tudi član okrožnega odbora OF za Ljubljano. Ves se je vrgel na delo za novo organizacijo, zlasti pa je bil dejaven v pomembni politični komisiji, ki je oblikovala program OF. Bil je na znamenitem sestanku krščanskih socialistov s predstavniki Centralnega komiteja KPS 14. novembra 1941, na katerem so se neverjetno jasno, iskreno in daljnovidno dogovorili za odnose med obema skupinama v osvobodilnem boju in in v poznejši socialistični družbi.

Dogovorili so se za enotno družbenopolitično graditev v prihodnji svobodni slovenski družbi in za duhovni svetovnonazorski in kulturni pluralizem. Krščanski socialisti so se odpovedali snovanju svoje posebne politične stranke in komunistom priznali njihovo avantgardno vlogo v političnem boju.

Zaradi stalne nevarnosti, da bi ga odkrila okupatorjeva policija in domači izdajalci, je moral Aleš živeti v ilegali. Toda v svoji neustrašnosti in zavesti, da je treba vse žrtvovati za osvobodilni boj, ni odnehal in tako tvegati lastno življenje. Dne 22. maja 1942 ga je italijanska policija prijela v stanovanju prijatelja Mira Jeršiča, kjer je zadnje dni ilegalno stanoval. Po kratkem postopku ga je specialno vojaško sodišče italijanskega XI. armadnega zbora obsodilo in je bil 2. junija ustreljen v Gramozni jami pri Ljubljani. Aleš je do konca ohranil neustrašnost, izredno prisebnost duha ter narodni in človeški ponos. Umrl je zvest svojemu krščanskemu prepričanju in prepričanju o nujnosti skupne fronte s komunisti v boju za nacionalno in socialno svobodo Slovencev. Izguba za osvobodilni boj je bila velika.

⁴ Pismi sta objavljeni v dodatku.

Pismi dr. Aleša Stanovnika iz gestapovskega zapora

Draga Marinka!

Prejšnji petek se je začelo zasliševanje. Prvi so bili na vrsti učitelji in profesorji. Dobili so najrazličnejša vprašanja: Ali ste se politično udejevali, pri katerih kult. društvih ste bili, ste bili Sokol, četnik, kaj ste delali in kje živeli po letu 1914, kakšno razmerje do Nemcev ste imeli, kakšno je Vaše mnenje o nac. social., kakšen odnos do nac. social., ali ste Slovenec, kako boste vzgajali oz. vzgajate svoje otroke, ali ste pripravljeni iti v Reich, ali morda želite v Zgb. ali Beograd. Ali imate sorodnike v Nemčiji, kakšna je Vaša gospa — po velikosti, kaj ste čitali, kaj sodite o nac. soc., kje ste študirali itd. itd.

Kakor vidiš, so bila kočljiva vprašanja.

Učiteljev in profesorjev je bilo okrog 130. Kaj so bili vprašani vemo, kaj so odgovorili, vemo le delno.

Nato so bili zaslišani podjetniki (industrialci) in nekateri drugi samostojni poklici. Duhovniki niso bili zaslišani in menda ne bodo. Pač pa so morali odgovoriti na tri vprašanja: 1. Ali si Volksdeutsche. 2. Ali so bili Tvoji predniki Nemci. 3. Ali imaš sorodnike v Nemčiji.

Včeraj so prišli na vrsto pravniki in inženirji. Zaslišan sem bil popoldne.

Razgovor je potekal nekako takole:

On: Vaše ime je...

J: Stanovnik.

On: Ste se kulturno in politično udejevali pri katerih društvih?

J: Da. V mladosti pri Orlu, pri SLS, od leta 1929 sem se polit. udejeval izven SLS.

On: Vi ste prvi, ki pove, da se je politično udejeval. Tu je šlo mimo ogromno intelligence, pa se ni nihče politično udejeval. Če ste politično delali, zakaj ste pustili, da je slovenski narod zašel v tak položaj.

J: Mi nismo imeli odločilnega vpliva.

On: Potem bi morali napraviti oborožen upor.

J: To pa ni lahko, tako kakor si morda predstavljate vi, ki ste član velikega oboroženega naroda.

On: Zakaj niste uspeli v politiki?

J: Največ zato, ker Slovenci nismo imeli močne politične osebnosti.

On: Vi ste vendar imeli politično osebnost in to veliko — dr. Korošca.

J: On ni bil politična osebnost, temveč le politični taktik.

On: Saj res: rekli ste, da ste bili pripadnik Korošca. Zakaj ste se ločili od njega.

J: Zato ker sem v zrelih letih spoznal, da se njegova politika ne sklada z interesi slovenskega naroda.

On: Da, mi poznamo dr. K. On je vodil »Pfafenpolitik«. Poznamo ga že 20 let. — Ja, vi ste advokat, nesrečen poklic, kaj pa hočete sedaj početi.

J: Poklic ni važen, odločilno je veselje do kakršnegakoli dela. Lahko delam doma na polju pri bratu, če ne bom imel prilike izvrševati odvetništva.

On: Kje pa ste doma — (pogleda na popis, ki ga ima pred seboj) — kje leži ta kraj?

J: Zahodno od Ljubljane — 20 km — »derzeit von Italien besetzt«.

On: Nicht derzeit, sondern das bleibt auch in Italien.

J: No, tako pač moram reči, doslej je bila tu Jugoslavija.

On: Da, da, Vi ste član nesrečnega naroda, čez katerega gre kolo in ga bo zdrobilo (Volk es wird zermahnt).

J: Zavedam se, da je slovenski narod geopolitično tako postavljen, da se danes res lahko imenuje nesrečen, tu se križajo tri rase.

On: Da, da, Vi ste tudi nesrečen človek. Mi vidimo, da ste Slovenec, zaveden Slovenec. Glejte: Mi nočemo nikogar odtujiti od svojega naroda. Hočemo le, da se vrnejo vsi, ki so nemškega pokolenja nazaj k Nemčiji, ki so jo pozabili. Vi pa morate pač živeti na ozemlju kake slovanske države.

J: Razumem.

On: Ali imate morda fotografijo svoje žene s seboj.

J: Pokažem fotografije.

On: Ali morda želite ostati v Nemčiji. Pri tem vam kot »ehrlichen Mann« odkrito povem, da ne morete računati, da bi bivali na obmejnem ozemlju, kjer hočemo čisto nacionalno mejo in nobenih konfliktov več med narodnostmi.

J: Hvala lepa. Vi veste, da ima človek tudi srce. To pa me vleče v kraje, kjer sem bil rojen in kjer sem preživel mladost.

On: To vam bomo v najkrajšem času omogočili.

To je približen izvleček razgovora.

Jasno je, da me bodo izgnali.

Važno je sedaj med drugim tole: poskusi rešiti vsaj najlepše slovenske knjige, ki bodo gotovo postale redkost, dokler bo tako stanje. Ali si prejela kaj odveč denarja, daj nekaj Hildi za Mihov račun. Če imaš kaj odveč, zameni v dinarje in pošlji v Lj. da bo za prvo silo, ko pridem. Možno je namreč, da nam ne puste nič s seboj. Sicer ni nujno, da to storiš, ker so še druga pota, vendar priporočam, če moreš. Tudi sicer bi kaj potrebnega spravil v Ljublj. Ako ima katera od gospodičen priliko, naj pregleda omaro še enkrat in tiste spise, ki bi se dali urediti tudi iz Ljubljane izloči, da bom poskusil vzeti s seboj. Ako tega ne morejo, bom pa sam napravil, če bo čas. Ne rabim nič, tudi perila ne, ker ga že imam v zalogi. Zato nič ne pošiljaj.

Prosim, zahvali se lepo Jožetu Hafnerju za darilo, vsi trije — Miha, Jože in jaz — smo v redu prejeli.

Vse vas lepo pozdravljam

Aleš

4. 6. 1941

⁵ Objavljamo le drugi del pisma. V prvem delu pisma svakinji, najstarejši ženini sestri, govori, da sta z Marinko o vsem tem govorila, in ji pač še enkrat »vse to reproducira, da bo pomagala pri selitvi otrok oz. pri zdravljenju otrok v Ljubljani, ker na Jesenicah ni primerneга zdravstvenega varstva«.

Draga Vera!¹⁵

Čast je velika stvar. Kdor jo je pogazil, ga peče vest. Tistim, ki so nas tako ponižali, ne smemo poljubljati rok. Najbolj jih zadane ponosno obnašanje. Kdor količkar more, naj se ponosno vede. Kaka ogromna moralna škoda za nas je bilo navodilo svoj čas, da gredo vsi v JNS, nato v JRZ, sedaj zopet ne vem kam. Če je bila taka usodna odločitev v marcu zaradi časti, moramo biti dosledni. Nikoli ne smemo mahedrati. To je fatalno. Le konsekenca, ponos, močatost, morejo zopet dvigniti Slovence iz obupa. Kdor ne spoštuje človečnosti, ga dostojanstveno preziramo. Bili smo res taki zajci in zmešanci, da ne vidimo nič drugega kot reševanje malenkosti materialij, ljudi pa pustimo, da propadajo moralno.

Sedaj se dogajajo usodne stvari. Res ne moremo odločilno vplivati na potek dogajanj Slovencev. Toda storiti moramo svojo dolžnost. Zgodovinska naloga je, moralna ohranitev in obranitev (pozicij). Ne upropaščajmo se s prodajanjem, ponujanjem, klečeplastvom. Vsi tisti, ki čutijo kako odgovornost, naj to premislijo. Nas so ponižali, ko še nihče nikoli. Na ponižanje je odgovor prezir. Trdno smo uverjeni, da so tudi pri njih še ljudje, ki čutijo človeško. Prilika je, da taki ljudje vidijo, da so tudi pri nas ljudje. Glave pokonci. Obraz pokažimo ljudem, drugim hrbet.

Razumemo popolnoma ljudi, ne razumemo pa tistih, ki dajejo navodila. Nekaj svetega mora le biti. Če nam ni sveto naše slovensko čustvovanje, naša zemlja, naši otroci, starši, potem naj propademo. Oni bi radi videli, da ste vsi z njimi dobri, prijazni, uslužni itd. To sme biti samo v določenih mejah, kolikor nam to nalaga dolžnost do dela in samoohrane. Vse preko te meje pa nič tega. Nikar jim ne pomagajmo pri njihovem uničujočem delu. Oni zase, mi zase. Ne pa tako: oni zase, mi pa tudi zanje. Potem je slovenska stvar res v kratkem izgubljena. Mi pa hočemo vendar živeti, ne životariti, še manj poginiti. Končno se le more zbuditi pri ljudeh čut pravice, prodreti mora človečnost, saj smo končno vendarle vsi ljudje. Če se to ne zgodi, bo pa splošna človeška propast. Konkretno: Videl sem, da jih nekaj zaboli, če so ljudje ponosni. Mi smo slovensko peli svoj čas. Vi nam lahko ukažete, da molčimo. Ubogali bomo. Toda vi nam ne ukazujte stvari, ki so ponižujoče. Zado-stovalo je. Nismo nemško peli. Drugič pa so naleteli na slabiče. Predsednik županske zveze Novak Nande in neki župnik sta organizirala zbor za nemško petje. Drli so se kot plačani cigani. Poslali so jih na pohod za vzgled. 4 h. Toda izvedli so z njimi, ki so taki hlapci, tudi tako vežbanje (ponoči), da se jih je 5 onesvestilo. Tako oni samo razlikujejo.

Na cesti so se neke ženske obrnile proč in jim pokazale hrbet. Z oknov so se umaknile, da ni bilo treba delati prijaznih obrazov. To jih boli itd.

Nešetokrat so mi pred očmi fantje iz Bazovice. To je naš cvet, zgled ponosa, zavesti, žrtev. In narod, ki ima take junake, je vreden življenja. Pa še druge zglede imamo. Ravnajmo se po njih, ne po omahljivcih.

Če bi se z nami kdaj kaj zgodilo, naj vedo otroci, da so imeli starše, ki so bili Slovenci, ne šleve. Kdor ostane, je njegova dolžnost, da otrokom ob pravem času vse pove.

Mi smo vsi dobre volje, polni optimizma. Čutimo nič in zadovoljstvo kljub vsemu, kar se je zgodilo, se godi in kar pričakujemo. Naš vzornik je Janez Cankar in Janez Krek, ne pa Tone Korošec in njegovi klavčni nasledniki.

Tebe in vse iskreno pozdravlja

Aleš

23. 6. 1941

Balada o gozdu

Pohorskemu bataljonu

*To je balada o gozdu
O čisto navadnem gozdu
o smrekah o smoli o trhlinah
To je balada o težkem gozdu
o zakopani piščali
in belem*

*Gozd gozd gozd
široko veje zima
gozd gozd gozd
ohlapno podi se zima
Zima zima
čemu si bosa
čemu ti sekira*

*Mlačno sonce so prignali
Na povodcu
Ná lažnivec so vpili
s pepelom te bomo
z noži
z nočjo*

*To je še vedno balada o gozdu
Komu postiljaš gozd
Kdo te doji
Kdo ti stika po nedrjih
Oj gozd gozd
tvoje mrežasto oko
tvoji utrujeni udi
tvoje zaklano jezero
ki ga nimaš*

*Gozd gozd gozd
Imaš kamen
Imaš mlin
Imaš živali
Premoreš kovček
Gozd gozd gozd
Pojdiva v gozd Irena
Za nama ljudje
listnata mu je voda
mu je rosa
mu je žalost*

*Kdo bo nadaljeval balado o gozdu
Kdo bo razsijano zaigral
Gozd ali nas slišiš
nas hočeš poslušati
Ti sploh sežemo do gležnjev*

*Kje je tvoje natrgano grozdje
Kje so tvoji vlaki*

*Kaj če se zganejo vsi
ki ti spijo
Če ti zavozlajo korenine
Če se pošalijo s tabo
Kaj bi storil
Bi ponorel
Bi zavriskal*

*Vseeno imam tvoj kamen gozd
čuden preluknjan kamen
Pravijo od strela
od ognja da je
Ti je že zarasla koža
Se še nisi nagubal*

*Gozd gozdovi gozdovje
zvon zvonovi zvonovje*

Milan Vincetič

Beseda avtorja: Pred leti sem bil na Pohorju in mi je vse skupaj nekako ostalo v glavi. Pesem, ki vam jo pošiljam, je moderna, taka, kot jih pišem, kot sem jo začutil, kajti mislim, da je treba tudi v tako imenovani revolucionarni poeziji, ki govori o našem boju, govoriti moderneje. Mislim, da se mi je ta balada o gozdu posrečila. Nekaj nosi v sebi, kar sem globoko v sebi čutil.

Krščanski socialisti in Delavska enotnost

Stane Kovač

V štiridesetih letih od ustanovitve Delavske enotnosti med drugo svetovno vojno na Slovenskem je preteklo toliko časa, da se končno lahko vprašamo: ali smo jo v njeni pravi vsebini že do kraja uresničili? Natančen odgovor ni ravno lahek. Poizkušal bom nakazati nekaj misli, kako smo na problem Delavske enotnosti gledali in ga razumeli krščanski socialisti. Seveda pa je tudi do njene formalne ustanovitve minilo še celo več kot štirideset let, v katerih sta svet in tudi našo ožjo domovino pretresali z vsemi revolucionarnimi posledicami kar dve svetovni vojni.

Dolga je bila torej doba, preden sta dva vodilna predstavnika Delavske enotnosti na Slovenskem, Luka Leskošek za Komunistično partijo in Tone Fajfar za krščanske socialiste, v skupaj podpisanim članku Pomen delavske enotnosti za današnji in jutrišnji dan, objavljenem v 1. številki Delavske enotnosti dne 20. novembra 1942, med drugim zapisala: »Ko so predstavniki delavskega razreda Slovenije soglasno sprejeli teze konference Delavske enotnosti, so se jasno zavedali tudi jutrišnjega dne. Premišljeno so zapisali: Slovensko delavstvo predstavlja danes KPS, skupina krščanskih socialistov in predstavniki svobodnih strokovnih organizacij; KPS kot organizirana avantgarda delavstva, krščanski socialisti pa kot izraz demokratičnega in revolucionarnega napora ter razvoja med slovenskimi krščanskimi delavci. In: Os-

novni pogoj delavske enotnosti je popolna enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov, kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov v tem smislu ugotavlja in priznava KPS njeno proletarsko avantgardno vlogo, medtem ko priznavajo KPS in svobodne strokovne organizacije krščanskim socialistom njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izrazila posebno v njihovi borbeni udeležbi pri narodnoosvobodilnem gibanju. Vse skupine medsebojno priznavajo pravico do izražanja svojega svetovnega nazora.« S tem so po eni plati zagotovili in naglasili popolno enakopravnost vseh delovnih skupin, po drugi plati pa z ugotovitvijo avantgardne vloge KPS poudarili, da mora enotni proletariat Slovenije izbojevati vse svoje zgodovinske pridobitve.

1

Ni mogoče mimo dejstva, da so številni tehnični izumi in nagel razvoj industrije v devetnajstem stoletju, posebno v njegovi drugi polovici, pospešili razvoj kapitalizma na eni in delavskega razreda na drugi strani. Slovenska družba se je precej hitro spreminjala iz fevdalne v meščansko z vsemi značilnostmi nastopajočega kapitalističnega gospodarstva.

V hudi socialni in politični odvisnosti se je začel iz malih kmečkih in obrtniških razmer oblikovati delavski razred. Pretežno z vasi prihajajoči delavci so

bili v veliki večini katoliško opredeljeni in tudi politično odvisni od takratne narodne, kasneje Slovenske ljudske stranke (v nadaljevanju: SLS), manj pa od liberalne Narodno napredne stranke, ki je zajemala bolj trške in uradniško-meščanske kroge. Močan katoliški vpliv je tudi razumljiv, saj je bilo kmečko ljudstvo močno povezano s krščansko tradicijo.

Že kmalu po oblikovanju meščanskih političnih strank (klerikalne in liberalne) je bila na Slovenskem leta 1896 ustanovljena Socialnodemokratska stranka. Vpliv marksizma pa je segel že prej tudi med nastajajoče slovensko delavstvo. Marxova ekonomska teorija in organizacija boja proti kapitalizmu sta vedno bolj odmevali med njim. Marxova znanstvena analiza kapitalistične politične ekonomije je dala trdno podlago strokovni in politični organizaciji delavstva. Delavski razred je v primeri z dobro organiziranim meščanstvom nastajal in se razvijal v skrajno brezpravnih razmerah (z neomejenim delovnim časom, brez socialnega zavarovanja za zdravje in starost ter drugih najosnovnejših socialnih pravic). Politične pravice so bile na trhlih nogah. Vladala je popolna odvisnost od vsemogočnega kapitala.

Ker je večina delavcev prišla z vasi, je bila pod močnim katoliškim vplivom. Katoliški vpliv je obvladoval tudi takratne politične razmere. Nanovo nastala socialna demokracija je bila spričo neorganiziranega delavstva šibka in ga ni mogla množično zajeti. Krhala se je tudi zaradi tujega, precej sektaškega vpliva na delavsko še nezavedne katoliške delovne množice. Na drugi strani pa je bila strankarska katoliška politika še dolgo gluha za socialna vprašanja, ki jih je nagli razvoj kapitalizma zastavljal širokim množicam delavcev in kmetov. Zato je razumljivo, da se je tudi med vernimi delavskimi množicami začelo uveljavljati spoznanje o potrebnosti upora proti socialnim krivicam kapitalizma in s tem tudi proti politiki, ki je bila brez poslu-

ha za delavske interese. Tako je poleg socialne demokracije, ki je lahko zajela marksistično zavedni del delavstva, nastalo znotraj katoliškega sveta krščanskosocialno gibanje, ki je začelo obsojati kapitalistično izkoriščanje človeka po človeku. To je bil proces, ki ga v slovenski zgodovini ne smemo zanemariti. Ta proces je znotraj krščanskega sveta oblikoval svoj socialni pogled na svet in ustvaril linijo, ki je končno vodila v enotnost delavskega razreda in njegovega nastopa proti kapitalističnemu izkoriščanju. Pogosto je prihajalo do odkritih trenj in konfrontacije med socialno demokracijo in krščanskim socialističnim gibanjem. Neutemeljeno je bilo začetno nezaupanje do marksizma, zlasti do njegovega političnega delovanja v okviru socialne demokracije, na drugi strani pa je bilo neutemeljeno pretirano sektaško razpoloženje, zlasti socialne demokracije in kasneje tudi partije, do krščanskosocialističnega gibanja, ki se je postopoma oblikovalo in krepilo svojo razredno zavest. Za dosego enotnosti je bilo treba premagati obojestransko nezaupanje in okrepiti pravilno spoznanje, da svetovni nazor ne sme biti ovira za enoten nastop delavskega razreda. Sedanjí čas to razume in si je o tem popolnoma na jasnem. V tistih časih pa je bila potrebna dolga razvojna pot, da smo dosegli enotnost delavskega razreda.

Mnogo in odločilno je še pred prvo svetovno vojno prispeval k delavski enotnosti začetnik in organizator krščanskega socialnega gibanja na Slovenskem dr. Janez Ev. Krek. Z njim so se začele pri nas tudi pobude in prizadevanja za delavsko enotnost. Krek je bil res med organizatorji Katoliške narodne stranke in kasneje SLS, toda treba je priznati, da je bil vedno na njenem levem krilu. V katoliških vrstah je prvi iskreno prisluhnil veliki bedi delavcev in kmetov in ne samo spoznal potrebe, temveč je tudi praktično oblikoval nekatera delavska društva in organizacije ter zlasti kmečko

zadružništvo. V stranki je deloval za dosledno ljudsko demokracijo. Ustanavljal je delavska društva, ki jih je leta 1909 povezal v sindikalno organizacijo. Jugoslovansko strokovno zvezo (v nadaljevanju: JSZ), ki je kasneje postala podlaga krščanskega socializma na Slovenskem. Njegova največja zasluga je, da je razgibal in organiziral delavske in kmečke množice. S preprostim ljudskim načinom ter temeljitim poznavanjem socializma in politične ekonomije je oblikoval ljudsko demokratično organizacijo krščansko usmerjenih delavcev in kmetov. To Krekovo delo, ki je objektivno krepilo enotno fronto delavskega razreda, je leta 1939 ocenil Sperans: »Tako je nastalo Krekovo krščansko socialno gibanje, ki predstavlja ločitev kmečko proletarskih množic od veleposestniških in meščanskih vrhov v konzervativni klerikalni stranki.«

Krekovo delo je ustvarilo odlično podlago za dialog tudi z marksistično usmerjenim delavstvom. Dobro je čutil, da so nosilci kapitalizma pri vodenju gospodarstva enotni in nazorsko indifrentni, medtem ko so delavci idejno in politično preveč razklani. Glede na enotno izkoriščanje, ki je enotno pehalo delavca in kmeta v popolno socialno odvisnost in revščino, je Krek iskreno čutil tudi potrebo po enotnejšem nastopu delavskega razreda. Jože Šorn je v razpravi Razvoj papirnice Vevče ugotovil: »Zanimivo je, da je prišel maja 1904 na Vevče dr. Janez Ev. Krek, ki je na shodu izrazil misel, naj se delavstvo združi v skupno strokovno organizacijo. Toda socialni demokrati so ta poziv odklonili.«

Znano je, da je Krek veliko razmišljal o tesnejši povezavi s socialno demokracijo. To mu je priznal in o tem precej pisal v svojih spominih ideolog in politik socialne demokracije Albin Prepeluh, med drugim, da mu je Krek marca 1917., pol leta pred prezgodnjo smrtjo, dejal: »Zdi se mi potrebno reči vam: Delajte na to, da bi se enkrat sešli pa-

metni res demokratično čuteči ljudje vseh struj na razgovor o vseh teh silno važnih rečeh. Jaz bom poleg. Če najdemo miselno enotnost in skupnost vsaj v nekaterih poglavitnih točkah, po mojem mnenju je to mogoče, ustvarimo tako zelo potreben blok slovenske umstveno realistične demokracije. Kdor se bo čustveno pripravil na bodočnost, njegova bo.« Gotovo iskreno izrečena pomenljiva gesta za ustvaritev delavske enotnosti. Temu Krekovemu prizadevanju je dal lepo priznanje Ivan Cankar, ko je v predavanju v Ljudskem odru v Trstu 20. aprila 1918 dejal: »Zdaj pa je vrsta ena, je prapor en sam! Tisti, ki je visoko dvignil ta naš prapor — Janez Ev. Krek — je legel v prezgodnji grob. Ali kakor je bilo plodno njegovo življenje, tako je bila plodna celo njegova smrt.« Te Cankarjeve besede v predavanju, namenjenemu kritični presoji socialne demokracije, so odlična ocena in priznanje za Krekovo delo.

Pomemben vpliv v boju za enotnost delavskega razreda je imel pri nas na strani krščanskega socializma in v zvezi s krščanskim socialnim naukom znani nemški filozof, sociolog in duhovnik Wilhelm Hohoff, odličen poznavalec avtorja Kapitala in njegovega znanstvenega socializma. Ta je na Beblov očitak, da sta si socializem in krščanstvo kot ogenj in voda, kritično odgovoril, da si krščanstvo in socializem ne nasprotujeta kakor ogenj in voda, temveč velja to nasprotje za kapitalizem in krščanstvo. Ko je Bebel kritično preučil Hohoffova znanstvena izvajanja, zlasti njegovo glavno delo Pomen Marxove kritike kapitala, je priznal, da je Hohoffova teza pravilna. V omenjenem delu je Hohoff kot katoliški duhovnik dejal: »Marxova kritika kapitala je v bistvu pravilna in resnična. Kdor tega ne prizna, živi v slepilu, ne pozna resničnosti položaja, ne pozna izredne socialne stiske.« Hohoff je priznaval zgodovinsko nujnost razrednega boja in o tem 1921. zapisal: »Raz-

redni boj nikakor ni iznajdba, niti Marxova niti kakega socializma, temveč je gospodarski in zgodovinski pojav, ki že tisočletja preveva zemeljsko oblo. Organizacija zatiranega razreda je prav tisto sredstvo, s katerim hoče socializem odstraniti današnje kapitalistično razredno gospodarstvo.« O Hohoffu, njegovem krščanstvu in socializmu, njegovi delovni in vrednostni teoriji ter kritiki kapitalizma je pri nas precej pisal France Šmon, ki je prevedel in izdal njegove glavne spise v posebni knjigi Temelji krščansko gospodarskega nauka. Šmon v tej predstavitvi Hohoffa naglaša: »Končni cilj je pri Hohoffu in Marxu isti, to je socializem.« Dr. Janko Prunk ocenjuje pot duhovnika W. Hohoffa kot nekaj popolnoma izjemnega in individualnega. Walter Dirks ga imenuje prednika pionirjev pri postavljanju mostov med krščanstvom in socializmom.

2

Krščanskosocialistično delavstvo v Jugoslovanski strokovni zvezi je na svoji razvojni poti zgodaj spoznalo, da razmere same silijo delavca in malega kmeta k enotnemu nastopu. To se je še posebej čutilo v kritičnih situacijah (stalno mezdnó gibanje, nastopi proti draginji, za zdravstveno in socialno zavarovanje ter izboljšanje delovnih razmer. K enotnosti so se nagibali tudi zaradi skupnih političnih interesov, saj je bil na drugi strani kapital enoten in ni poznal političnih in idejnih pregraj. Razvoj krščanskih socialistov ni potekal v samostojni stranki, temveč v nazorskem gibanju, ki je težilo k širini politične povezave in enotnosti delovnih ljudi. Znani francoski mislec Mounier je odločno zavrgel misel na konfesionalno stranko, pa naj je še tako napredna: »Izkušnja je pokazala, da so verske stranke prebujale predvsem nazorsko pozornost in odvrčale sile državljanov od stvarnih vprašanj; tako po-

mirjene duhove so naravnavali v sociološko projekcijo religije, ki je njihova nenehna nevarnost.« Iz naše domače izkušnje bi lahko še dodali, da je klerikalna stranka temeljito izkoriščala vero v politične namene, kar je zlasti pogubno vplivalo na cerkev samo. Kakor je bila v času kapitalističnega izkoriščanja težnja po delavski enotnosti nekaj naravnega, je njen poseben pomen v širini politične povezave za sodelovanje pri osvoboditvi izpod kapitalistične odvisnosti in izkoriščanja.

Med krščanskimi socialisti so izražali najglobljo težnjo po delavski enotnosti delavci, organizirani v JSZ. Ta težnja je izvirala še iz Krekovih časov. Zaradi vedno večjega osvobajanja izpod organizacijskega in idejnega vpliva SLS se je krepila težnja po delavski enotnosti, ne glede na nazorske razlike. V zvezi s tem razmišlja zgodovinar dr. France Škerl v Političnih tokovih OF v prvem letu njenega razvoja takole: »V opoziciji proti Koroščevi politiki je bilo močan faktor krščanskosocialistično delavstvo, organizirano v JSZ. Politično so krščanski socialisti dolgo pripadali SLS. Čim bolj pa se je SLS razvijala v izrazito meščansko stranko, tem bolj se je delavstvo politično oddaljevalo od nje. JSZ pa je vedno bolj dobivala razredni značaj. Za nadaljnji razvoj je bilo važno, da je levo krilo v njej postajalo vedno močnejše. V dobi Koroščevega sodelovanja v JRZ je levo krilo v JSZ že prevladalo. Tako je opozicija proti Korošču izražala že opozicijo proti buržoaznemu vladnemu sistemu. Krščansko socialistično delavstvo je na tej poti pritegnilo na svojo stran tudi naprednejšo krščansko inteligenco (Borba — Beseda — Dejanje — Zarja).«

V knjigi Pot krščanskih socialistov v OF dr. Janko Prunk pogosto naglaša težnjo krščanskih socialistov k delavski enotnosti. Že uvodoma ugotavlja, da je že krščanskosocialistično delavstvo rea-

giralo na vladno prepoved komunistične propagande v znani Obznani v takratnem časopisu Novi čas, ki je 1. januarja 1921 nasledil Večerni list, v katerem je bil objavljen zanimiv in daljnoviden komentar, ki je obsojal ta ukrep državne oblasti in poudaril, da ne bo odpravil nezadovoljstva s tedanjim načinom vladanja. Lep primer delavske enotnosti v letu 1922 je bila na Slovenskem Zveza delovnega ljudstva, ki jo je po Prunkovem prikazu dobro opredelil znani krščanskosocialistični delavec Franc Terseglav. Na političnem shodu Zveze delovnega ljudstva je namreč dejal: »V listih berem o ogorčenju, ker so se združili tako imenovani klerikalci, socialisti in komunisti. To ogorčenje je narejeno, hinavsko in neodkritosrčno. Če pišejo, da bo trpela vera zaradi te zveze, potem rečem, da imamo vsi to vero, da je treba imeti srce za delovno ljudstvo. Mi stojimo na stališču krščanske pravičnosti, ki je na svetu samo ena. Na magistratu se ne bo reševalo o božjih rečeh, te bodo reševali v cerkvah. Tam bodo govorili o tem, da si tudi siromašni morajo priboriti boljše bodočnost. Če komunisti nimajo nobene druge vere, kakor te, da je treba ljubezni do bližnjega, potem lahko gremo skupaj. V tej Zvezi delovnega ljudstva izpolnjujemo testament dveh naših mož, dr. Kreka in dr. Dermote. Kar nas je stare garde vemo, da sta Krek in Dermota rekla že pred 20 leti, da spada vse, kar od poštenega dela živi, skupaj! Mi vemo, da so prepire zaradi vere zanesli med nas gospodje zato, da so delovno ljudstvo razdvojili!« Krščanskosocialistični list Socialna misel je zavrnil pomisleke glede povezave s komunisti v Zvezi delovnega ljudstva; in ne glede na to, da se tudi katoliške politične stranke za dosego gospodarskih ciljev že od nekdaj povezujejo s svobodomiselnimi meščanskimi strankami in jih zato nihče ne kliče na odgovornost.

V že omenjeni knjigi dr. Prunk omenja, da so krščanski socialisti pri svojem

iskrenem prizadevanju za enotno delavsko fronto zadeli na velike težave in nasprotovanje socialnodemokratskega vodstva, ki si je lastilo monopol nad slovenskim delavstvom. Rastočo krščanskosocialistično organizacijo JSZ so imeli zgolj za klerikalno izpostavo ali pa za nadležno konkurenčno organizacijo. Zato se enotna fronta ni mogla uveljaviti. Prunk pravilno ugotavlja, da so v danih okoliščinah krščanski socialisti hitro zoreli. »Izoblikovali so si razmeroma jasne idejne in družbenopolitične poglede, ki bi jih pravzaprav lahko označili za socialistične, v veliki meri prav razredne — delavske. V družbenem življenju so večinoma sprejemali že marksistične nazore, le v svetovno nazorskih in etičnih vprašanjih so ostajali zvesti krščanskemu etosu. Njihovo vsakdanje politično delo se je okrepilo in se usmerilo v levo. Zato so se spopadli s klerikalnim vodstvom bivše SLS in se v letih 1932/33 z njo popolnoma in dokončno razšli. Od tedaj so bili samostojen političen subjekt v slovenskem političnem življenju, ki je ob vseh sledečih političnih dogodkih sprejemal svoje lastne odločitve. Vendar se niso niti tedaj niti pozneje organizirali v politično stranko; politično jim je organizacijo nadomeščal sindikat JSZ.«

Na občnem zboru za leto 1930 je JSZ sprejela resolucijo, da krščanski svetovni nazor ne sme biti ovira za strokovno enotnost delavstva. Zato JSZ poziva k močni in enotni fronti delavstva. Misel »gospodarska doktrina marksizma ni v nikakršnem nasprotju s krščanstvom«, je zapisal Edvard Kocbek v znanem članku Marksizem in krščanstvo v reviji Križ leta 1926. V njem nadaljuje: »Zgodovina postavlja torej prav na nas zelo določene zahteve, ovesti se moramo, da stojimo tudi mi sredi razrednega boja in da se mu ne moremo odtegniti. Predvsem pa bo od nas odvisno, kako se bo odvijal brezpojojni razredni boj, ali zgolj s sovražstvom, nasiljem in krvjo, ali pa tudi z

energijami razuma spretnosti delavske enotnosti ter vseh zakonitih sredstev družbenega pritiska.« V isti reviji je proti razcepljenosti delavstva in za njegovo enotnost nastopil tudi Jože Lampret: »V Sloveniji imamo pet delavskih političnih skupin, ki se prepirajo o programatičnih točkah. Glavna točka pa je le ena: Boj kapitalizmu. Ta bi morala biti vsem skupna. Mir med nami proletarci! Boj kapitalizmu! Najlaže pa je izvesti enotno fronto v strokovnih organizacijah. Čemu katoliške in socialistične strokovne organizacije? Ali potrebuje katoliški delavec drugih gospodarskih dobrin kot socialistični? Kapitalizem je mednarodni pojav. Bodimo praktični kristjani! Vstopimo v močno strokovno organizacijo in če je to socialistična, bo socialistična in pokažimo svoje krščansko prepričanje z dejanji, ne pa samo z besedo, kot je to danes v navadi.«

Ob odpiranju nove stavbe Delavske zbornice februarja 1929 so se krščanski socialisti na skupnem zboru zavzeli za aktivno sodelovanje s socialisti, pri tem pa so se zavedali, da lahko le enotna zbornica uspešno predstavlja delavstvo. Spomladi 1929. so krščanski socialisti predlagali ustanovitev enotne sindikalne fronte v Sloveniji. Prunk navaja, »da je o tem najodločneje pisal Ogenj, glasilo krščanskosocialistične delavske mladine, češ da med krščanskosocialističnim delavstvom odmeva klic po enotni delavski fronti. V nasprotnih vrstah ravno tako, sicer redkejšje kot pri krščanskih socialistih, pa vendarle. Toda odločilnih korakov kljub temu niso storili. Vzrok je bil v tem, da je kapitalizem razbil delavski razred na različne politične skupine. Te stranke so se zelo razlikovale po svojih idejnih temeljih in jih je bilo zelo težko združiti; vse delavstvo pa bi bilo mogoče združiti na strokovnih osnovah. Zato bi bilo potrebno, da vse strokovne delavske organizacije v Sloveniji čimprej osnujejo Strokovni svet. Clani tega sveta bi bili zastopniki posameznih strokovnih

central — sorazmerno številu delavstva, organiziranega v zadevni organizaciji. Strokovni svet bi razpravljajal na svojih sejah o vseh vprašanjih, ki so skupna delavstvu. Sklepi strokovnega sveta bi morali biti obvezni za vse organizacije brezpogojno in sicer le, ako bi bili sprejeti soglasno. Na ta način bi se onemogočila vsaka majorizacija. S strokovnim svetom bi bilo po zamisli predlagateljev onemogočeno izrabljanje delavstva s strani političnih strank in demagogov. Strokovni svet bi se med delavstvom utrjeval in ga vodil do enotne strokovne organizacije, ki bi postavila na čelo le najboljše. Zavedati se moramo, da je socializem skupna zadeva vsega delavstva, zaradi česar ga ne bi mogla uveljaviti le ena organizacija, ampak le delavstvo kot celota,« je zaključil Ogenj. Žal ta zelo konkreten predlog, ki je vodil k enotni delavski strokovni organizaciji, pri socialnodemokratski strokovni komisiji ni bil deležen ugodnega odmeva. Predlog so kratko malo zavrnil in njihovo glasilo Delavec je celo pisalo, »da klic po enotni fronti ni nov. Uporabili so ga že komunisti, ker so bili mnenja, da je najlaže v kalnem ribariti.« To kaže, da je bilo s socialno demokracijo glede enotnosti delavskega razreda res precej težko. Premalo posluha za enotnost in preveč nestrpnosti so kazali tudi pri mezd- nih, stavkovnih in drugih akcijah po tovarnah, preveč so bili zaverovani v slepo prepričanje, da so edini predstavniki delavskega razreda.

Prunk ugotavlja, da so voditelji JSZ v kritičnih razmerah leta 1932 »ob vsaki priložnosti pozivali k enotni delavski fronti. Ker so jim klerikalni nasprotniki očitali, da hočejo skupno socialistično stranko s socialnimi demokrati in komunisti, je p. Angelik Tominc (Atom) avgusta in septembra v dveh člankih v Delavski pravici razložil krščanskosocialistične poglede na enotno fronto. Povedal je, da kakor se združuje kapital brez ozira na narodnostne in državne meje,

je nastala tudi nujna potreba, da se združijo tudi delavci. Saj socialno vprašanje ni v prvi vrsti boj za svetovno naziranje — čeprav je z njim v tesni zvezi — tudi ne boj za državo in narodnost, ampak gre ta boj za pravice delavstva, ki jih ima zaradi svojega dela. Delo delavcev je tisto, ki ustvarja bogastvo držav.« Ko je Srečko Žumer na občnem zboru JSZ leta 1933 zavrnil katoliški korporativistični nauk, je povedal, da je delo edini vir vrednosti in da se morajo delavci razredno organizirati. Krščanski socialisti se tega zavedajo in bodo sodelovali na široki delavski fronti. To je bilo slovenskemu delavstvu proti koncu diktature JNS in na začetku režima JRZ nadvse potrebno. Vedno hujše zaostrovanje socialnih in družbenih razmer je naravnost terjalo tesnejše sodelovanje delavskega razreda. To so bili časi ljudskofrontnega gibanja in številnih stavkovnih gibanj, v katerih so krščanski socialisti odločno stali na liniji enotnega delavstva. O tem priča Medstrokovni občinski odbor na Jesenicah, ki je prevzel vodstvo stavke. Lep primer delavske solidarnosti in enotnosti je stavka papirničarjev v Količevem, ki jo je vodilo v JSZ organizirano delavstvo. Dolgo traja jočo stavko, kar dva meseca, in njen uspeh je omogočila tudi vzorna povezava stavkajočih delavcev s kmečko okolico. Tako ni bila samo dober primer razredne povezave delavcev, temveč tudi zgled delavsko-kmečke solidarnosti v razrednem boju. Vzorna delavska enotnost se je pokazala tudi med stavko tekstilnih delavcev avgusta in maja 1936.

Ko so v mezdnem gibanju v tovarni Titan v Kamniku zastopniki strokovnih organizacij septembra 1936 podpisali kolektivno pogodbo, je Delavska pravica ocenila doseženi uspeh s poudarkom na delavski enotnosti. »Uspeh je bil dosežen, ker je bilo delavstvo disciplinirano in enotno. Treba pa je, da vstopijo v vrste organiziranega delavstva tudi vsi oni, ki so še stali ob strani. Dolžnost

zavednega delavca je, da se organizira v naši JSZ. Če pa misli, da ta ni za njega, pa ima na izbiro še eno strokovno organizacijo in sicer socialistično SMRJ.«

Lep primer enotnosti delavcev v papirnici Vevče navaja M. Kokalj v knjigi Vevški papirničarji v boju za svoje pravice, ko opisuje volitve delavskih zaupnikov v začetku 1935: »Tokrat so vložili eno kandidatno listo, ki sta jo sporazumno sestavili skupina krščanskosocialistične JSZ in marksistična splošna delavsko strokovna zveza. Zato so volitve obratnih zaupnikov sploh odpadle. Brez volitev izbrani odbor se je sestel 24. januarja 1935. Za starešino so izvolili Henrika Sotlarja, za tajnika Ivana Pangeršiča, oba krščanska socialisti; v upravo delavsko pokojninskega in preskrbovalnega sklada pa Edvarda Reška, krščanskega socialisti in Jožeta Perčiča, komunista.« O tem je zapisala Delavska pravica: »Prepričani smo, da je to prava pot v delavski borbi, da se delavske organizacije znajdejo v enotni fronti za delavske interese. Hočemo tako enotnost vzdržati tudi naprej, ker je enotna fronta delavstva nujno potrebna...«

Na Jesenicah je na pobudo Aleša Stanovnika prišlo tudi do političnega sporazuma med krščanskimi socialisti, komunisti in levimi socialisti za opozicijski nastop na občinskih volitvah.

V letih 1938 in 1939, ko je začel že precej odkrito trkati fašizem na državna vrata, se je poglobilo ljudskofrontno sodelovanje predvsem v zvezi z narodno obrambo; to je pripeljalo do združitve slovenskih demokratičnih sil (razen socialistov) na volitvah za narodno skupščino. V tem povezovanju so opravili krščanski socialisti predvsem po zaslugi Aleša Stanovnika pomembno nalogo. Prunk omenja, da so novembra 1939 pripravljali ustanovitev lastne politične stranke tudi krščanski socialisti in v ta namen izdali ciklostiran bilten Slovenska politika. Vendar je treba reči, da takrat

ni šlo za lastno politično stranko krščanskih socialistov, temveč so oni dali le pobudo za organiziranje mnogo širše in pluralistične nove slovenske politične organizacije. O tem priča naslov biltena Slovenska politika in zlasti Stanovnikov članek Kaj hočemo, ko pravi: »Danes smo toliko zreli in močni, da ne smemo več delati razlike med klerikalizmom, liberalizmom in socialno demokracijo. Mi brez izjeme obsojamo dosedanjo politiko Slovencev in njihove stranke. Kljub nazorskemu nasprotju, ki jih besno prepaja, moremo videti v vseh treh naštetih političnih strankah eno samo žalostno slovensko politično preteklost, ki ni znala slovenskega človeka niti vzgajati za svobodo niti mu je notranje politično ustvariti. S pobudo za široko slovensko narodno enotnost in hkrati s pozivom k enotnosti vseh delovnih ljudi je Stanovnik zaključil članek: »V zamisli bodočega političnega dela med Slovenci poudarjam posebno dejstvo, da hočemo v nasprotju z dosedanjimi strankami delati za celotno slovensko blaginjo. Zato se nočemo istiti samo s kakim delom Slovenstva in njegovimi interesi. Nočemo ustvariti neke nove verske ali svetovno nazorske politične stranke in Slovence še bolj deliti. Tudi nočemo ideoloških bojov in ustvarjanja razlik. Pač pa hočemo doseči čim večje soglasje v gospodarskih, socialnih in političnih zadevah in vzbuditi želje po resnični slovenski skupnosti. V tem smislu bomo težili po koordinaciji naših političnih sil z vsemi tistimi političnimi silami, ki hočejo z nami vred premagati sedanjo politično nemoralno in likvidirati sedanji politični red z vsemi njegovimi strankami. Potem pa duhovno stvarno utrjevati in osamosvojiti slovenskega človeka.« To je bila gotovo kristalno čista pobuda, ki je gledala dosti širše v prihodnost, kakor takratna hudo okostnela in izživetata politika SLS in JRZ. Fašizem in zlasti druga svetovna vojna sta pobudo krščanskih socialistov za

ustanovitev tudi na delavsko enotnost oprte nove slovenske politične organizacije preprečila.

Bližajoča se vojna in vedno hujša napadalnost fašizma sta narekovala krščanskim socialistom spoznanje, da je v usodnem času treba čimprej doseči tudi politično in idejno enotnost delavskega razreda ne glede na svetovnonazorske in politične razlike. O tem so razpravljali predstavniki JSZ konec junija 1940 na ilegalnem sestanku v Laškem in sklenili predlagati Komunistični partiji tesnejše sodelovanje za obrambo pred fašizmom in oblikovanje enotne fronte delavskega razreda. To je bila tista delavska enotnost, ki je v povezovanju s še drugimi demokratičnimi silami prerasla v OF in prevzela na svoja pleča narodnoosvobodilni boj. Pobudo smo dali kot sindikat JSZ in nazorsko krščanskosocialistično gibanje, ki v lastni politični stranki sploh ni bilo organizirano in je prav zato čutilo potrebo po ustvaritvi enotne politične podlage vseh naprednih demokratičnih sil in delavskega razreda.

3

V OF smo bili krščanski socialisti za tesno in enakopravno sodelovanje vseh ustanovnih skupin v enotni politični organizaciji, brez ambicije po lastni politični in koalicijski povezavi, kar izhaja iz razvoja in pobud, ki so nakazane spredaj. To stališče je dobro utemeljil Edvard Kocbek, ki je novembra 1941 podčrtal temelje osvobodilnega sodelovanja krščanskih socialistov v OF: »Naša skupina nima nezdrave politične ambicije po oblasti, pač pa iskreno željo po naprednem sodelovanju. Od naše strani vam ne preti nikak tajen račun ali demagoška nestrpnost posameznih aktivistov. Krščanska skupina v OF si je na jasnem, da bodo glavni delež pri osvobojenju in slovenskem socializmu dali slovenski komunisti in da bodo po vojni njihove zasluge objektivno odmerjene, vendar ji gre za to, da se proces osvobo-

jenja izvrši v skladu z množičnim uporom vseh plasti, s prebujanjem družbenopolitičnih in duhovnih revolucijskih sil v narodu, s potrebo po skrbni narodni higieni slovenskega upora in v skladu z zahtevami, ki jih postavlja napredni socializem na evropskem zahodu. Zato si ni mogoče predstavljati, da bi osvobodjenje slovenstva mogel zavarovati en sam in to izključujoči nazor, ne dialektično materialistični, ne krščanski, ne liberalni, temveč taka praktična skupnost komunistov, kristjanov in svobodoumnih ljudi, ki jo krepí prostovoljno izpovedovanje skupnih naprednih družbenopolitičnih spoznanj. Poudarek mora biti in ostati na družbenopolitičnih spoznanjih in na skupni aktivistični morali, nikakor pa ne na filozofski koncepciji tega ali onega nazora.« Skratka, OF je po svojem revolucionarnem in demokratičnem programu zavezana k ustvaritvi novega socialističnega družbenega reda, ki naj spoštuje nazor vseh njenih nosilcev.

Krščanskosocialistična skupina se je med narodnoosvobodilnim bojem še posebej zavedala, da je v boju za narodno in socialno osvoboditev nadvse potrebna enotnost delavskega razreda. Narodnoosvobodilni boj je bil tudi edinstvena priložnost za odpravo razcepljenosti delavskih vrst, kakor naglašá v knjigi *Odločitev* Tone Fajfar: »V tistih tednih po veliki ofenzivi (roški) je dozorela ideja o Delavski enotnosti.« Ideje in pomena delavske enotnosti so se krščanski socialisti večkrat dotaknili tudi v svojih direktivnih okrožnicah, zlasti v okrožnici Aktivistom krščanske skupine OF iz januarja 1943, ki precej obširno govori o zgodovinskem razvoju in vlogi krščanskih socialistov in naglašá, da svetovno-nazorske razlike ne smejo preprečevati političnega sodelovanja, predvsem pa ne boja za skupno korist delavskega razreda. Vlogo v OF utemeljuje takole: »Krščanski socialisti nismo ohranili samostojne skupine kot kristjani, ampak predvsem kot politični kulturno homo-

geni ljudje. Zaradi svoje pravzaprav popolnoma samostojne politične rasti, ki so jo usmerjale slovenske potrebe, smo našli intimen odnos do slovenskega ljudstva. Proti težnjam uvajati sistem in metode s premajhnim ozirom na posebnosti naše zemlje in ljudi smo zagovarjali stališče, da mora slovensko ljudstvo iz svojih sil ustvariti pogoje novega slovenstva in novega reda v njem ter ga doseči po poti, ki bo vsem pozitivnim Slovencem sprejemljiva in dostopna. Postavili smo načelo, da mora postati novi človek tista osnova in izhodišče za pozitivno in ustvarjalno delo v svetu, ki bo združevalo vse napredne sile brez razlike nazorov. Zato slej ko prej postavljamo novi humanizem kot bazo za dokončno združitev teh sil. Te oznake same dajejo krščanskim socialistom značaj in upravičenost samostojne skupine. Krščanski socialisti so bili zato dolžni najti tudi obliko, da uveljavijo ta svoja načela in doprinesejo v osvobodilno borbo vsa izkustva, katera so si v svojem delu nabrali, s prevzemom odgovornosti je nujno združena tudi pravica soodločanja.« Ko okrožnica govori, da krščanski socialisti niso politična organizacija v pomenu stranke, temveč samo nazorska skupina, se opredeljuje tudi za prihodnost. »Krščanski socialisti stremimo po enotni slovenski politični organizaciji. Program te enotne stranke mora rešiti slovensko vprašanje v celoti. Osnovne skupine v OF združuje program, ki daleč presega prvi cilj osvobodilne borbe, to je osvoboditev samo in seže v dobo urejevanja slovenskega političnega in socialnega življenja. Te tri skupine imajo organizacijo OF v svojih rokah in dajejo s tem celotnemu osvobodilnemu gibanju politično smer. Težnja krščanskih socialistov je, da postane OF po osvoboditvi enotna politična organizacija, to je politična stranka s točno izdelanim narodno političnim, gospodarskim in družbenim programom. Taká stranka mora vključiti vse napredne

Slovence brez svetovno nazorskih razlik in jih voditi do časa popolnega uresničenja njenega programa. Taka politična organizacija mora seveda omogočiti svobodno kulturno in versko življenje vsem in vsakemu njenemu pripadniku po načelu o svobodi nazora in vere, ki ga že danes zagovarja in izvaja OF.«

Tudi okrožnica št. 9 z dne 9. marca 1943 je močno naglašala idejo delavske enotnosti in že večkrat poudarjeno spoznanje, da je uspešen nosilec upora in zmage nad starim edino proletariat, in sicer zaradi svoje lastninske neobremenjenosti in moralne svobodnosti, predvsem pa zaradi silnih stvariteljskih energij, ki jih poraja njegova globoka človeška prizadetost.

Ta ideja se je močno uveljavljala tudi na zborovanjih aktivistov krščanskih socialistov. Razvijal jo je Edvard Kocbek na zborovanju v Sušicah 13. oktobra 1943, ko je dejal: »Krščanski socialisti nismo nikoli čutili potrebe, da si izdelamo svojo družbeno metodo, temveč smo priznali prednostno veljavo marksistični metodi; pač pa smo si iz svojega nazora in narodnih okoliščin skušali ustvariti ustrezne politične in duhovne prijeme. Pravilno razmerje med našo skupino in komunistično stranko vidimo torej v medsebojnem priznavanju nalog, ki izvirajo iz objektivnih in subjektivnih prijemov obeh formacij.« Na koncu svojih misli pa je naglasil: »Politična skupina nismo, ker nimamo izvirne družbene utemeljitve ali posebnih strankarsko političnih ciljev. Verska skupina tudi nismo, ker nismo verska organizacija in ne spadamo pod neposredno pristojnost cerkvenih oblasti. Pač pa smo nazorska skupina, združujoča družbene politično socialistične in duhovno stvariteljsko razgibane kristjane, ki jih izpovedovanje in pričevanje krščanstva utrjuje, v osebnem življenju jim razsvetljuje pogled na svet in jih kot duhovna in moralna bitja zavezuje za skupno in stvarno medčloveško življenje.«

Po znani roški ofenzivi in hudem preizkusu slovenskega delavskega razreda s fašistično okupacijo vsega slovenskega narodnega ozemlja in trdim bojem za osvoboditev se je izoblikovala tudi formalna organizacija Delavske enotnosti kot predstavništva delavskega razreda, vključenega v OF. To se je zgodilo, ko je bila Delavska enotnost že dosežena in oblikovana v OF in je tudi postala nosilec osvobodilnega boja. Ko smo 7. novembra 1942 sredi izmučene Ljubljane dali še organizacijsko podlago Delavski enotnosti, se je iz skupne analize porodila ugotovitev, da je bilo slovensko delavstvo od vsega začetka tista udarna sila, ki je zbirala okrog sebe vse druge demokratične sile slovenskega naroda, da je dala prva že v boju z reakcionarnimi in fašističnimi silami preizkušene kadre, da je znala prebujati in poglobljati narodno zavest ne glede na politično, versko in nazorsko pripadnost, da so doseženi uspehi v boju z okupatorjem plod enotnosti, da mora biti enotnost delavskega razreda tudi v prihodnje porok ljudske demokracije pri ustvarjanju nove oblasti in še naprej jeklena pest v boju za dokončno osvoboditev.

Na konferenci predstavnikov delavskega razreda Slovenije 7. novembra 1942 sprejete teze — osnutek je na osvobodjenem ozemlju sestavil Tone Fajfar — ugotavljajo, da predstavljajo slovensko delavstvo Komunistična partija Slovenije (KPS), skupina krščanskih socialistov in predstavniki svobodnih strokovnih organizacij, da je slovensko delavstvo v najusodnejšem času slovenske narodne zgodovine prevzelo vodilno vlogo v narodno-osvobodilnem boju in postalo njeno borbena jedro ter končno: »Razvoj v Jugoslaviji, še prav posebno pa skupen nastop v OF, sta ustvarila najlepše pogoje za uresničenje popolne enotnosti slovenskega delavstva. Slovensko komunistično, socialistično in krščansko socialistično delavstvo ugotavlja, da so padle tiste ovire, ki so delavstvo medsebojno delile

ter mu preprečevale enoten nastop v vseh vprašanih delovnega ljudstva. Skupno zborovanje naj to enotnost samo potrdi in slovesno razglasi s poudarkom, da različna svetovno nazorska pripadnost nikomur ne sme vzbujati pomislekov pri doseganju in ustvarjanju delavske enotnosti. Vsak zaveden slovenski delavec mora spoštovati svetovni nazor svojega sotovariša ter ne sme v ničemur ovirati njegovega izpovedovanja. KPS, svobodne strokovne organizacije in skupina krščanskih socialistov so v tem duhu že prevzele medsebojno obveznost pri ustvarjanju OF. Te obveznosti še tem bolj veljajo za delavstvo, ki pripada tem skupinam. Osnovni pogoj delavske enotnosti je popolna enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov, kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov v tem smislu ugotavlja in priznava KPS njeno proletarsko avantgardno vlogo, medtem ko priznava KPS in svobodne strokovne organizacije krščanskim socialistom njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izrazilo posebno v njihovi borbeni udeležbi pri narodnoosvobodilnem gibanju. Vse skupine medsebojno priznavajo pravico svobode in združevanja ter izražanja svojega svetovnega nazora.«

V drugem delu vsebujejo sprejete teze še pomembne zaključke zlasti, da je enotnost slovenskih narodnih množic, kakršne predstavlja OF, neizogiben pogoj za zmago slovenskega naroda v težkem osvobodilnem boju in da ima tedanja politična izdajalska reakcija na Slovenskem svoje korenine v socialni reakciji in je zato njen boj zoper družbeno in socialno napredne sile v slovenskem narodu njen glavni smoter.

Značilnost sprejetih tez o Delavski enotnosti je zlasti v tem, da ob poudarku enotnosti sprejemajo in naglašajo tudi enakopravnost. To pa je pomembno predvsem iz vidika svobodnega izražanja nazora. Ko v evropskem okviru govorimo o pluralizmu, imamo pred očmi pred-

vsem svobodo izražanja nazorskega pluralizma, ki mora biti podlaga vsaki resnični svobodi vesti in prepričanja. Na to opozarja tudi Franc Škerl v svojem prispevku Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda, da je bil enoten delavski razred največja garancija za moč OF in s tem za uspeh narodnoosvobodilnega boja. Naprej pa pravi: »V tezah je bil nakazan tudi cilj osvobodilnega boja — socializem, to se pravi uresničevanje tudi socialne preobrazbe. Teze so postavile za osnovne pogoje delavske enotnosti popolno enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov kakor tudi posameznikov v tej skupnosti.« In malo dalje: »Zato se problem skupine krščanskih socialistov kot celote ni dal rešiti z vstopom nekaterih v Partijo. Kar je krščanske socialiste ločilo od Partije, ni bil osvobodilni boj slovenskega naroda, ni bil program socialne preobrazbe, ki naj bi jo prinesel zmagoviti osvobodilni boj in ki so jo krščanski socialisti sami tolikokrat izpovedovali kot enega od ciljev, za katerega so se bojevali za OF. Problem je bil svetovni nazor, svobodno izpovedovanje tega nazora. Problem je bil v enakopravnosti tega nazora z drugimi, kakor jo je zagotavljal že ustanovni sestanek protiiimperalistične fronte.«

Ko je dobro leto pred smrtjo Tone Fajfar odgovarjal novinarju lista Delavska enotnost, je med drugim odgovoril: »Predvsem je šlo za to, da smo slednjič uspeli ustvariti skupno organizacijo slovenskega delavstva, iz katere naj bi kasneje izšla enotna sindikalna organizacija. To ni bila le prakticistična, temveč globoko politična odločitev, ki je temeljila na načelu OF.« Ko je nadaljeval o velikem pomenu Delavske enotnosti in vlogi delavskega razreda za OF, je misel zaključil: »Ustanovitev Delavske enotnosti je bila pravzaprav sporazum med KPS, ki je bila sicer maloštevilna, a je imela med delavstvom velik vpliv, in krščanskimi socialisti, ki so imeli organizirano

množico krščansko socialistično usmerjenih delavcev.«

Naj se na koncu teh izvajanj in prikazov nekaterih pričevanj vrnem k izhodišču, kot ga navaja Miro Jeršič v uvodu svojega članka Pobude za enotno nastopanje delavskih organizacij: »Ena izmed značilnih potez krščanskega socialističnega gibanja je bila gotovo stalna pripravljenost za skupno nasto-

panje vseh delavskih strokovnih organizacij in političnih skupin.« Enako značilna je izpoved dolgoletnega predsednika JSZ Srečka Žumra na občnem zboru Jugoslovanske strokovne zveze že leta 1930: »Nismo zato tukaj, da delavske vrste razbijamo, temveč da jih družimo in v enotni močni fronti pomagamo naprej delavstvu in s tem celotni človeški družbi.«

Balada o kamnu

*Kdaj pridejo
póte kamen
Kdaj ti izmaknejo glasbilo
Kdaj ti nastavijo vrče
in pohoto
da si odlomiš krušno solzo*

*Priigrali se bodo vrabčevski otroci
in se žogali s kamni
jih kričeče počekali
Kamen bodo rekli stisni ustnice
takó si klovnast
takó nasršen*

*Ti kamen kamenjasti kamen
katero oko ti je še ostalo
katera utripalka
kakšna žalostnica*

*Oblači se kamen
divjalo bo
te prekucnilo
te pobralo*

*Končno je tu
žena s činelami
Kamen kamen čemu mršiš čelo
ona ni zložival
ona igra*

*Kamen kamen snemi čelado
razpni srajco
zatópi nož*

Milan Vincetič

Beseda avtorja: Osnutek Balade o kamnu, ki sem jo napisal novembra 1982, pa je nastal na Tjentištu.

Miško Kranjec / Ljubljana 1982

Zastavnik in pek

Zgodba, pripisana tistim v knjigi Plamenica

Janez Gradišnik

Vedno sem s tiho zavistjo gledal tiste, ki si pišejo dnevnik. Srečneži, kakšno bogastvo imajo, ko tako v zvezku spremljajo svoje življenje! Ko ob večerih popisujejo tiste strani, si mislim, pač tudi vnovič pretehtajo, koliko je kaj vredno, nekaj zavržejo, drugo povzdignejo: dnevnik jim pomaga odbirati tisto, kar bo ostalo. Še po dolgih letih imajo v rokah zvest zapis svojega življenja, nekakšno svojo kroniko. Kadar se mi drugi v poznejših letih oziramo nazaj v mlajša, ne razločimo več dosti. Kdaj je bilo to, če je sploh bilo; je bilo prej to ali ono — zaman se vprašuješ. Kam bi pogledal, na kaj se oprl? Trudiš se, iščeš, vse zastonj, ko tvoje spominjanje nima trdnih tal pod seboj. Drugače tisti, ki imajo dnevniške zapiske: medtem ko je naša preteklost nerazločna gmota, je njihova prava osebna zgodovina.

Večkrat sem se tudi sam poskusil uvrstiti med dnevničarje, pa sem vsakokrat spet odnehal. V meni ni bilo vztrajnosti, potrebne, da bi ob vsakem času, tudi zbit, nezadovoljen, razočaran, potrj sedel k svojemu zvezku in se zbral, da vpišem, kar se je tisti dan zgodilo z menoj in okoli mene. Ali pa so bili vpisi, ko sem jih čez čas preletel, videti tako prazni in ničevi, da se mi je zdelo čisto vseeno, ali jih imam ali ne.

Škoda, da takega napora nisem zmogel vsaj v tistih črnih letih, ki sem jih prebil kot begunec v medvojnem Zagrebu. Navsezadnje so bila to skoraj štiri leta, čas, v katerem sem pogosto živel napet kakor struna, zvrhano poln skrbi, bojazni, da, tudi navadnega strahu. In končala so se z moro mesecev v ustaškem političnem zaporu — a tam res ni bilo misliti na kako zapisovanje, saj nam niso dovoljevali ne pisal ne papirja.

Ampak če dobro premislim, kaj naj bi si bil tedaj zapisoval? Kar se je dogajalo po svetovnih in domačih bojiščih, ni sodilo v dnevnik. In vsakdanje življenje — tedanji dnevi so se vlekli v enolični sivini, vsak je imel svojo svinčeno težo. Takšna so bila zlasti leta do Stalingrada, do usodnega meseca, v katerem se je bojna sreča dokončno obrnila. Pa tudi potem je šlo še vse neznansko počasi.

Tako si danes zastonj skušam priklicati v spomin, kaj sem tedaj počenjal, kako mi je mineval čas. Ko sem prišel iz hrvaške vojske, v katero so me najprej vtaknili, sem bil precej prost. Služba v skladišču je bila lahka zame, čil sem se po kosilu vračal v svojo sobo, lahko bi bil mnoge ure pametno porabil. Od znancev sem po vojski slišal, da so se v ujetništvu ali v internaciji naučili kekega tujega jezika, si izpopolnili poklicno znanje. Jaz sem bil poprej vnet tako za eno kakor za drugo, a v teh zagrebških letih nisem imel nobene volje do učenja. Tu pa tam sem si kupil kako knjigo, včasih je le izšlo kaj zanimivega, prevodi, umetnostne

izdaje. Ne spomnim se, da bi bil katero tudi prebral, kaj šele preštudiral. Postavljal sem si jih na polico ob postelji, začel eno ali drugo brati, pa se hitro naveličal. Še tega, kakšne knjige sem imel in koliko, danes ne vem več. Ko sem prišel ob osvoboditvi iz ustaške ječe, v svoji nekdanji sobi nisem našel nič več svojega imetja. Gospodinja je bila medtem umrla, njen dedič je bil bogat obrtnik in ta je trdil, da so ustaški policisti nekega dne prišli in pobrali vse moje reči. Nisem mu verjel, ker tega pri drugih niso delali, a dokazati mu nisem mogel nič.

Kaj sem potem počenjal v svojih prostih urah? Bil sem nekako brez volje in sem živel tjavdan, ne da bi me kaj zanimalo ali veselilo. Moj življenjski cilj se mi je zdel v tem splošnem polomu nedosegljiv: slovenski študent, preganjan iz domovine, osamljen v Zagrebu pod ustaško oblastjo, brez znancev in prijateljev, brez premoženja, si ni imel kaj obetati. V vojnem času je vsega manjkalo in je vse slabo delovalo. Begunec brez 'zvez' se je v takem znašel še težje kakor domačini, veliko bolj se je moral truditi za goli obstanek.

Pa morda gmotna stiska ni bila najhujša. Še bolj od nje je, mislim, moja otopelost povzročalo ozračje, v katerem sem bil prisiljen živeti. Prvo leto po razpadu kraljevine je bil Zagreb čudno mesto. Novih gospodarjev, ustašev, je bilo malo, morda le peščica, čeprav so imeli vse v rokah. Prebivavstvo se je nekako pritajilo in čakalo konca vojne. Težko je bilo vedeti, koliko jih skrivaj pripravlja odpor, katerega znamenja so se kmalu začela gostiti. Kdor je hotel ostati v tem svetu, je moral pač včasih zaigrati poslušnega podložnika, ker je javno življenje nosilo ustaški pečat. Ljudje v ustaških uniformah, dostikrat mladeniči, ki se jim je videlo, da so jo oblekli šele pred kratkim, so ošabno hodili po ulicah, se pozdravljali in se dajali pozdravljati; včasih je bilo videti celo kako ustaško patroljo na konjih, nenavaden pogled za mestne ulice. Ko si vstopil v kak urad, si moral pozdraviti z ustaškim pozdravom — kako težko sem se vselej pripravil do tega! Takih drobcev je bilo še veliko, zbirali so se, majhni vsak zase, vsi skupaj pa so bili gmota, ki me je težila in mi jemala veselje do kakršnega koli dela.

Iz te otopelosti me je zdramil šele nekdanji znanec Rožanc, ko sva se po naključju našla in me je pridobil za sodelovanje v slovenski organizaciji Osvobodilne fronte, ki je tedaj že delovala v Zagrebu. Tako sem se nekoliko znašel, imel sem početi nekaj, kar je bilo smiselno. A tudi to moje delovanje je bilo vsaj spočetka še precej omejeno, saj so bile tudi možnosti za delovanje različne. Včasih smo bili res dejavni, kdaj drugič zame dolgo ni bilo pravega dela, ali pa smo bili vsi skupaj za lep čas obsojeni na nedejavnost, včasih, se mi zdi, za cele tedne.

Kaj pa sicer? Kam so šle ure, dnevi, tedni? Poleg pravkar povedane mi vstaja iz spomina še druga ilegalna ali manj legalna dejavnost. Ni bila posebno častna, a skoraj se ji nisi mogel ogniti, če si se hotel v NDH nekako preživeti: bila je to menjalna trgovina, ki so ji tam po domače pravili šverc. Posebno v poznejših časih so bile kune, hrvaški denar, že tako malo vredne, da nekaterih reči zanje kratko malo nisi mogel dobiti, moral si menjavati blago za blago. Težko tistemu, ki ni imel ničesar menjati.

Moje starše so Nemci z menoj vred izselili iz domovine in so živeli na deželi v precejšnji revščini. Prve čase sem se pogosto vozil k njim in jim prinašal iz Zagreba, kar se je pač dalo dobiti in česar jim je tam manjkalo, zlasti sladkor in sol, pozneje pa celo tako neznatne reči, kakor so vžigalice. Da sem to dobil zanje, sem moral rad ali nerad prekupčevati. Pri tem še zdaleč nisem bil tako spreten kakor nekateri moji tovariši v organizaciji, recimo Valjhun, ta je delal na veliko in kupčeval samo z dragimi, pa hkrati majhnimi, lahko prenosnimi rečmi,

ker se je to seveda bolj izplačalo. Naša skupna blagajna je imela od njegovega trgovanja velike koristi, večkrat nas je prav on rešil iz kake stiske. V primeri z njim sem bil revček, deloval sem na malo in bil pri tem dostikrat prav neroden. Primerilo se mi je, pa ne enkrat, da sem imel pri zamenjavi izgubo, ker sem kaj slabo preračunal in dal svoje blago pod ceno. Tudi to je bila namreč prava trgovina z določenimi cenami, ki so rastle ali upadale z večjim ali manjšim povpraševanjem.

Za takšno kupčevanje res nisem imel ne daru ne veselja, a nisem se mu mogel odpovedati, če sem hotel podpirati starše. Zagrebški tovariši so imeli prednost, da so menjavali povečini industrijske izdelke, jaz pa sem bil kot begunec brez 'začetnega kapitala' in nisem mogel drugega, kakor da sem nosil v Zagreb kmečke pridelke, ki so se na vasi vsaj spočetka deloma dobili tudi za denar. Pri vsaki vožnji k staršem in zlasti še, ko sem se vračal, sem bil zato otovorjen s precejšnjim kovčkom, in vedno sem moral paziti, kako ga bom spravil mimo raznih pregledov na vlaku in mimo kontrol ob vstopu v mesto. Najboljše je bilo ob vrnitvi izstopiti na kaki predmestni postaji in se pripeljati v mesto s tramvajem, pri tem je nadzorstvo največkrat odpovedalo.

Vse to je bilo zame dovolj naporno, povrhu pa sem imel še slabo vest, da pravzaprav ravnam nepošteno, saj pri tej menjalni trgovini blago ni imelo svoje resnične cene. Pomanjkanje, ki je bilo vedno hujše, je pri nekaterih rečeh gnalo cene tako navzgor, da so bile v menjalni trgovini nesorazmerno drage. Pomisleke mi je pregnal šele Rožanc, ko sem mu jih nekoč povedal. Rekel je, da se moramo tu pač prilagajati razmeram, in da ne bi bilo nič napačno, ko bi z menjavo dobil še kaj več, da bi bilo za tiste naše ljudi, ki živijo v hudem pomanjkanju in si sami ne morejo pomagati. Potem sem menjaval blago vsaj z lažjim srcem, čeprav še zmeraj ne s tolikšnim uspehom, da bi se bilo naši organizaciji to kaj poznalo. Moja edina zares uspešna poteza je bila, da sem se tedaj spet spomnil zastavnika Konteja.

V tej pollegalni dejavnosti sem spoznal nekaj ljudi, s katerimi sem ostal v stiku daljši čas; to je bilo varnejše, kot če si moral iskati vedno nove ljudi, pri katerih nisi vedel, ali te ne bodo speljali na kak tanek led ali celó v zapor. Vmes je bilo nekaj slovenskih železničarjev, povečini iz Sevnice, ki so spremljali vlake čez mejo in pri tem precej kupčevali. Največkrat so dajali sladkor za cigarete, teh je onstran meje zelo primanjkovalo. S cigaretami, ki sem jih potreboval zanje, me je spočetka preskrboval domobranski zastavnik, ki sem ga spoznal v vojašnici. Tako sta se moja ilegalna in pollegalna dejavnost stikali in se katerikrat celó prepletli. Pri tem zastavniku še slutil nisem, da se bosta ob njem spojili na prav svojevrsten način.

V domobranski četi sem od zastavnika Konteja dobival prepustnice, s katerimi sem se vozil na deželo k staršem. Četo je vodil neki nadporočnik, ki pa je vse takšno delo naložil zastavniku. Ta je bil še mladenič, zdel se mi je, kakor da je ravno šele prišel iz kake vojaške šole, bil je prav čeden v svoji novi uniformi, in nosil je brke, morda zato, da njegov obraz ne bi bil videti tako deški. Takoj sem začutil do njega neko simpatijo, ki si je nisem znal pojasniti, in zdelo se mi je, da mi je tudi on naklonjen. Ko mi je dajal tisti papir, sva se vsakokrat skoraj prijateljsko pomenkovala, in že kmalu me je ob taki priložnosti vprašal: »Ko se vozite na deželo — dobite tam kaj surovega masla? Bi ga prinesli pol kile ali kilo tudi zame? Seveda ne zastonj, in ker kmetje gotovo ne marajo kun, vam lahko dam cigarete.« Hitro sva bila dogovorjena, saj so bile cigarete pravzaprav najboljša valuta, zanje si dobil skoraj vse. Konte je plačeval po 'tržni ceni' in zmerom še kaj navrgel, tako da mi je nekaj cigaret preostajalo za mojega očeta. Za kaj drugega mi ni

rekel nikoli, čeprav bi se bilo na kmetih dobilo še to ali ono. Če sploh česa, mi je bilo žal zveze z njim, ko sem zapustil vojašnico in se srečno umaknil v civilno življenje.

O tem prejšnjem kupčevanju sem tedaj povedal Rožancu, še vedno tajniku naše organizacije, pa je rekel: »Zakaj ne bi tega zastavnika spet poiskal? Misliš, da ne moreš v vojašnico? Iz svoje izkušnje ti lahko povem, da tudi civilist zlahka pride v domobransko vojašnico. Samo da poveš ime tistega, h kateremu bi rad šel, pa te bo stražar pustil noter. Takoj obnovi zveze z njim, tudi za našo organizacijo lahko pride kaj koristnega iz tega.«

Ni me čisto prepričal, da je stvar tako lahka, in tudi nisem vedel, ali bom zastavnika sploh še našel tam, a obljubil sem, da bom poskusil. In potem je šlo res tako, kakor mi je bil napovedal. Našel sem Konteja, in takoj je bil pripravljen spet zamenjavati. Ponudil se je celo, da mi lahko kdaj napiše prepustnico kot civilistu, zaposlenemu pri vojski; kdo ne bi bil tega hvaležno sprejel. Pripomogel mi je do nekaj voženj, za katere v svojem podjetju nisem dobil tega papirja.

Navadno mi je prinašal cigarete v pisarno, včasih pa me je vzel s seboj v sobico zraven in odprl pred menoj velik kovček, v katerem je hranil cigarete. Skoraj vedno je bil poln — od kod mu toliko tega blaga? Ugibal sem, da se najbrž zalaga od obroka cigaret, ki so prihajale v četo za vojake, ki jih sploh ni bilo tam; ali pa jih vsi vojaki niso jemali — niso dobivali? Ampak s tem vprašanjem si nisem dolgo belil glave.

Ko sem Konteju nekega zgodnjepoletnega dne spet prinesel naročeno blago z dežele, si je pogladil brke in me svetlo pogledal. »Vas lahko še nekaj vprašam?« je začel. »Nekaj — nekaj precej kočljivega; ne vem, kako boste to sprejeli. Ampak mislim si: kdor toliko hodi na deželo, pa v sedanjih časih, mora biti zelo pogumen, ali pa ima posebne zveze. Razumete, kaj hočem reči? Ne? O, pač. Povsod se lahko srečate s partizani — kako se gledate z njimi? Se ne bojite, da vas vzamejo s seboj, ali da vam vsaj poberejo tisto, kar nosite? Saj vendar ne marajo črne trgovine, ki pomaga preskrbovati Zagreb, da ob pičlih živilskih kartah še nekako živi. Zato se vprašujem, ali imate poleg prepustnice, ki vam jo dajem jaz, še kako drugo, skrito, ki vam daje pogum, da hodite po tistih krajih.«

Njegova vprašanja so me presenetila, prav nič nisem bil pripravljen nanje. Druge prepustnice v resnici nisem imel, čeprav sem mislil, da bi mi koristila, in sem nekoč rekel tajniku zanjo, pa me je zavrnil. Premišljal sem, kaj naj rečem, pa nisem našel prave besede, s katero bi povedal najmanj, pa vendar ne bi bilo videti, da se izmikam. Ker sem molčal, je dodal:

»Vem, da bi mi težko odgovorili, ko ne veste, zakaj vprašujem. In seveda ni nujno, da mi verjamete, ampak vseeno vam povem: zadnji čas se na svojem mestu ne počutim čisto dobro. Neke ... reči, ki sem jih delal in jih včasih še delam, bi se mi lahko maščevale, nimam pa pravih možnosti, da bi se izmaknil udarcu, če pade po meni. Morda bi mi vi lahko pomagali, če bi bila kakšna sila? Oh, seveda, malo se pozna, ampak nekak občutek mi pravi, da se nisem zmotil, ko sem se obrnil na vas.«

Se mi je dajal v roke ali me je skušal zvabiti v past? A čemu bi to delal, saj ne ve nič o meni in mojem delovanju. Naglo sem se odločil, da mu zaupanje povrnem s svojim, in rekel: »Mislim, da bi vam lahko pomagal, ampak vprašati moram.«

Zastavnik se je nasmehnil. »To sem si mislil,« je rekel. »Hvala, da ste mi toliko zaupali. Počakal bom, morda mi pomoč tudi ne bo potrebna.«

Ob prvi priložnosti sem o Kontejevi želji spregovoril z Rožancem. Ta me je najprej oštel, da sem zastavniku prehitro zaupal in mu povedal preveč. »Ampak zdaj je, kar je,« je rekel. »Povej mi še drugo, kar veš o njem, pa bom poskusil po zvezah zvedeti, kakšen človek je.«

Vedel nisem kaj dosti, in ko sem to povedal, mi je tajnik zabičal, naj bom vsaj pri naslednjih srečanjih s Kontejem previdnejši, dokler ne zvemo kaj več. Menil je tudi, da se ne bo dalo hitro kaj zvedeti. Bili so časi, ko je bilo podtalno delovanje zelo težavno, naše zveze s hrvaškimi organizacijami oslABLJENE.

Konte me je seveda že pri prvem snidenju vprašal po tem, »za kar sva se domenila,« kakor je previdno rekel, in je bil videti malo razočaran, ko mu nisem mogel še nič povedati.

Sicer pa se je najino menjavanje tedaj močno zredčilo. Potovanje z vlakom je bilo postalo nevarno in naporno, partizani so večkrat vrgli kak kos proge v zrak ali jo razmetali, nikoli nisi vedel, kako se bo vožnja končala in koliko boš moral morda prehoditi peš, pa še s kovčkom v roki. Nekoč je prav vlak, s katerim sem se drugekrat vozil, zadel na mino, bilo je nekaj ranjenih in dva mrtva, in zdelo se mi je noro, da bi me ubila ali pohabila mina prav od tistih, s katerimi smo delali.

Od mojega ‚domenka‘ s Kontejem sta minila skoraj dva meseca. Medtem je prišla že jesen, ki je bila tisto leto prav pusta, z obilico dežja in z meglenimi jutri in večeri, da si ob poznih urah nerad hodil po ulicah. Tedaj me je tajnik nekega večera po sestanku našega odbora zadržal na samem in mi povedal, da je dobil o Konteju dobra poročila. »Povezal se je z neko hrvaško organizacijo in bil zelo koristen, ker je bil kot gospodarstveni častnik zaposlen v polkovnem skladišču. Potem so tam odkrili velike primanjkljaje, osumili so njega in še nekoga; ko jima niso mogli nič dokazati, so oba premestili iz skladišča. Tako je Konte prišel v četo, v kateri si se znašel tudi ti. Preiskava ga je precej prestrašila, prejšnjo zvezo je izgubil, nove pa najbrž ni iskal. Mislim, da mu lahko zaupamo — no, v nekih mejah, saj veš. Skušaj zvedeti od njega, ali se boji zaradi tiste stare reči ali zaradi česa novega, in ali misli, da je pod nadzorstvom. Če misli, da je, bi bilo edino pametno, da čimprej pobegne, preden pridejo ponj. Povej mu, da mu pri tem lahko pomagamo, če nima druge zveze.«

Dan po tem sestanku je bila sreda, dan, ko sem hodil po kruh na Kanal. Kakor se zdi to nekaj vsakdanjega ali celo banalnega, je bil eden izmed redkih dogodkov v mojem tedanjem življenju, ki so prinašali prijetno spremembo. Morda mi je bil to spočetka nekakšen luksuz, ampak tedaj je bila preskrba na karte že tako slaba, da sem bil prav potreben priboljška, ki mi ga je priskrbelo golo naključje.

Kolikor nas je bilo tedaj v Zagrebu Slovencev, smo si povečini skušali pomagati med seboj. Bile so tudi kake garjave ovce, sebični ali strahopetni ljudje, ki so se vsega bali ali ki so skrbeli samo zase, a vsaj iz svoje osebne izkušnje lahko rečem, da so bile to dovolj redke izjeme. Če si kje srečal slovenskega rojaka, si skušal zvedeti od njega, kako živi, in če je bil na slabem, mu kaj pomagati ali vsaj svetovati; in tudi sam si lahko dobil nepričakovano pomoč, za katero še prosil nisi. V drugem letu bivanja v Zagrebu se mi je primerilo, da sem na Ilici pobral torbico, ki se je nekako izmuznila ženski pred meno, precej obloženi z raznimi zavojčki. Zahvalila se mi je s stavkom, ki je zvenel napol slovensko, vprašal sem jo in izkazalo se je, da se nisem zmotil, bila je res Slovenka. Vprašal sem še, kam je namenjena, in ker sva imela kos skupne poti, sem se ponudil, da ji pomagam nositi.

Moja nova znanka je bila živahna in zgovorna, kar hitro sem zvedel, da je žena peka, tudi Slovenca, ki ima pekarno na Kanalu. To je bila tedaj še precej samotna ulica na mestnem robu, ali pa se je tako imenoval tisti mestni del, ne vem več. Kajpada sva se potem pogovarjala o kruhu, izrekla je domnevo, da mi je tistega, ki ga dobivam na karte, premalo, in mi sama od sebe ponudila, da lahko po enkrat na teden prihajam v pekarno, pa bom dobival koruzni hlebček, ki ne bo na karte. Zakaj sva se domenila, da bom prihajal ob sredah zvečer, se danes ne spominjam več, morda je bil kak razlog za to. Tudi ne vem več, koga je pekarna zalagala s kruhom, vsekakor pa je bil to precejšen obrat, ki je napekel na stotine hlebčkov, tako da se kak posamični v tej množini gotovo ni nič poznal. Prihajal sem pozno zvečer, takrat so ravno pekli in dobival sem še vroče hlebčke.

Spoznal sem še moža, pisal se je Lepenar in se mi je zdel podoben svoji ženi, tudi on je bil veder in živahen, in kadar je utegnil, sva se kaj pogovarjala, posebno če kruh ob uri, ko sem prišel, še ni bil pečen.

Čez nekaj časa mi je prišlo na misel, da bi pek lahko kaj dajal tudi za našo skupno stvar, če ne kruha, pa morda moko. Morda bi se dal pridobiti in pritegniti k sodelovanju? Spregovoril sem o tem s tajnikom, pa se mi je že po nekaj stavkih nasmehnil. »Lepenarja misliš?« je rekel. »Tega ni treba pridobivati, že zdaj imamo veliko od njega.« Nehal sem spraševati.

Tisto sredo po našem sestanku pa je pozno popoldne nekdo potrkal na vrata moje sobe. Odprl sem, zunaj je bil zastavnik Konte, vendar v civilu, da sem ga komaj spoznal. Ko sva se pozdravila in sem ga povabil v sobo, sem skrbno zaprl za njim in rekel: »Mislim si, zakaj ste prišli, sem pa presenečen, da ste me našli, saj vam nisem povedal, kje stanujem.« Pokazal sem mu, naj sede v moj edini naslanjač, sam pa sem sedel na stol.

Konte se je nasmehnil. »Nekoč ste bili vendar v naši kasarni,« je rekel, »tam se je našel tudi vaš naslov; pa ne šele danes. Danes si ne bi upal tja. S tem je povedano, da mi gori za petami. Kaj so rekli vaši tovariši? Bi mi lahko pomagali zbežati?«

Kako lahko človeka najdejo, sem prepadeno pomislil; tvoj naslov je tam, kjer še pomisliš ne več. Na glas pa sem rekel: »Bi, bi. Mislim sem vam priti to povedat, pa ste me prehiteli.«

»Oba so naju prehiteli drugi,« je rekel in se spet nasmehnil izpod brkov. »Na srečo imam prijatelja, obveščal me je o tem, kar se je kuhalo proti meni. To noč bi prišli pome, pa sem kar na hitro pospravil in jim pustil prazen brlog. Me lahko skrijete za toliko časa, da me vaši tovariši spravijo iz mesta?«

»Bom poskusil,« sem odvrnil, »čakajte, da malo premislim.«

Naglo sem preudarjal, kaj naj storim. Naj ga nekaj časa skrivam pri sebi v sobi? To mi nekako ni dišalo. Hiša je taka, sem si rekel, da bi ga hitro kdo opazil, če bi hodil ven, skoz najbrž ne bi maral tičati v sobi. In kaj vem, kakšni ljudje živijo v naši hiši, tudi kak ovaduh je lahko vmes. In morda bo treba čakati na zvezo prav dolgo, kaj potem? Kdo ga bo prevzel od mene? Spomnil sem se težav, ki smo jih imeli z dvema sestrama, ko smo ju morali dolgo skrivati. Ob tem sem se, sam ne vem zakaj, domislil, da je sreda, ko grem po kruh — kaj, če bi ga poskusil spraviti k Lepenarju? Ta mora imeti prostor, ko ima pomočnike, in njegovi ljudje so gotovo zanesljivi, saj bi sicer ne mogel njim na očeh pošiljati moke ali kruha našim. Naj poskusim?

Morda bi si bil še pomišljal, pa sem videl, da Konte težko čaka odgovora, in sem se odločil. Povedal sem mu, da si ga pri sebi ne upam obdržati, da pa bi ga

poskusil spraviti pod streho v neki pekarni. Nekoliko sem mu opisal, kje da stoji, in druge okoliščine. »To je bolj na mestnem robu,« sem rekel, »zdi se mi varnejše kakor tukaj sredi mesta. Res pa ne vem, ali vas bo pek lahko vzel, ta je pač edini, ki mi je prišel tako hitro na misel. Če ne bo hotel, se vrneva in boste prenočili prvo noč pri meni, pa bova iskala naprej. Danes je ravno dan, ko hodim tja.«

Zastavnik je bil s predlogom zadovoljen, in ker je bila že pozna ura in se je zunaj že mračilo, sva se brž odpravila. Samo del poti sva se lahko peljala s tramvajem, zadnji konec je bilo treba narediti peš. Bilo je hladno in neprijazno vreme, tam je moral biti res kak kanal, od tal je puhtela gosta megla, da sva komaj kaj videla okoli sebe.

»Ravno pravo vreme za najina pota,« je rekel Konte. »Prejle na tramvaju sem samo čakal, kdaj bo stopil kdo k meni in zahteval mojo izkaznico. Kadar je tako, se človek res boji strahov.«

»No, tu nisem nikoli videl nobene patrulje,« sem rekel pomirjevalno. V resnici mi ni bilo nič prijetno pri duši, že nekaj časa sem s tesnobo premišljal, kam naj spravim zastavnika, če ga pek ne bo hotel sprejeti.

A stvar se je iztekla bolje, kakor sem pričakoval. Čeprav z Lepenarjem nikoli nisem spregovoril nič takega, kar bi kazalo, da drug o drugem veva, kaj naskrivaj počenjava, je, ne da bi trenil, poslušal moje malo zmedeno razlaganje, zakaj se mora zastavnik skriti, in bil takoj voljan, da ga za nekaj dni vzame pod streho, dokler se zanj ne najde kaka pot iz mesta. Zagotovil mi je tudi, da se na svoje fante popolnoma zanesa, videli so že podobne reči in so vajeni molčati.

Pred odhodom sem Konteju še obljubil, da bom čimprej stopil v stik z našimi ljudmi, ki imajo take zveze, da ga lahko spravijo iz mesta. Pomirjen sem se vračal po temnem Kanalu skozi meglo, ki se je medtem še bolj zgostila. Moral sem hiteti, zakaj bližala se je policijska ura.

Iskanje poti iz Zagreba pa se je potem grdo vleklo. Najprej dva dni sploh nisem mogel najti tajnika, nihče mi ni znal povedati, kje je. Ko se je od nekod vrnil in sva se dobila, je sicer obljubil, da bo poiskal prave ljudi, vendar je takoj tudi izrekel dvom, da bi se dala stvar res hitro urediti. »Zaplet je v tem, da so ga mislili že prijeti, kakor pravi. Potem imajo njegov opis na vseh blokih in bodo prežali nanj, saj vedo, da bo skušal uiti iz mesta. To ni navaden pobeg, najti moramo čisto zanesljivo pot, da ga sami ne pošljemo policiji v kremplje.«

Do naslednje srede nisem zvedel nič, s slabimi občutki sem se proti večeru napotil na Kanal. Kaj porečem zastavniku? In kaj peku, saj ta tudi ne bo rad toliko časa skrival čisto tujega mu človeka, o katerem pravzaprav nobeden izmed nas ne ve, ali ne igra kake dvojne igre. To o dvojni igri mi je prišlo zdaj prvič na misel, rekel sem si, da me ta neprijetni položaj dela preveč nezaupljivega, in se poskusil otresti teh bojazni. Vsekakor se bomo obema zdeli prepočasni: tisti, ki čakajo rešitve, si pač vedno zamišljajo, da bi bila mogoča prej, kakor dopuščajo razmere.

Preden sem šel po kruh v pekarno, sem tokrat potrkal na stanovanjska vrata. Odpret mi je prišla Lepenarjeva, nekam spremenjena; ko sem jo bolje pogledal, sem videl, da je objokana. Kaj se je zgodilo? sem se prestrašil in potem izrekel to vprašanje še na glas.

»Stopite noter,« je s pridušenim glasom rekla žena in me odpeljala v sobico, v kateri sem bil prej le enkrat ali dvakrat. Pri mizi sta bila njuna otroka, ki še nista hodila v šolo, rekla jima je, naj odideta v sosednji prostor. »Odpeljali so ju!« je rekla, komaj da sta otroka zaprla vrata za seboj.

Osupnil sem in se zbegal, nisem prav razumel, o kom govori. »Odpeljali, kdo, koga?« sem vprašal. Kdo bi bil drugi?

»Mojega moža in tistega gospoda, ki ste ga pripeljali k nam,« je rekla skoraj v joku. Potem se je čisto zares razjokala. S težavo sem jo s prigovarjanjem toliko pomiril, da mi je mogla povedati, kaj se je zgodilo.

Sredi noči jim je nekdo začel trkati in potem razbijati po vratih. Šla jim je odpirat, pred vrati so stali trije možje v nekakšnih uniformah, ki pa jih ni mogla razločiti, ker so imeli čeznje plašče, menda usnjene, v poltemi se ni prav videlo. Imeli so tudi orožje, verjetno puške, če niso bile hitrostrelke. Govoril je ves čas samo eden, ta je takoj surovo zahteval, naj se njen mož in njun gost oblečeta in odideta z njimi. Na njeno obupano vprašanje, kam ju mislijo odpeljati, je odgovoril, da se nima ničesar bati, nič se jima ne bo zgodilo, in prišla bosta nazaj, ko bo čas za to. Upirati se ni bilo mogoče, orožja ni bilo v hiši, in tudi ko bi bilo, kaj bi koristilo proti trem oborožencem — pozneje se je iz teme pokazal še četrti, ki je stražil bolj v ozadju — njen mož in 'tisti gospod' sta se naglo oblekla, vzela nekaj najbolj potrebnih reči — »ampak samo takšne, ki so se dale potakniti v žepe, nič večjega niso dovolili,« je rekla — in sta odšla z neznanci v noč. Vse je trajalo četrť ure, no, morda pol, več gotovo ne. In kaj naj si zdaj človek misli, kaj bo z njima, ko ni mogoče vedeti, kdo ju je sploh odpeljal in kam so šli z njima. S težavo se je premagala, da se ni vnovič razjokala.

Osupljiva novica me je menda zbegala prav toliko kakor njo. Naporno sem premišljal, kaj se je zgodilo. Še najbolj verjetno se mi je zdelo, da je ustaška policija prišla zastavniku na sled in ga odpeljala skupaj s tistim, ki ga je vzel pod streho. Čudno je bilo samo eno: pri takih aretacijah so navadno rekli prijetemu, naj vzame nekaj posteljnine s seboj, tu pa ni bilo nič takega. A tudi to ni bilo zanesljivo znamenje, včasih so koga odpeljali kar tako.

Naj to rečem pekovi ženi, ki me gleda, željna kake podpore, tolažbe? Besede mi niso hotele z jezika. Ne vem več, s kakšnimi domnevami sem jo skušal potolažiti, vem pa, da te najhujše nisem izrekel, čeprav se je je bilo težko ogniti. Na koncu sem ji zatrdil, da bomo v nekaj dneh zagotovo zvedeli, kam so ju odpeljali, in se kar na naglo poslovil. V zmedenosti sem tokrat celo pozabil na hlebček, pa ga je eden izmed pomočnikov prinesel za menoj, ko sem bil že precej daleč.

Ko sem naslednji dan poiskal tajnika in mu povedal, kaj se je zgodilo, se sicer ni tako začudil kakor jaz, tudi on pa je zaman iskal verjetno razlago, kdo naj bi bil odpeljal to dvojico, če to ni bila ustaška nadzorna. »Če sta na Savski cesti,« je rekel naposled, »bo žena čez kak dan že dobila glas od moža.«

Vendar tega glasu ni bilo ne po enem tednu ne po enem mesecu. Ko bi bila izginula moža res v političnem zaporu, bi bila v tem času pač dobila možnost, da se oglasita svojcem. Tudi zaporska uprava je dopuščala, da so si jetniki naročili od domačih nekaj posteljnine, če niso prinesli nič s seboj. Ali je imel zastavnik Konte kake svojce v Zagrebu, ni vedel nobeden izmed nas in tudi nismo skušali odkriti. Navsezadnje so ju odpeljali skupaj, in če ni bilo glasu od peka, ga tudi tu ni bilo mogoče pričakovati.

V začetku sem si precej pomišljal in se vpraševal, ali naj še hodim po kruh na Kanal ali ne; bil sem v zadregi pred pekovo ženo in bilo mi je je žal. Potem sem si rekel, da bi lahko zamerila, če bi nehal hoditi, in kaka dobra beseda ji ne bo odveč. Po treh, štirih tednih se mi je zazdelo, da se je vdala v usodo, nehala je tožiti, jaz pa tudi nisem več vpraševal, ali je zvedela kaj o možu, saj bi mi gotovo sama povedala, ko bi imela kaj.

Proti koncu leta je zima zelo pritisnila, nasulo je obilo snega in naredil se je hud mraz, tako da je bilo vsako gibanje oteženo, in to mi je dalo nekakšno opravičilo, da sem lahko nehal hoditi na Kanal. In do pomladi so se moje življenjske razmere tako spremenile, da bi bil ta pota težko obnovil.

Tako sem tudi Lepenarjevo precej izgubil izpred oči, a motil sem se, ko sem mislil, da jo bom lahko pozabil. Težko razumljivi nočni dogodek na Kanalu mi je spet in spet prihajal v spomin, in to so bili zame vselej bridki trenutki. Moril me je občutek, da sem pravzaprav jaz kriv, da so neznanci odpeljali Konteja in mojega peka. In očital sem si sebičnost, da sem zaradi želje po udobnosti, saj to je pač bilo na dnu moje odločitve, poslal zastavnika rajši k peku, kakor da bi ga bil sprejel v svojo sobo. Branil sem se z mislijo, da bi bila policija, če je zasledovala Konteja, sicer prišla k meni na dom in pobrala še mene z njim. Ampak to so bile neprepričljive misli, ki mi nikoli niso prinesle olajšanja. Ko bi ne bilo te slabe vesti, bi bil morda le še kdaj stopil na Kanal.

Ta boleča epizoda me je nehala preganjati šele dobro leto pozneje, ko je postalo naše zagrebško življenje in delovanje še težavnejše. Prišel je tudi dan, ko se je ves naš odbor s tajnikom in z menoj vred še sam znašel v policijskem zaporu na Savski cesti. In ko smo ob osvoboditvi le odnesli glave in vsi prišli iz zapora, smo tudi pregnanci še nekaj časa ostali v Zagrebu, da smo spravljali nazaj v domovino Slovence, ki so jih bili Nemci izselili. Tako sem se komaj še kdaj utegnil spomniti Lepenarja ali Konteja.

V začetku tistega prvega poletja v svobodi, ko sem se že odpravljal s Hrvaškega domov, pa sem se nekega dne tako živo spomnil vsega, kar se je zgodilo na Kanalu, da sem začutil: ne bom miren, če pred odhodom ne stopim tja povprašat.

Čisto naključje je bilo, da je bila spet sreda zvečer, ko sem se napotil tja. Bil je tako lep dan, da sem šel vso pot peš, pa mi je bilo potem skoraj žal. Ves čas so se mi povračali v spomin številni večeri, ob katerih sem hodil po isti poti v čisto drugačnem ozračju in poln skrbi. Trdovratno se mi je tudi oglašala slutnja, da se pek ni vrnil domov in da se nikoli ne bo zvedelo, kam je izginil. Vse to me je naredilo nestrpnega, da sem komaj čakal, da pridem do pekarnе.

Ko sem potrkal na stanovanjska vrata, mi nekaj časa nihče ni odprl. Tudi v pekarni je bilo vse tiho, nobene peke. Kaj, če nikogar ni? A tedaj so se vrata že odprla in na prag je stopila Lepenarjeva. »Ah!« je vzkliknila, zdelo se mi je, da me je spoznala šele čez nekaj trenutkov, saj me res dolgo ni bilo tam. Videti je bila mirna in vedra, drugačna, kakor sem jo pričakoval po svojih slutnjah. Tedaj ji je obraz zažarel. »Šele zdaj sem vas spoznala,« je rekla z nasmehom, »zelo ste spremenjeni.« Povabila me je v hišo. V tesnobnem občutju sem sedel na stol ob mizi in po prvih pozdravnih besedah s težavo izrekel usodno vprašanje: »Kaj pa moži?« pričakujoč, da izvem žalostno novico, ki mi jo je prišepetavala slutnja.

»Mož je šel po moko v Križevce, čisto nam je je zmanjkalo; težko da se bo vrnil pred nočjo,« je rekla žena. Morala je videti začudenje na mojem obrazu, zato je vprašala: »Kaj pa je?« Potem se je sama domislila in dodala: »No, najbrž ne veste, da se je vrnil? Seveda, saj vas dolgo ni bilo k nam, po osvoboditvi še sploh ne. Da, da, vrnil se je, živ in zdrav, hvala bogu, čeprav je bil toliko časa proč. Prebil je marsikaj hudega, seveda, tudi ranjen je bil, dvakrat, pa mu ni od tega nič ostalo, na srečo.«

Zgovorna žena me je zasula z novicami, da sem se komaj znašel med njimi. Vrnil — od kod? Ranjen, kako? Previdno sem vprašal, kje je neki bil, češ da nič ne vem o tem. In potem je prišla njegova zgodba na dan v valu ženine zgo-

vornosti, ki je vmes zahajala še v stranske rokave, da sem jo moral z vprašanji klicati nazaj.

Že poprej da je mož večkrat mislil, kako bi odšel v partizane, ker se mu je v Zagrebu zdelo vedno bolj nevarno. »Nekega dne bodo izvohali, da podpiram tiste v gozdu,« je govoril ženi, »pa bo vsega konec.« Vendar se ni mogel odločiti, ker mu je bilo težko zapustiti ženo z malima otrokoma. Ko pa je dobil v goste mojega zastavnika, namenjenega v gozd, je dozorela tudi njegova odločitev. Da bi prihranil ženi sitnosti s policijskim zasliševanjem in morda preganjanjem, se je domenil s tovariši, s katerimi je imel zveze, da so prišli ponju, namreč po zastavnika in njega, in ju ponoči odpeljali.

»Vi pa takrat tako objokani in nesrečni, do dna prestrašeni? Kaj vam ni ničesar povedal?« sem ji poočital.

»Ničesar,« je rekla žena. »Prej sem si že malo mislila, da utegne kak dan oditi, ampak da mi ne bi nič povedal in da si bo naročil ljudi, ki naj ga odpeljejo — to se mi še sanjalo ni. In tiste zadnje dni mi ni črhnil niti besede. Je že moral vedeti, da je tako najvarnejše. Ko me je policija zasliševala, sem se tako pristno jokala, da so mi menda kar verjeli.«

»Seveda ste se pristno jokali,« sem rekel, »prepričali ste tudi mene. In kdaj se vam je potem oglasil?«

»Šele čez pol leta,« je rekla z vzdihom, »ko je bil nekje v Baniji, je prišlo od njega pismo. Napisal mi je, da je to njegovo tretje sporočilo, ampak prvih dveh nisem dobila, sta se pač izgubili. Tam ni bilo prave pošte, jaz pa sem pretrpela veliko strahu in žalosti, ko toliko časa nisem vedela nič o njem.«

»Se meni je bilo hudo,« sem rekel, »ko nisem ničesar slišal o njem, pa sem se bal, da so ga res odpeljali ustaši. Jaz pa sem ga zapletel v to reč.«

Žena je morala iz mojih besed ali morda iz glasu razbrati nekakšno očitanje, zakaj odvrnila je: »Prav žal mi je, ampak zakaj ste nehali hoditi k nam? Ko sem zvedela, bi vam bila povedala.«

»Prišlo je tako, da nisem mogel več prihajati, veste,« sem rekel. »No, zdaj je vse dobro, žalost in skrb bodo kmalu pozabljene.«

Ko sva pila kavo, sem vprašal še po zastavniku.

»O njem pa moj Jože ne ve nič,« je rekla žena. »Nista dolgo ostala skupaj, in kdo bi potem še povpraševal po človeku, ki ga je poznal komaj teden dni. Se ni vam nič oglasil? Nama se seveda ni, saj morda niti ne ve več dobro, kje je bil tistih nekaj dni. Ampak upajmo, da se je srečno vrnil.«

Ob slovesu sem naročil pozdrave za moža.

»Upam, da se bomo še kaj videli,« je rekla žena. »Saj ste rekli, da se kmalu vrnete v Slovenijo, midva pa tudi, samo da tukaj prodava hišo.«

Na Kanalu je bila že trda noč, ko sem se vračal. Obhajal me je občutek neke nelagodnosti, morda prav zato, ker tod nikoli prej nisem hodil tako pozno: bila je policijska ura in moral sem prej domov. Moje misli pa so se vrtele okoli Lepe-narja, naposled sem zvedel, da se je vrnil živ in zdrav in da je bil med partizani, ne v kakem zaporu. Tega bi moral biti vesel, pa sem se hkrati čutil nekako ogo-ljufan. Ne, beseda je bila prehuda — ampak koliko sem se trafil z očitki samemu sebi, da sem peka spravil v tisti nevarni položaj... Pa je v resnici šel v partizane in ni doma nič povedal, da je bilo bolj varno... Veliko sem si pa sam kriv, sem si rekel, lahko bi bil tako pameten, da bi bil šel še kdaj vprašat tja, pa bi bilo mojih bojazni konec. Sam si si kriv, sem si rekel, in potem sem se pomiril.

O zastavniku Konteju pa nisem nič več slišal.

Nekaj spominov na dogajanja v našem narodnoosvobodilnem boju*

Zoran Polič

Odločno iskanje izhoda iz sedanje težke gospodarske situacije stalno opozarja tudi na tiste temelje naše jugoslovanske skupnosti, ki so rastle na daljnovidnih odločitvah prvega in drugega zasedanja AVNOJ. Ne gre pri tem za vračanje na predpise in pogoje, ki so že zgodovina, pač pa na upoštevanje duha, razpoloženja in medsebojnih odnosov, ki so avnojske sklepe omogočili in s katerimi smo dalje gradili v jugoslovanski skupnosti vse tisto, kar danes v materialnem pogledu imamo in kar o medsebojnih odnosih delovnih ljudi ter narodov in narodnosti Jugoslavije govore naše sedanje ustave.

Prav tako razpoloženje in taki odnosi so nam še kako potrebni v naši najnovejši bitki za polno uveljavitev samoupravnih odnosov, za utrditev medsebojnega zaupanja, za pogum in odločnost, s katero se je potrebno lotiti vseh zastavljenih stabilizacijskih nalog. Mislim zato, da lahko k ustvarjanju takega razpoloženja mnogo doprinesejo tudi opisi dogajanj pred več kot štiridesetimi leti, ko smo Slovenci z Osvobodilno fronto pričeli težko in krvavo, toda zgodovinsko gledano, eno najpomembnejših razdobj v graditvi svoje lastne državnosti.

Ni pa pomemben le ta namen. Morda je prav tako važno, da se ob mnogih zapisih, ki si skušajo vsak zase zagotoviti polno zgodovinsko točnost za dogajanja izpred štirideset let, in eden takšnih je bil spominsko pričevanje Vladimirja Krivica (11. številka revije Borec, leto 1982), oglasi čimveč še živih prič iz takratnih časov, ki lahko s svojim pričevanjem omogočijo zgodovinarjem raziskovalcem, da ugotovijo tisto najverjetnejšo vsebino, ki bo čim bližja resnici in uspešno vpeta v celoten prikaz zgodovinskih dogajanj iz časov najburnejših previranj in usodnega iskanja novega obraza slovenskega človeka.

* Napisano — z izjemo uvodnih misli — za Zbornik sećanja, 17. april 1979.

Sodeloval sem v delu Osvobodilne fronte slovenskega naroda kot član sokolske organizacije. Sokolstvo, ki je pričelo delo na Slovenskem pred več kot sto leti z osnovnim namenom, da prispeva k telesni in duhovni krepitvi slovenskega naroda, je v glavnem preživljalo od svoje ustanovitve pa vse do leta 1935 vse značilne peripetije meščanske organizacije, ki se je več ali manj vdinjala političnim ambicijam liberalnih politikantov. Po letu 1935 pa je tudi v tej organizaciji zavel duh Čebin, odločno je nastopilo zoper politikantstvo, za obrambo pred naraščajočo fašistično in vse bolj prisotno klerofašistično nevarnostjo, za socialno pravičnost in za fizično in duhovno svobodo slovenskega človeka, in to s pisanjem člankov in razprav v tem duhu, v svojem glasilu, ki so ga prejemale vsa sokolska društva v Sloveniji, z nagovori oddelkom pred vsako uro redne vadbe, s prirejanjem obrambnih zborov in izletov ter s številnimi drugimi aktivnostmi. S tako naravnostjo je organizacija že leta 1940 vzpostavila stik s Komunistično partijo Slovenije in je z ustanovitvijo Osvobodilne fronte leta 1941 40 000 svojih pripadnikov aktivno vključila v raznovrstne borbene naloge vsega slovenskega naroda. Odgovoren tej organizaciji, kasneje pa tudi kot član Komunistične partije, sem sodeloval v delu Osvobodilne fronte vse od njene ustanovitve. Z nekaj bežnih pogledov na doživljanje iz tistih časov skušam opozoriti na odnose in pojave, ki so po mojem globokem prepričanju še kako pomembni za današnji čas.

Ustanovitev OF — največji uspeh Komunistične partije Slovenije tik pred drugo svetovno vojno . . .

Moj namen ni pisati zgodovinski pregled ali podrobnejšo analizo ustvarjanja pogojev za boj proti okupatorju v Sloveniji. Ker pa sem trdno prepričan, da je bilo prav pravočasno povezovanje vseh naprednih sil v Osvobodilno fronto (v nadaljevanju: OF) tisti trdni temelj, ki je omogočal narodnoosvobodilni boj v Sloveniji in to, da je partizanska vojska uspešno prestala vse sovražnikove ofenzive na tem ozemlju, želim na kratko povedati, kako sem sam doživljal nastajanje in oblikovanje tega političnega in splošnoljudskega organizma v času tik pred vojno. Čeprav so bili že prej poskusi — ti so se med sabo razlikovali po intenzivnosti prizadevanj Komunistične partije, pač glede na njeno trenutno moč in idejno usposobljenost — ki naj bi pritegnili najširše ljudske množice k raznim oblikam frontnega povezovanja, ni Komunistična partija nikdar prej dosegla takšnih rezultatov, kakršne je dala načrtna, dobro pripravljena akcija povezovanja tistih sil, ki so jim pozneje rekli »osnovne skupine OF (Komunistična partija, krščanski socialisti in Sokoli). Pri tem ni pomembno samo to, da so se te skupine povezale že pred vojno in da so takoj po kapitulaciji starojugoslovanske vojske z ustanovitvijo OF omogočile organiziran odpor proti okupatorju, temveč je še bolj pomembno to, da se jim je zelo hitro posrečilo vzpostaviti povsod na terenu resnično enotno frnoto, v kateri, razen v redkih izjemah, ni nikjer prihajalo do trenj med ljudmi z različnimi političnimi nazori (ti nazori so med vojno zelo hitro izginjali) in v kateri se je tudi vedelo, da v tej enotnosti pripada komunistom, na podlagi trdnega dogovora, najbolj odgovorna in zaradi tega vodilna vloga.

Bil sem član sokolske organizacije od mladih nog, ko sem začel vaditi z otroki. V času, ko so se tako doma kot po svetu vedno bolj zaostrovale politične razmere, se pravi po letu 1933, sem sodeloval s tovariši v nekaterih vodilnih telesih organizacije v Sloveniji, pisal članke v njeno glasilo, bil sem načelnik sokolskega društva

na Taboru v Ljubljani, ki je bilo eno izmed najmočnejših in vsekakor najbolj napredno sokolsko društvo v tistem času. V tem društvu so se zbirali tudi vsi tisti tovariši, ki jim je uspelo spet usmeriti organizacijo v napredne politične tokove, in v njem se je tudi začel proces diferenciacije v slovenskem sokolstvu. Za ta proces se je začela že pred vojno zanimati Komunistična partija, ko se je po ustanovnem kongresu na Čebinah 1937 lotila odločne akcije za povezovanje ljudskih množic v boju proti domači reakciji in za obrambo pred zunanjim sovražnikom.

V kratkem zapisu nikakor ni mogoče pisati o vseh dogajanjih v sokolski organizaciji po prvi svetovni vojni, ko so si sledili uspehi in neuspehi, poskusi, da bi podredili organizacijo ambicijam raznih reakcionarnih političnih strank, zlasti tistih na oblasti, ustanovitev državne organizacije in podobno.

Le z nekaj besedami bi želel opozoriti na tisti čas ter na tisto delo in trud peščice naprednih mladih ljudi v organizaciji, ki se jim je posrečilo preusmeriti slovenski del sokolske organizacije s tistih nevarnih kolesnic, po katerih je šla jugoslovanska organizacija, ozvestiti predvsem mlade ljudi v organizaciji in jim odpreti oči za nevarnosti, ki so jim pretile zaradi izdajalskega početja uradnega vodstva, in jih končno povezati v skupno fronto z drugimi naprednimi silami v odporu proti domači reakciji in navalu tujega sovražnika.

Že 1935 se nas je nekaj v Ljubljani dogovorilo, da je treba iti v akcijo proti vedno večjemu podrejanju sokolske organizacije političnim ambicijam takratnih voditeljev reakcionarnih strank, Jugoslovanske nacionalne stranke (v nadaljevanju: JNS) in Jugoslovanske radikalne zajednice (v nadaljevanju: JRZ).

Ker je bila tudi takrat propaganda zelo pomembna za ozaveščanje ljudi, smo začeli izdajati svoje glasilo (Vestnik župe Ljubljana, Maribor, Novo mesto), ki se je že po letu dni razširilo na skoraj vso Slovenijo.

V njem smo objavljali svoje poglede, zavzeli smo stališča o vseh pomembnejših dogajanjih v deželi, opozarjali smo na poglobitve nevarnosti, ki so grozile naši deželi in vsemu svetu, razkrinkavali sovražnike, pozivali k enotnosti naroda itd.

Tako smo na primer odločno nastopili proti vedno večjemu uveljavljanju klerikalizma v slovenskem javnem življenju. Boj proti klerikalizmu je bil za nas predvsem boj proti izrabljanju vere in verskih čustev za politične namene, boj proti cerkvenemu prilaščanju vzgoje, s čimer so hoteli slabiti narodno zavest slovenske mladine, pa tudi boj proti še vedno občutnim separatističnim težnjam dr. Korošca in njegovih privržencev, ki niso mogli pozabiti na katoliške korenine avstroogrske monarhije tudi v Sloveniji. V člankih smo nasprotovali prizadevanjem društva Krščanska šola, ki je kot eksponent vatikanske politike 1936. leta zahtevalo, naj se mladini onemogoči včlanjanje v sokolsko organizacijo ter naj se v šoli in zunaj nje vzgaja v katoliškem duhu, zato naj bi bil verouk v šolah glavni način vzgoje mladine.

Klerikalcem smo v svoji izjavi sporočili: »Nikdar več ne bomo doživeli, da bi kdo v naši mladini ubijal narodno zavest, da bodo naši očetje in sinovi ponovno umirali za tuje interese in v lastno škodo. Branili bomo svobodo Sokola in naroda ter mu zagotovili svobodo samoodločbe. Narod je suveren in sam, brez tujega varuštva, sprejema zakone in odloča o vzgoji.«

Edini v Sloveniji smo v svojem Vestniku povzdignili glas proti sklenitvi konkordata z Vatikanom, in to tedaj, ko so uradne politične stranke v Jugoslaviji molčale o njem, klerikalci pa so ga navdušeno pozdravljali. Uprli smo se poskusu, da bi na veliki splošnoljudski slovesnosti 1938. leta v Mariboru priznali dr. Korošca, ki je bil v stari Jugoslaviji znan kot najbolj krvav minister za notranje zadeve, za edinega voditelja slovenskega naroda. Ker se je temu na pobudo Komu-

nistične partije uprlo tudi delavstvo, prireditve niso organizirali. Sledile pa so hude posledice za sokolsko organizacijo.

Vedno večje število članov, vedno trdnjša organizacija in vedno bolj napredne ideje, ki so se izražale v glasilu in raznih govorih na množičnih narodnoobrambnih zborovanjih, so opozorili reakcionarne kroge v vodstvu organizacije in tudi v uradnih političnih krogih na nevarnosti, ki grozijo iz sokolskih telovadnic. To so potrjevale tudi ideje socialno-politične narave, ki smo jih objavljali svojemu članstvu v glasilu: »globoki so prepadi med posamičnimi skupinami (razredi). Bije se hud boj za prevlado med njimi — kapital terja svoje, človek svoje... težka socialna vprašanja, ki danes kalijo mir v svetu, so tudi sokolska vprašanja... Duševni in ročni delavci so edini, ki lahko nosijo sokolsko ime... kdor brez lastnega dela uživa narodove dobrine, nima pravice stati v isti vrsti z delavci, uslužbenci, rudarji in kmeti. Edinole delu moramo priznati, da je merilo vrednosti, ki nam bo pokazalo, kdo je lahko v naših vrstah in kdo ne... Pred mladino ne smemo zmolčati, da tudi mi vidimo nezdrave odnose v družbi, da se borimo proti prevladi kapitala in da s tem zanikujemo veljavnost zakona močnejšega, da zavračamo protekcionizem ter da priznavamo edinole pravico in resnico kot temelj družbenega reda... Vzgoja v duhu socialno-etičnih načel in v njihovem okviru priznavanje dela za temeljno merilo pravice do doseganja vseh dobrin ter vse druge številne zahteve, ki jih postavljamo in za katerih uresničenje moramo prispevati po svojih najboljših močeh, so samo skromen del dejanskih nalog, ki nas čakajo...«

Te in podobne misli smo objavljali v vrsti člankov v našem glasilu tja do konca 1938. leta.

Vsa ta dogajanja in takšen, zanje nezaželen razvoj so hoteli reakcionarni krogi preprečiti za vsako ceno. Zaradi tega je bilo treba obglaviti novo vodstvo sokolske organizacije, ki se je zbiralo okrog Vestnika.

Insceniran je bil velik disciplinski proces proti sedmim članom sokolskega društva na Taboru. Na tem procesu, ki je potekal več dni ob večernih urah, in sicer pod zaščito policije (v pritličju je bilo dvajset policajev, da bi varovali sodnike, kajti ti so se bali množice članov, ki so hoteli prisostvovati na tem procesu), je bil tožilec dr. Pestotnik, eksponent JNS v Sloveniji. V obtožnici je govoril o nevarnosti socialističnih idej, o mračnih silah, o navajanju k razrednemu boju in podobno. Govori obtoženih in njihovih zagovornikov (to je bil v resnici pravi sodni proces, ki je pritegnil živo zanimanje javnosti) so bili za tožitelje porazni. Razčlenjevali so misli, znane iz člankov v Vestniku, tako da so bili zdaj obtoženi sodniki. Navzoče članstvo je s ploskanjem spremljalo navedbe obtoženih in terjalo, naj jih pustijo spet v telovadnice. Očitno pa je bilo, da mora biti rezultat po prejšnjem dogovoru drugačen. Vseh sedem je bilo izključenih iz društva in organizacije, potem pa še približno dvestopetdeset članov društva Tabor kar brez procesa. Tedaj se je tudi formalno rodilo novo slovensko sokolstvo, ki smo mu sprva pravili »demokratsko krilo« Sokola, pa tudi »levo krilo«.

Ideje, ki so se začele porajati v organizaciji od 1935. dalje, so rodile bogate sadove. Ne proces ne izključevanja niso zalegli. Mladina v slovenskih sokolskih društvih, ki se je navdihovala ob teh novih pogledih, je vedno bolj odločno stopala po novi poti in se je med nadaljnjim razvojem dogodkov zlahka odločala za sodelovanje z naprednimi silami, zlasti pa s tovariši komunisti v OF.

Omenim naj samo en zanimiv podatek iz prvih dni OF. Ko se je hotela pridružiti OF tudi mlada JNS in je hotela imeti celo svojega člana v Izvršnem odboru OF, smo jim odgovorili, da smo jih pripravljeni sprejeti, če nam povedo, s kolikš-

nim številom njihovih članov, ki bi se vključili v OF, lahko računamo. Izgovorili so si nekaj dni za odgovor in med tem časom so se obrnili na vsa sokolska društva v Sloveniji, da bi se prek njih priglasili v OF. Nobeno društvo ni privolilo v to in zato so morali odstopiti od svoje zahteve, da bi bili udeleženi v najvišjem organu OF. Za nas je bil to trden dokaz, da je bilo naše delo v zadnjih šestih letih pred vojno dobro opravljeno. Dejansko je to pomenilo, da je bila od štirideset tisoč članov, kolikor jih je štela organizacija v Sloveniji — razen tistih, ki so bili že na začetku okupacije pregnani z območij, ki so jih zasedli Nemci — velikanska večina pripravljena aktivno sodelovati v OF. Pa tudi veliko število tistih, ki so jih izselili, si je prej ali slej našlo pot v partizane, pač glede na razmere, v katerih so se znašli predvsem v Srbiji, kjer je dobila pribežališče večina izseljencev.

Za tisto, kar hočem povedati, je bilo bistveno to, da je razvoj organizacije same, pa tudi dejstvo, da je bilo v nekaterih sokolskih društvih mnogo komunistov, že med tistimi, lahko bi rekel pripravljalnimi deli za poznejše kar najbolj pristno sodelovanje, ustvarilo vse pogoje za oblikovanje OF; še najbolj pomembno pa je bilo to, da je bila s tem omogočena takšna trdnost te organizacije, da je ni mogel noben sovražnikov poskus vojaške ali politične likvidacije niti enkrat ves čas štiriletne vojne omajati, kaj šele razbiti. To pa še zlasti zaradi tega, ker smo sokoli takoj sprejeli odkrito sodelovanje tudi s krščanskimi socialisti, ki so že prej navezali sodelovanje s Komunistično partijo, predvsem za reševanje življenjskih problemov delavskega razreda.

Razmere, v katerih je bila v Sloveniji organizirana OF, teoretična in praktična prizadevanja Komunistične partije, ki so predvsem zasluga tovarišev Kardelja in Kidriča, in rezultati, ki jih je dosegla v vojni in pri povojni graditvi, pomenijo bogato zakladnico izkušenj, ki bi jih lahko s pridom uporabljali tudi v današnji politični praksi, in sicer tudi prek slovenskih meja.

Prvo leto osvobodilnega boja v Ljubljani

Že na začetku sodelovanja s Komunistično partijo Slovenije si je sokolska organizacija naložila pomembne obveznosti, da bi upravičili zaupanje, ki nam je bilo izkazano s sodelovanjem v skupnih dejavnostih. Zaradi tega smo se temu takoj prilagodili tako, da smo si v vodstvu organizacije razdelili naloge. Tovariš Jože Rus je prevzel zveze s tovariši iz Partije, tovariš Franjo Lubej stike s sokolskimi društvi zunaj Ljubljane, jaz pa organizacijo v Ljubljani, še zlasti njeno jedro v društvu na Taboru in skrb za usklajevanje celotnega dela organizacije. Širše vodstvo organizacije je sestavljalo devet najvidnejših tovarišev, ki smo se zelo pogosto sestajali, še posebno v zadnjih mesecih pred izbruhom vojne, potem pa vedno bolj poredko. Do začetka vojne smo imeli občasno tudi širša zborovanja članov organizacije, na katerih smo se obveščali o vsakokratni situaciji.

Zaradi tega nas vojna ni presenetila. Zlasti v Ljubljani in njeni okolici, na območju Novega mesta, Maribora, Kranja in še ponekod so bila sokolska društva dovolj seznanjena s situacijo, tako da so takoj po 27. aprilu 1941. leta v celoti pristopala k organizaciji OF. Ta dejavnost je bila onemogočena edinole v tistih delih Slovenije, ki so jih okupirali Nemci in Madžari, ker so bili med prvimi izseljenci prav člani sokolske organizacije, zato na tistih območjih dalj časa ni bilo mogoče širše organizirati dela OF na tak način.

Kakor velja za fronto v celoti, je bila tudi sokolska organizacija v prvem letu vojne najbolj aktivna v Ljubljani. Da bi dali splošne smernice vsem članom sokolske organizacije v Sloveniji, smo že jeseni 1941 pripravili prvo brošurico z naslovom Sokol v borbi, ki jih je seznanjala z našimi nalogami v skupnem boju. Natisnili smo jo v skriti partijski tiskarni, kakor je bilo dogovorjeno med prvimi stiki. Že od začetka skupnega delovanja je namreč veljalo, da bodo tehnika (se pravi tiskanje in izdelava osebnih dokumentov), organizacija varnostne in obveščevalne službe ter poveljevanje oboroženim enotam izključno v rokah komunistov, naši člani pa da bodo sodelovali pri tem delu po dogovoru.

Tako je bil na primer zelo hitro vključen v glavni štab tovariš Dušan Podgornik, glavno blagajno Izvršnega odbora OF je prevzel Lojze Lubej, v partizanih so se odlikovali in kasneje postali odlični voditelji naše vojske generali Ambrožič, Pehaček, Polak in drugi, vsi člani sokolske organizacije. Podgornik, Lubej in pred vojno svetovno znani telovadec Porenta so bili na začetku 1942. leta ustreljeni kot prvi talci iz vrst sokolov.

Spričo tega, da je bila Ljubljana središče političnega dela, pa tudi baza za zagotavljanje materialnih, finančnih in drugih pogojev za vojskovanje, je Izvršni odbor OF takoj na začetku vojne organiziral poseben organ — Okrožni odbor OF — za vodenje akcije v Ljubljani.

Da bi lahko približno ocenili, kakšen je bil položaj v prvih mesecih okupacije v Ljubljani, naj omenim samo to, da je ta organ na začetku štel približno deset članov in da smo se sestajali vsaj enkrat na teden.

Sestanke smo imeli v zasebnih stanovanjih zanesljivih članov OF in bili so primerno konspirativni; čeprav so bili za bližnjo okolico dokaj opazni, pa ni bilo nobene izdaje. Nemara je bilo dobro, da takšna idila ni dolgo trajala, sicer bi tudi mi jemali boj in svojo aktivnost preveč zlahka. Okupator je v Ljubljani kar kmalu poostril režim, začele so se aretacije, racije in bilo je vedno več ovaduhov. Zaradi tega smo se tudi v ljubljanski organizaciji dogovorili za vodenje po tako imenovanem sekretariatu, se pravi trojki, kar je bilo tudi sicer v navadi povsod, kjer so se na okupiranem ozemlju oblikovala vodstva OF. Vedno so jih sestavljali po en predstavnik komunistov, krščanskih socialistov in sokolov. Takšna oblika delovanja se je ohranila precej dolgo, čeprav je neposredna organizacija na terenu že 1941. leta izgubljala to trojnost in je vedno bolj nastopala kot enotna, homogena fronta, v kateri je bilo vedno čutiti navzočnost komunistov zaradi njihove aktivnosti.

Prvo trojko kot vodstvo ljubljanske organizacije (imenovali smo se sekretariat okrožnega odbora OF za Ljubljano) smo sestavljali Moškrič kot komunist (njega so 1942. leta ubili beli), dr. Stanovnik kot krščanski socialist (bil je ustreljen 1942. kot talec) in jaz v imenu Sokolov. Moškriča je kasneje nadomestil inž. Jereb, (ki je bil 1943. ubit med neko akcijo na Dolenjskem).

Čeprav je bilo to prvo leto dejavnosti naporno in včasih tudi nevarno, se ga rad spominjam, posebno zaradi tega, ker smo se v sekretariatu, ki se je sestajal skoraj vsak dan, dobro razumeli; poleg rednega dela smo vendarle imeli čas tudi za bolj intimne pogovore o svojih ocenah splošnega stanja, o svojih željah za prihodnost, pa tudi o svojih bojaznih za usodo mnogih, ki smo jih poznali in s katerimi smo sodelovali. Poleg tega je bil Moškrič delavski pisatelj in pesnik, zato so bili pogovori z njim vedno zelo zanimivi.

Naša naloga je bila predvsem organizirati OF v vseh delih mesta, v vseh ustanovah in podjetjih, vzdrževati redne zveze s temi organizacijami, jih obveščati

o svojih sklepih in o sklepih IO OF (Izvršnega odbora OF), pripravljati splošne politične akcije in pomagati pri organiziranju raznih oblik dela OF (na primer slovenska Ljudska pomoč, ki je nadomestila Rdečo pomoč — ki jo je prej organizirala Komunistična partija — in je zbirala hrano in drugo za zapornike, za njihove družine in za družine, predvsem pa otroke ilegalcev, partizanov in drugih, ki so potrebovali pomoč; dalje organiziranje Narodne zaščite, množične obveščevalne službe ipd.). Tako sem na primer jaz vzdrževal takšno zvezo z inženirji, učitelji, Trgovinsko zbornico, železnico, banovino in še nekaterimi terenskimi odbori OF. Poleg tega sem ves čas vzdrževal redno zvezo z ljubljanskimi sokolskimi društvi, v katerih so bili vodilni organi predvsem nekdanji načelniki in nekaj prednjakov. Poleg osebnih stikov sem vzdrževal zveze z njimi tudi po okrožnicah, v katerih sem opozarjal na njihove najpomembnejše naloge, predvsem pa na to, kako naj razširijo svoje delo tudi na nacionalne kroge zunaj sokolskih društev in kako naj bi sokole in ta širši krog pritegovali k raznim oblikam dela v OF.

Kakšni so bili osebni stiki, bom ponazoril z enim ali dvema zgledoma iz svoje prakse.

Pogovarjali smo se na primer, da je treba v banovini (sedanja stavba Izvršnega sveta Slovenije) mobilizirati in posebej organizirati vse šoferje. Na domenjeni dan sem prišel kot kupec avtomobila v garaže, ki so bile sredi banovinske zgradbe, pred njimi pa so se sprehajali italijanski stražarji. Zbrali smo se (kakšnih deset šoferjev) okrog avtomobila, ki je bil določen za prodajo, in jaz sem imel malo politično šolo.

Vse se je dobro končalo, šoferji so se organizirali in celo tisti, ki je vozil bana Natlačena, nam je prepeljal precej ilegalnega gradiva čez ljubljansko »mejo«. Ali drug primer: po sporočilu o izdaji Draže Mihailoviča je v organizaciji na banovini kakšnih deset uslužbencev odklonilo nadaljnje sodelovanje, češ da se je to zgodilo zaradi tega, ker so komunisti popolnoma prevzeli v svoje roke vodenje osvobodilnega boja. Zbral sem te ljudi v neki sobi v banovini in jim razložil stvari, ne da bi bil kdo odkril mojo navzočnost tam, čeprav je bilo že takrat očitno, da se prav v tej ustanovi pod vodstvom bana Natlačena organizirajo sovražniki OF.

Izvršni odbor OF je zelo hitro ugotovil, da je treba poleg splošnih informacij, ki so prihajale do ljudi bodisi ustno ali s Poročevalcem, tudi globlje razčlenjevati pojave in probleme osvobodilne vojne. Zato je začel izdajati revijo Osvobodilna fronta. Uredniški odbor so sestavljali Boris Kidrič, Edo Kocbek in jaz. Zame je bilo to prva in najboljša politična šola. Sestajali smo se enkrat na teden, razpravljali o tem, kaj bi bilo treba napisati in kdo naj napiše, ter ocenjevali zadnjo številko revije. Tovariša Kidriča sem poznal že od prej, ko smo navezovali prve stike s Partijo, vendar takrat nisem imel priložnosti, da bi z njim kaj več razpravljal. V uredniškem odboru, kjer je bilo treba včasih zelo argumentirano zagovarjati stališča, na primer, ko se je začela akcija likvidiranja izdajalcev, ki ji je spočetka ostro nasprotoval Kocbek, sem spoznal tisto, kar je bilo pravzaprav Kidričeva poglobljena značilnost, ki se je kazala tudi v njegovi kasnejši dejavnosti, bodisi med vojno ali po njej — to je doživetost tistega, kar je govoril, ostrino njegovih misli in argumentov. Da, to je bilo zame kratka, a koristna šola. Tedaj sem dobil spodbudo za pisanje političnih člankov in tako sem nadaljeval svoje predvojno delo, čeprav sem nekaj časa mislil, da bom pisal samo okrožnice, navodila in druge bolj ali manj organizacijske akte, po vojni pa strokovne tekste s področja telesne kulture.

V tistem času je še vedno potekala zelo živahna dejavnost OF za združevanje vseh tistih politikov in njihovih privržencev, ki so pred vojno pomenili količkaj

pomembno politično grupacijo. Vsak dan so potekali razgovori s temi ljudmi, in sicer vedno po več linijah, s posredovanjem njihovih znancev ali ljudi iz njihovega okolja. Pri tem združevanju je bil vsekakor najbolj aktiven tovariš Kidrič. Mislim, da lahko mirno trdim, da je prav na podlagi takšne aktivnosti tovariša Kidriča, pa tudi prizadevanj tovariša Kardelja, ko je bil v Ljubljani, nastala takšna organizacija OF, kakršno je imela Slovenija, edina v Jugoslaviji in v Evropi. To je bila fronta, ki je bila uspešna zaradi svoje notranje čvrstosti ter odločnosti in sposobnosti KP za vodenje in upiranje vsem napadom okupatorjev in domačih izdajalcev. Samo tako smo lahko obdržali oblast in osvobodena ozemlja tudi v najtežavnejših razmerah, ko so pritiskale fašistične sile, in v bistvu preprečili razplamtevanje državljanske vojne v Sloveniji.

Tovariš Kidrič je večje izrabil številna znanstva in ljudi, ki so lahko navezovali pomembne stike. Tako je na primer nekaj časa v prvem letu vojne sodelovalo v OF več kot dvajset političnih organizacij oziroma grupacij. Nekatere izmed njih so celo dobile svojega predstavnika v Plenumu OF, nekatere pa so kasneje odpadle oziroma so se pridružile sovražniku. Vendar pa so bili tedaj to že »generali brez vojske«, ker se je njihovo članstvo že zdavnaj zlilo z OF. Osebnostno sem sodeloval pri navezovanju stikov z mlado JNS, z mladimi radikali, s skupino študentov in z nekaterimi posamezniki.

Kako je v tistem času delovala naša obveščevalna služba, naj pokaže tale primer. Po dogovoru s tovarišem Kidričem sem šel navezat stik z nekim oficirjem, ki me je poznal še iz sokolske organizacije. Po naših podatkih je imel okrog sebe skupino mlajših oficirjev, pa tudi nekatere sumljive zveze z Mihailovićem in drugimi sovražniki. Pogovor z njim sem imel v neki stranski ulici v Ljubljani in dogovoril sem se, da se ponovno srečava, ker je precej omahoval, čeprav je po gojno privolil v povezavo z OF.

Ko sem naslednjega dne obvestil tovariša Kidriča o tem srečanju, se mi je nasmejal in mi povedal, da ga je obveščevalna služba opozorila, da je sestajanje z mano nevarno zanj, ker so me videli skupaj s sovražnim oficirjem, in se boje, da bi se mu lahko kaj zgodilo. Dogovorili smo se, naj to zvezo takoj pretrgam, in to se je izkazalo za pravilno, saj je ta oficir skoraj takoj po najinem srečanju prevzel poveljstvo nad neko enoto plave garde; postal je znan klavec in na kočevskem procesu 1943 je bil zaradi tega obsojen na smrt.

Prvo leto vojne sem bil po kurirju v pisnih stikih tudi s tovarišem Kardeljem, še zlasti, ko so ostali tovariši iz IO OF spomladi 1942 odšli iz Ljubljane in so nastajali problemi. V tistem času sem se obračal predvsem na tovariša Kardelja, ki je ostal v Ljubljani tja do začetka julija 1942. Takrat smo skupaj odšli na osvobodeno ozemlje in v prvi vasi blizu Ljubljane smo imeli v sprejemnem zbirališču miting, na katerem sva skupaj nastopila. Po letu dni sem tam prvič spet glasno in svobodno govoril, ne da bi se bal, da me posluša nepoklicano uho.

Čeprav sem imel prve stike s tovarišem Kardeljem po kurirju, sem takoj začutil, da za Speransom, ki sem ga poznal pred vojno po njegovi knjigi, tiči človek, s katerim ne bo težko sodelovati, ki zna potrpežljivo usmerjati k tistemu, kar je v dani situaciji najbolj bistveno, najpomembnejše, ki zna vedno biti pravi tovariš.

Takšnega sem ga spoznaval tudi med našim odhodom iz Ljubljane, ko je šlo h koncu prvo leto mojega političnega dela, in tak je ostal ves čas vojne in po njej, dokler sem do njegove prezgodnje smrti lahko sodeloval z njim, poslušal njegove vedno teoretično podkrepnjene argumente pri obravnavanju kateregakoli problema in preživeljal mnoge lepe dneve v prostem kramljanju v njegovi prijateljski družbi.

Kako smo vzgajali aktiviste Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Kot so bili vsi organizirani člani Partije od vsega začetka narodnoosvobodilnega boja tudi aktivisti OF, so morali tudi organizatorji političnega dela med krščanskimi socialisti ter načelniki in prednjaki v sokolskih društvih prevzemati to vlogo.

Ceprav je moralo delo Komunistične partije neovirano teči dalje po njenih kolesnicah, zlasti pa opravljanje tistih nalog, ki so zaradi velike konspirativnosti nujno morale ostati v njenih rokah, so morali komunisti zlasti na začetku vreči vse svoje sile tudi v organiziranje OF. To ni bila lahka naloga. Ne toliko zaradi pomanjkanja kadrov, ki bi skupaj s komunisti opravljali to nalogo, temveč predvsem zaradi dejstva, da je bilo to prvo dolgoročno zasnovano kar najbolj konkretno sodelovanje ljudi, ki pa so vseeno prihajali na to skupno delo z različnimi idejnimi opredelitvami in spočetka celo z različnimi predstavami o prihodnosti, za katero so se bojevali. Razumljivo je, da je to spočetka zbuvalo tudi nezaupanje in da so posamezniki skušali pridržati čim več nalog zase. Komunisti na terenu niso vedno dovolj verjeli svojim zaveznikom, da se bodo resno lotili postavljenih nalog, in mnogi, tudi zavezniki ne, niso bili prepričani o namenih komunistov.

Zato lahko rečemo, da je bilo na začetku oblikovanja OF v vrhovih osnovnih skupin vse precej jasno, na terenu pa je bilo opaziti podvajanje in nezaupanje. Po letu dni skupnega življenja in dela v OF na terenu pa je iz temeljnih organizacij popolnoma izginilo grupaštvo in OF je tu dejansko nastopala kot močna, enotna organizacija, v vrhu pa je bilo še vedno čutiti elemente koalicije, ki so želeli ohraniti tudi posebno politično oblast. S tem je dokončno teoretsko obračunala v zgodovini osvobodilne vojne v Sloveniji znana izjava treh osnovnih skupin, imenovana dolomitska izjava. Tudi v vrhu OF so ostanki koalicije praktično izginili 1943. leta, zlasti po kočevskem zboru in zasedanju Avnoja v Jajcu.

Da bi od vsega začetka zagotovili solidno politično delo v vseh organih OF, zlasti pa v njenih terenskih odborih, so se temeljna jedra oblikovala iz treh ljudi — iz vsake osnovne skupine je bil po eden. To so bili tudi glavni aktivisti OF, ki so sprva morali pridobivati ljudi; pri tem so vsi izhajali iz direktiv, ki jih je sprejemal Izvršni odbor OF. Te direktive so se objavljale v tisku (Poročevalcu in pozneje tudi v drugih časnikih), sporočale v dopisih, pa tudi v osebnih stikih, posebeno na začetku, ko gibanje po terenu še ni bilo tako ovirano.

Zaradi tega so bili tudi zelo hitro oblikovani okrožni in pokrajinski odbori OF, da bi olajšali organizacijsko povezovanje, predvsem pa bolj enotno oblikovanje osnovnega aktivističnega kadra.

Ker so se vodstva osnovnih skupin na začetku tudi neposredno povezovala s svojimi aktivisti in jim dajala tudi svoje direktive, ki niso bile vedno popolnoma v skladu z direktivami IO OF, to pa je oteževalo utrjevanje organizacije OF na terenu, je moralo nujno priti do dogovora med osnovnimi skupinami, da obstajajo samo aktivisti IO OF, ki delajo po enotnih direktivah. Omeniti moram, da so medtem Komunistična partija in krščanski socialisti določili posebne aktiviste, ki so kot inštruktorji prenašali direktive svojih centralnih vodstev na teren, predvsem svojim pripadnikom v okrožnih odborih. Sokolska organizacija takih inštruktorjev ni imela. Ta sklep o kadrih kot tudi izjava sokolske organizacije, da ne bo nikdar imela političnih ambicij, temveč da brez pridržkov priznava vodilno politično vlogo Komunistične partije, in krščanskih socialistov, da ne bodo organizirali politične stranke, temveč da pomenijo jedro za združevanje katoliških množic v OF, sta bila temelj že omenjene dolomitske izjave.

Za uresničevanje teh sklepov IO OF je bil oblikovan tudi poseben referat za aktiviste.

Zanj sem bil zadolžen jaz, in moral sem predvsem najti zvezo z inštruktorji in način, kako po njih sporočati direktive IO OF na teren. Zelo hitro se je pokazalo, da so med inštruktorji tovariši, ki jih ni bilo treba ne prepričevati ne poučevati, ker so bili tudi sami dovolj seznanjeni z dogajanjem. Poleg tega so bili, kadarkoli so se pojavili v centru, zainteresirani za pogovor z njimi vsi člani IO OF, in ne le jaz, zato niso bili potrebni posebni sestanki z njimi (prvi inštruktorji so bili med drugimi tudi tovariši Popit, Osolnik, Stanovnik, same znane osebnosti iz povojnega političnega življenja). Zato je bila moja glavna naloga opozarjati z občasnimi okrožnicami vse inštruktorje na določene skupne probleme, naloge in sklepe IO OF.

Če so nastali kakšni posebni problemi, sem hodil tudi na sestanke z aktivisti v okrožnih odborih OF. To je bilo pravzaprav najbolj prijetna naloga, saj ni bilo treba sedeti na enem mestu, sestanki pa so bili navadno v gozdu, v navzočnosti vedoželjnih, a zvestih delavcev s terena.

Okrožnice sem ponavadi pripravljajl po sejah IO OF; udeležence sem seznanil z njihovo vsebino, predvsem pa sem jih pretresel s tovarišem Kidričem, ki je bil sekretar IO OF in je moral biti seznanjen z vsem, kar se je dogajalo v organizaciji.

Zaradi vedno bolj razvejenega dela in vedno novih političnih nalog je postalo očitno, da vseh problemov, ki naj bi jih reševali aktivisti, ne bomo mogli odpraviti z občasnimi obiski inštruktorjev. To je veljalo zlasti za čas po zboru delegatov v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. leta; tedaj je namreč postalo popolnoma jasno, da OF vedno bolj prevzema vso oblast v svoje roke, to pa je terjalo od njenih kadrov prehod od čisto aktivističnega dela k poglobljenemu politično-upravnemu delu.

Zaradi tega se je IO OF lotil organiziranja posebne upravno-politične šole, ki naj bi s kratkimi tečaji dala čim širšemu krogu aktivistov najosnovnejše znanje, da bi lahko širše razumeli politično, gospodarsko, upravno in drugo problematiko na terenu.

Šola je začela delovati aprila 1944. leta v Črnomlju; organizirani so bili pettedenski tečaji, ki jih je obiskovalo povprečno po petindvajset do trideset tečajnikov.

Ker sem bil prej v enomesečni partijski šoli v Rogu, ki jo je vodil tovariš Ziherl, sem po dogovoru z IO OF prevzel odgovornost za to šolo. Na prvem tečaju sem bil organizator, vodja in edini predavatelj, pa tudi komandant v primeru nevarnosti. Tečajniki so bili organizirani po vojaško, vedno pod orožjem in pripravljeni za vsak primer. Med prvimi tremi tečaji smo se morali samo enkrat umakniti v gozd, ko so Nemci in belogardisti prodrli do Črnomlja, vendar so jih naše enote še istega dne pregnale.

Že prvi tečaj je imel precej obsežen program. Pogovarjali smo se o organiziranosti fronte in njenih nadaljnjih političnih nalogah na podlagi njenega programa, o organiziranju oblasti, o nalogah v zvezi s kočevskim zborom in zasedanjem Avnoja v Jajcu, o zgodovini slovenskega naroda, o gospodarskih nalogah in podobnem.

Brez slehernega pisnega gradiva ni bilo lahko razlagati vsega tega poslušalcem, še zlasti zato ne, ker so imeli različno splošno izobrazbo.

Na misel mi je prišlo, da bi nekatere stvari iz svojih prvih predavanj, pa tudi iz zapiskov iz partijske šole spravil na papir, da bi tako omogočil čimbolj izenačene poglede na probleme pri vseh slušateljih, ki naj bi svoje znanje in spoznanja

prenašali dalje na štirinajstdnevni tečajih, ki so jih organizirala vsa okrožja v svojih središčih.

O tej svoji zamisli govorim zaradi tega, ker sta bili brošuri, ki sem ju napisal, prvi, ki sta prišli med vojno pod udar cenzure.

Napisal sem brošuri Strategija in taktika narodnoosvobodilne borbe in Slovenska politična zgodovina. V obeh sem na nekem mestu, ko sem opisoval razvoj OF, omenil, da je 1942. leta vodstvo krščanskih socialistov poskušalo vzpostaviti svojo samostojno politično linijo in celo organizirati svojo vojsko, kar bi lahko povzročilo razpad OF, da pa je to preprečila dolomitska izjava. Nisem računal, da bosta brošuri prišli v IO OF, v katerem je bil Kocbek zadolžen za propagando in potem tudi za ves tisk OF. Brž ko je brošuri prebral, je stekel h Kidriču in terjal, naj se umakmeta. Kidriču ni preostalo drugega, kot da je ustregel zavezniku, ki je morda še edini iz vodstva OF upal v izpolnitev nekaterih osebnih političnih ambicij; s Kocbekom je prišel z Roga, kjer je bil tisti čas sedež IO OF, v Črnomelj in zahteval od mene, naj umaknem brošuri iz prometa, čeprav mi sploh ni nič očital zaradi besedila samega. To sem mu obljubil, da bi zadovoljil Kocbeka, vendar sem ju v šoli še naprej uporabljal, od slušateljev pa sem zahteval, naj ju obravnavajo kot »zaupno gradivo«.

Ker sem naročil tiskanje brošur v nakladi, ki bi zadostovala za potrebe šole, in ne večji, sem se pri vodju naše tiskarne, ki je bila prav tako v Rogu, pozanimal, kako sta prišla tista izvoda v IO OF. Pojasnil mi je, da mu je vsebina teh brošur tako ugajala, da je hotel izdati večjo naklado, za to pa je potreboval odobritev komisije za propagando, se pravi Kocbeka. Dobra ideja je torej napravila medvedjo uslugo šoli. Da pa cenzura oziroma prepoved ni bila preveč stroga, kar pomeni, da tudi Kocbek ni mogel dalje spremljati usode teh brošur, priča dejstvo, da se mi je čez leto dni javil eden izmed povratnikov iz Barija, kjer je imel priložnost seznaniti se z vsebino obeh besedil; on je imel nekaj pripomb zaradi odlomka v njima, ki se je nanašal nanj osebno oziroma na revijo, katere urednik je bil pred vojno.

Že na drugem tečaju je bilo več predavateljev, za tretjega pa sem pripravil le program, potem pa sem odšel opravljat nove naloge po dogovoru v IO OF.

Snov tretjega tečaja je bila že dosti bolj razvejena od snovi prvega. Tečajniki so se učili na podlagi skript, ki so jih morali pripraviti vsi predavatelji, imeli pa so tudi nekaj knjig (Sperans) oziroma brošur.

Poleg tistega, kar sem povedal o prvem tečaju, je program vseboval še zgodovino jugoslovanskih narodov, temeljne ideje in naloge gospodarske politike, kmečko vprašanje, šolstvo, delo organov oblasti in nevarnosti, ki grozijo pri tem (birokratizem, vojvodstvo, izkoriščanje naših napak in podobno), odnose z ljudmi, kritiko in samokritiko, propagando itd.

To je bil torej že zametek prave upravno-politične šole, ki je lahko takoj po vojni nadaljevala svoje delo v normalnih razmerah, organizirana v več letnikih.

Omenil sem že, da so slušatelji te osrednje šole organizirali tečaje po vseh okrajih, kjer je bilo to mogoče, zaradi potreb pa sta bili na podlagi izkušenj te šole kmalu organizirani posebni pokrajinski šoli za Primorsko in za Štajersko (v Savinjski dolini). Pri slednji sem mimogrede tudi sam sodeloval, ker sem prišel tedaj s tovarišem Leskoškom po nalogu IO OF oziroma CK KPS na tisto območje.

Želel sem nekoliko več povedati prav o delu z aktivisti, ker menim, da je bilo to ena izmed zelo pomembnih dejavnosti OF med vojno. Ta dejavnost priča, da sta tako IO OF kot tudi CK KPS posvečala posebno pozornost vzgoji sposobnih kadrov, ki so poleg vojske nosili zelo veliko odgovornost za krepitev zavesti ljud-

skih množic med vojno, pa tudi za čim uspešnejši prehod iz vojnega stanja k mirnodobni graditvi hudo porušene in izropane dežele. To ni bilo lahko delo, a prav po zaslugi sposobnosti političnih aktivistov je bilo uspešno opravljeno.

Organizirali smo sodišča, da bi okrepili zaupanje ljudstva v novo oblast

Izvršni odbor OF je že od ustanovitve tega gibanja posvečal veliko pozornost pravni ureditvi in zagotavljanju tistih pravic delovnih ljudi, ki so bile v tistem času najbolj ogrožene. Zaradi tega je razumljivo, da se v prvem letu svoje aktivnosti ni mogel ukvarjati z drobnimi vsakdanjimi vprašanji, temveč se je posvečal tistim, ki so bila odločilna tako za trenutno usodo gibanja kot tudi za njegovo prihodnost. Ker pa spočetka ni bilo mogoče organizirati ustanov, ki bi nadomestile prejšnje, in tudi ne hitro pripraviti novih predpisov, se je zelo pazilo, kaj se predpisuje, kaj se prepoveduje in kaj se najstrožje kaznuje.

Po dogovoru osnovnih skupin je bila sestavljena listina, znana kot Osnovne točke OF, ki je takoj v prvem letu vsebovala glavne politične opredelitve fronte in je kot nekakšna ustava omogočala tako skupinam kot posameznikom zavzemati odločna stališča o okupatorju in domačih izdajalcih, o prihodnjem razvoju in o dogajanjih v svetu. Te točke so dejansko določale tudi odnos do izvajanja sodne oblasti. Vse, kar je kršilo s to »ustavo« določene norme, je namreč bilo kaznivo.

Da bi to potrdili, je Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot Vrhovni plenum OF že 1941. leta razglasil Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za združitev in osvoboditev.

V njem ni bilo predvideno sodišče ali sodni postopek in tudi niso bili upoštevani manjši delikti. Glavni delikti so bili izdaja, sodelovanje z okupatorjem in spodkopavanje enotnosti slovenskega naroda. Kazen je bila smrt. To kazen je izrekal samo IO OF ali pa jo je vsaj potrdil, ko je šlo za pomembnejše osebnosti iz predvojnega političnega življenja, za ostale pa je to opravljala na podlagi dobro preverjenih podatkov posebna komisija v sklopu obveščevalne službe. Kazen so izvajali posebej izbrani in preverjeni borci.

Leta 1942 je IO OF razširil sodno oblast, predvsem za manjše delikte, na krajevne odbore OF, s posebnim sklepom glavnega štaba pa tudi na partizanske enote. To so bila pravzaprav prva sodišča, ki so delovala javno. To velja zlasti za partizanske enote, ki so navadno v celoti pomenile sodišče, v katerem je imel posameznik pravico zastavljati vprašanja, vsi skupaj pa so se dogovorili za kazen.

To pa ni moglo dolgo trajati. Zaradi naraščanja partizanskih enot, predvsem pa zaradi nastajanja brigad in divizij, se je pokazala potreba po tem, da bi tudi sodstvo uredili drugače. To je bilo še posebno pomembno zaradi vedno večje gibljivosti partizanskih enot.

Julija 1943. leta je IO OF sklenil, naj jaz kot njegov član odidem v glavni štab in tam prevzamem organiziranje sodišč, po svoji temeljni funkciji (kot član IO OF) pa naj povežujem sodno organizacijo v vojski in na terenu.

Moja prva naloga je bila pripraviti predpise, na podlagi katerih naj bi se organizirala in delala sodišča, druga pa poiskati pravnike, ki mi bodo pomagali pri nadaljnjem delu.

Ker v tistem času zaradi slabših zvez z Vrhovnim štabom nismo imeli pri roki predpisov, ki so enotno urejali to materijo, sem skušal s pomočjo tovarišev iz IO OF najprej opraviti prvo nalogo, se pravi sestaviti predpise.

Pravosodni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije: načelnik Zoran Polič (na desni) in njegov pomočnik dr. Jože Ravnihar leta 1943 v Kočevskem rogu

Pripravil sem dokument in 27. julija sem ga predložil IO OF. Izvirnik tega dokumenta obstaja še danes in je shranjen v Muzeju NOB. Priznam, da sem še danes ponosen nanj, čeprav je minilo že toliko let, še zlasti pa se ga spomnim, kadar dobim v roke kakšen osnutek, analizo ali drug akt, ki šteje po več deset strani. To je šest strani malega formata z ustreznim tekstom, ki vsebujejo organizacijo sodišč, navodila za način dela oziroma poslovnik, pristojnosti sodišč in kazni.

Ne bom navajal določb iz tega dokumenta, pač pa bom samo opozoril na nekatere dileme, v katerih so se znašli tovariši med razpravo o mojem predlogu. Tovariš Brecelj je bil za »preiskovalca« namesto »tožilca«, tovariš Kidrič je zahteval, naj vse člane sodišča postavlja štab brigade, nekateri pa so menili, naj bi jih izbirali delegati bataljonov; eni so zahtevali, naj ima obtoženi zagovornika, drugi spet, da samo tedaj, če ga zahteva; eni so zahtevali, naj obsegajo kazni tudi zapor in prisilno delo, tovariš Kidrič pa je bil celo za pogojno smrtno obsodbo. Vse te pripombe so prispevale k temu, da je postal dokument še boljši in kmalu je bil pripravljen za uporabo. Že 5. avgusta 1943. leta je glavni štab NOV in POS izdal Odlok o formiranju brigadnih in odrednih vojaških sodišč.

Obenem s tem odlokom je bil objavljen tudi Pravilnik o organizaciji, poslovanju in postopku brigadnih in odrednih vojaških sodišč, da bi tako pospešili ustanavljanje teh sodišč.

Vzporedno s temi pripravami je potekalo tudi organiziranje sodne službe. Najprej sem »razširil« sodni odsek v glavnem štabu, ko mi je prišel na pomoč prav tako pravnik in dotedanji komandant odreda Jože Ravnihar; šele septembra, ko so prišli nekateri pravniki iz brigad, nekateri pa po kapitulaciji Italije iz Ljubljane, je bil naš odsek temeljito popolnjen. Konec septembra je odsek štel deset inštruktorjev pravnikov, ki so bili stalno v brigadah in odredih, da so pomagali pri usta-

navljanju in delu sodišč. Pet pravnikov s tremi pomožnimi močmi je bilo stalno v glavnem štabu.

Ker so nam inštruktorji že v prvih poročilih poročali o pomanjkljivosti v praksi in predlagali, kako naj bi dopolnili predpise, smo se v odseku takoj lotili proučevanja teh pripomb in začeli pripravljati navodila oziroma dopolnitve predpisov. Da bi se prepričal o pravilnosti nekaterih stališč v predpisih, še posebno pa pripomb inštruktorjev, sem tudi sam obiskoval brigade in z njihovimi poveljstvi preverjal delovanje sodišč. Lahko rečem, da so že zelo hitro dobro delovala in opravljala svoje delo, še posebno zato, ker skoraj ni bilo sodišča, da ne bi bil v njem vsaj en pravnik.

Eno izmed najtežavnejših nalog je prevzel nase odsek, ko je skupaj z VOS (Varnostno-obveščevalno službo) pripravil za začetek oktobra 1943 veliki proces proti belim in plavim izdajalcem, znan kot kočevski proces.

Tovariši Jernej Stante (kot tožilec), dr. Anton Kržišnik (kot predsednik sodišča), dr. Teodor Tominšek in Vito Kraigher so s pomočjo ostalih sodelavcev pripravili ta proces, ki je bil dejansko prvi proces proti kvislingom v Evropi, s takšno pedantnostjo, pravno logiko in argumentacijo, da ne bi mogel tega nihče narediti bolje tudi v dosti ugodnejših razmerah.

Odsek je tudi takrat delal v neki šupi blizu gradu Soteska, kjer je bil takrat sedež glavnega štaba. Njegovi člani so vedno nosili vse dokumente s sabo in se jim jih je posrečilo rešiti, čeprav se je zelo hitro po procesu (okrog 20. oktobra 1943. leta) znesla nad tistim območjem ena izmed zadnjih hudih nemških ofenziv.

Kmalu potem sem odšel s slovensko delegacijo na drugo zasedanje Avnoja v Jajce. Ko sem se vrnil, je položaj spet narekoval spremembo »poklica«, in po dogovoru v IO OF sem prevzel druge naloge, nadaljnje organiziranje sodišč pa dr. Teodor Tominšek. Spet se je končalo eno obdobje, ki je z novimi oblikami dela na področju sodstva pomenilo pomemben prispevek k utrjevanju nove ljudske oblasti. Vsekakor je tudi to v človeku zbujalo zadovoljstvo.

Disonance pred viharjem

Ivan Potrč

Želel sem, da žito jaro
bi že kmalu zelenelo.
Zdaj je klasje težko, zrelo
— v meni pa je tuga, jad,
kakor bila je takrat . . .
— — — — —

Hujša tuga, hujši jad!

Nekje so ostali . . .

Nekje so ostali:
plug, dleto, pero in vas.
Straža, zidovi
so svet ločili od nas.
V dalji ostale so
gore, gorice, njive, potok,
mati, brat, dekle,
žena sred otrok.

Vse to bo živelo,
ker mora živeti,
vsak mesec pisalo,
da ne jenja dežiti,
— a mi gazimo blato
z okovanimi čevlji . . .

Gazimo, gazimo,
dokler blata in sebe ne zgazimo.

Bataljoni smrti

*Mi smo bataljoni smrti!
Svet je eno samo veliko grobišče,
po katerem s karabini, žarometi,
objektivi, mitraljezi
oko živega človeka išče...*

*Mi smo bataljoni življenja!
Cvetje in trnje bo raslo, cvetelo,
kjer bodo mitraljezi, karabini,
mine, topovi
napravili prostor za novo, veliko delo.*

Gazi, gazi . . .

*Gazi, gazi . . .
Gazi, gazi to panonsko blato,
dokler ne boš vsega zgazil,
dokler ne boš sebe zgazil,
dokler ne boš zgazil in pogazil
starega človeka,
dobrega človeka,
dokler ne boš zgažen in pogažen,
ne boš sebe zgazil in pregazil . . .*

*Gazi,
dokler ne boš zgazil
žene in otroka,
besed tisočernih,
izrečenih ženi
v radosti, trpljenju . . .*

*Gazi,
dokler ne boš zgazil
trav zelenih,
pokošenih,
ki si kazal jih rojeni
deci in življenju . . .*

Pregazi jih! —

*In potlej naprej še gazi,
gazi . . .*

*O ljubica,
saj najin fant ni bil rojen
za stari in zavožen svet,
— od naju tisočkrat preklet,
ki z blatom je, krvjo zgneten! —
Rojen je bil v nadeji lepših let.*

*Ne joči, ljuba, zdaj,
ne tišči na srce otroka,
ne bo, ne bo še vsega kraj.
Za varstvo je premajhna roka
— nikomur več je ne podaj!*

— — — — —

*Gazi, gazi, redov Juraj Kruhan,
gazi, gazi to panonsko blato.
Škornji so ti težki, okovani,
bluza siva, velika, ohlapna.
Gazi, gazi,
dokler ne boš sebe zgazil
in pregazil,
da boš lahko dvignil karabin
in preklal lobanjo, pasji sin!*

— — — — —

*Gazi, gazi to panonsko blato,
saj iz njega nikdar več ne zgaziš ...!*

— — — — —

*Natakimo na bajonet,
prekleti, blagoslovljeni svet!*

*Ko bodo tovariši
zaigrali . . .*

*Ko bodo tovariši zaigrali,
strune na tamburah bodo drhtele,
v nas bodo strune obmolkle zapele,
ki bi utihniti morale v kali.*

*Pozabljeni meseci bodo brez žene,
pozabljene roke, ki delajo, božajo,
pozabljene prsi in lasje, ki vonjajo,
pozabljeni dnevi te dobe ledene.*

*Pozabljene puške in mitraljezi
bodo in kri, ki teče po svetu,
pozabljena pesem: Dvigni se, lezi!*

*Opili se bomo v čustev naletu
brez plesa in vina, deklet in žene. —
(Ne jezi,
tovariš, se, da sem zapel ti v sonetu!)*

Dež lij in lije . . .

*Dež lije in lije,
vse dni in noči
deži, deži,
— a nekje v blatu
zapet ko v komatu
živ človek bedi.*

*Bedi . . .
Le zakaj bedi?*

*Dež lije in lije,
vse dni in noči
deži, deži,
— a nekje v blatu
zadet z granato
mrtvak leži.*

*Leži . . .
Le zakaj leži?*

*Kaplje deževne
pijejo kri,
curki ledeni
ližejo kri
ko psi.
Zemlja s človeško
krvjo se poji.*

*Se poji . . .
Le zakaj se poji? . . .*

*Dež bo dežil,
opral, razkrojil
telo bo in bluzo,
pesti,
da ostala čelada
bo le in kosti.*

*Kosti . . .
— in razklenjene pesti!*

Na staro leto

*Na okno naslonil sem čelo,
za mano je petje, smeh,
še malo in novo začelo
bo leto na tujih tleh.*

*Iskre letijo ob vlaku,
vozovi drvijo v noč;
vsi vemo, kako je vojaku,
od hiše ko gre pojoč.*

*Z mano se tisoč jih vozi
— kdo vedel bi kod in kam,
vlaki so polni vseskozi
— a jaz sem strahotno sam.*

*Sam, kakor vsi so v vagonu,
— za katerimi je dom
— ter ob starega časa zatonu
slutijo brodolom.*

*Težko je zdaj potovati,
ko svet je sam s sabo sprt,
in ko v nevihti je treba se bati,
da stroj ne zavozi v smrt.*

Prometej

*Od takrat, ko diham, me v prsih tišči,
granate in plini mi pijejo kri,
svinčeno ozračje na meni leži,
ne dá mi zadihati, vero mi jemlje, moči.*

*Bilo od nekda je že z mano tako:
granate so pele, ko bil sem otrok
— sedaj za življenje svojih porok
biti ne morem, in to je hudó.*

*S strojnico prsi izključ mi, raznesi srce,
prosim te, Bog, ko te je Prometej;
tako pač živeti ne morem, dihati ne.*

*S strahotnim viharjem po vseh kontinentih razvej
moro, ki tlači, da boljše učakam kdaj dne!
Reši, odreši peklenskih me muk za vselej!*

A kdo bo povedal...

Sinu!

*A kdo bo povedal, dete, tebi,
— jutro oprano bo vstalo nad zemljo —
da zaradi mene, ki me več ne bo,
(in krvi, ki je tekla pod mojo roko),
pretežko bilo ti ne bi.*

*Le kdo bo povedal, dete, tebi,
— fant boš, dekle boš prijel pod roko —
da očetu, ko klal je, bilo je hudo,
ko da bi s kladivom tolkel po sebi.*

*Le kdo bo povedal, dete, tebi,
— drevje cvetelo bo krog in okrog —
da tudi oče je ljubil zemljo in log,
a da po mržnji njegovi polni ljubezni ne grebi.*

Malokateri bralec ve, da je Ivan Potrč mimo proze in dram pisal tudi pesmi in to že od prve predstavitve v javnosti. Objavljati je začel v Rasti, glasilu dijaškega Literarnega društva Oton Zupančič v Ptuj. List je izhajal dve leti. V prvem letu je izšla ena številka, v drugem pa štiri, zadnjo številko je oblast zaplenila. Potrč je sodeloval pri njej od prve do zadnje številke. Pesmi, ki jih ponatiskujemo, so nastale v času od aprila 1940 do aprila 1941 — med služenjem vojaškega roka v Slavonski Požegi. Vse pesmi, ki s socialnim poudarkom izražajo odločen protest proti vojni, so nastale v jeseni 1940, na stražarskem mestu. Ker je bilo vojakom prepovedano sodelovati v javnosti, je Potrč skril svoje avtorstvo za psevdonimom Juraj Tjoš in jih poslal v Maribor Vladimirju Kralju, uredniku revije Obzorja. Sicer je pred tem sodeloval s pesmimi tudi drugod. Tako je med drugim avtor Ruške himne, objavljene v Koledarju Cankarjeve družbe, ki sta jo uglasbila Rado Simoniti in Ubald Vrabec. Pesmi je pisal tudi v partizanih, dve od njih je objavil Mile Klopčič v zbirki Pesmi naših borcev.

Beseda avtorja: Ne bi mogel reči, da nisem napisal še kakšne pesmi v tistih svojih ptujskih gimnazijskih letih, vse prehudo nas je prizadevala viničarska ali bajtarska ali kočarska siromaščina. V spominu sta še dve pesmi: pesem o bajtarski materi in pesem o zidarju sezonceu, obe pripovedni pesmi o krivicah, ki sem jih sodoživljal ob svojih ljudeh in ki so me preganjale vse veliko prej, kakor so me začele stiskati ljubezni, in prehitro me je odneslo tudi povestniško pisanje.

Tista zadnja predvojna leta, ko smo že vsi vedeli, kaj nam grozi, sem napisal še nekaj kitajskih novel; da bi lahko povedal, kar se ni smelo povedati »pri nas v obraz«, sem potem napisal edino in izgubljeno poglavje Koče Lovrenca Trobentarja, ruškega in kobanskega komunarda, ko so me tudi že poklicali k vojakom v Slavonsko Požego, med topovske lope.

Vse drugo, kar smo tam doživljali ali sem občutil, že pesem sama pove. Učili so nas klati in lahko smo si tudi mislili, da nas bo ujma, ki je tako naglo prihajala, odnesla. Vendar v nas je dozoreval protest proti klanju, a je bila tudi še silnejša vera v jutrišnji socialistični svet, v lepši in bolj človečni svet, četudi smo sebi mogli napisati tudi osmrtnico. Do zadnje kaplje krvi smo čutili ta svet, do poslednjega vlakna naše misli smo ga čutili in vedeli za ta naš in samo naš jutrišnji svet.

Tako so nastajale ali se spoenjale, ali na maršu ali na straži, te moje pesmi kot naše najbolj čustveno razgrete disonance pred viharjem; nastajale so, da bi ostale kot naša najbolj živa podoba zagnanih mladosti in nekega postanega časa, ko smo pričakovali vihar, četudi kdaj s težko tugo v srcih, a nikoli brez vere v ta naš veliki jutrišnji dan, ko je mogel potem partizanski pesnik po teh Disonancah pred viharjem zaklicati: Previharimo viharje!

Izbor in opomba: Emil Cesar

Moč revolucionarne besede*

Dr. France Vreg

Vsaka prava revolucija je dejanje samoupravne revolucionarne volje ljudskih množic, vsaka pristna revolucionarna beseda je izrazenje najbolj plemenitih, humanih in naprednih hotenj, nacionalnih in socialnih ciljev ljudskih množic. S prihodom Tita na čelo KPJ je partija opustila pojmovanje monolitne partije kot zaprte revolucionarne sekte in se začela odpirati delavskim množicam, začela je sproščati revolucionarne energije najširših ljudskih množic. Revolucionarna partijska beseda je začela postajati meso in kri množic, misel samoupravnih hotenj.

S koncepcijo množične partije in široke ljudske fronte, ki jo je uresničevala KPJ, je bila povezana tudi ideja o agitacijsko-propagandnem delovanju med delavskim razredom in ljudskimi množicami. Jugoslovanska partija je v tem pogledu sprejemala vzore leninske partije, predvsem pa Leninovo koncepcijo o tisku kot kolektivnem organizatorju, propagatorju in agitatorju. Voditelji jugoslovanske Komunistične partije so od vsega začetka razvijali široko propagandno publicistično dejavnost, ki sega od pisanja letakov, člankov, razprav, izdajanja časnikov do prevodov marksističnih del. Hkrati pa so gojili intenzivno politično agitacijsko dejavnost med delavstvom in drugimi sloji prebivalstva. Tito je že v svojem zgodnjem spisu iz 1927. leta Tisk kot agitacijsko sredstvo v delavskem gibanju opozarjal, da je »tisk eno najmočnejših sredstev v delavskem gibanju pri prosvetljevanju in usposabljanju proletarcev za boj proti kapitalističnemu razredu«.¹

Pri obveščanju slovenskih ljudskih množic opazimo izrazit razmah naprednega in komunističnega tiska zlasti po 4. pokrajinski konferenci v Goričanah 1934. leta. Izhajati začno pollegalni in legalni časniki in listi, revije in brošure, prevodi marksističnih del in izvirna dela. V tem letu začne izhajati tudi Ljudska pravica, ki je dvignila svoj »svobodni glas«² proti šestojanuarski diktaturi in za nacionalno svo-

* Napisano za zbor partizanskih novinarjev in propagandistov, maj 1980.

¹ J. B. Tito, Zbrana dela, I. knjiga (slov. izdaja letnik ?), str. 18.

bodo in enakopravnost slovenskega naroda. Bila je priljubljena med ljudmi, ker je slovensko ljudstvo »hotelo čuti jasno besedo Komunistične partije«.²

Ko se je Kardelj po petindvajsetih letih spominjal nastanka Ljudske pravice, je izrecno poudaril, da je orientacija Partije k najširši aktivnosti v ljudskih množicah in k vsestranskemu sodelovanju z vsemi progresivnimi silami zahtevala poleg okrepljenega ideološkega dela tudi *odkrivanje novih oblik politične komunikacije* z množicami. Komunisti so morali prevladati sektaško zaprtost vase, najti v razmerah demokratične akcije skupen jezik s progresivnimi strujami v politični borbi, pri tem pa ohraniti revolucionarno perspektivo. Prav zato je tedanji partijski legalni in pollegalni tisk lahko močno vplival na oblikovanje razpoloženja ljudskih množic in na formuliranje njihovih ekonomskih in političnih zahtev.

Leninsko idejo o tisku kot kolektivnem organizatorju članstva partije so jugoslovanski marksistični teoretiki pojmovali v skladu z razmerami delavskega in osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, to je, predvsem tudi kot sredstvo povezovanja s širokimi množicami. Tako je bila zamišljena Ljudska pravica, kasneje Slovenski poročevalec, zlasti med narodnoosvobodilnim bojem. Ko je 18. oktobra 1941 izšla prva medvojna, užiška Borba, je Tito v uvodniku naglasil, da je bila pred vojno kot organ KPJ glas delovnih ljudi Jugoslavije, sedaj pa mora biti ne samo glasilo delovnih množic, marveč glasilo vseh podjarmljenih narodov Jugoslavije. Borba mora biti »tista vez, ki bo združevala vse ljudske sile v enotno narodnoosvobodilno fronto« — Borba mora biti »organizator vseh ljudskih sil za dosego enega samega cilja«, osvoboditve izpod okupatorja.³ Podobne naloge začrta Kardelj leto kasneje Ljudski pravici, hkrati pa pravi, da mora biti istočasno tudi »zvesto ogledalo veličastnih osvobodilnih naporov slovenskega naroda«.⁴

Že iz tega je razvidno, da je koncepcija listov in glasil, ki jih je izdajala KPJ, daleč presegala fiziognomijo ozkih, sektaških partijskih listov stalinističnega tipa. Ideja demokratičnega ljudskega gibanja se je tako odrazila tudi v specifičnem pojmovanju revolucionarnih ljudskih glasil.

Kidrič zato lahko že julija 1941 ugotavlja, da »agitacija in propaganda zajemata vkljub težavnim pogojem globoke nelegalnosti vse plasti slovenskega naroda«.⁵ Ni se porajala le država v državi, marveč tudi učinkovit in prepričljiv propagandni in komunikacijski sistem osvobodilne fronte, ki je kljub preprosti komunikacijski tehnologiji po svoji učinkovitosti in predanosti kadrov daleč presegal hrupno, patetično Mussolinijevo fašistično retoriko in agresivno protikomunistično Goebbelsovo množično propagando. Partizanska agitacija in propaganda nista temeljili le na strpnem načinu prepričevanja, na pojasnjevanju dogodkov, na dvigovanju zavesti, vere in duha ljudskih množic v neizprosno boju za svobodo, marveč tudi na ostrih odgovorih sovražniku, na načelu razkrinkavanja notranjih sovražnikov, pete kolone, sodelavcev okupatorja in izdajalcev slovenskega naroda.

Kardelj razume politično kampanjo kot sredstvo, s katerim dosežemo globlje politično razumevanje ljudskih množic, ne pa kot sistem propagandnega »pridiganja« in spreobračanja množic v slepo, sfanatizirano in nerazumno maso — kar

² E. Kardelj, »Ljudska pravica«, v: Pot nove Jugoslavije, DZS, Ljubljana 1964, str. 326.

³ Josip Broz-Tito, »Zakaj izhaja Borba«, v: Borba za oslobodenje Jugoslavije, članci i govori iz narodnooslobodilačke borbe 1941—1944, Izdavačka knjižara »Kultura«, Beograd 1944, str. 11—15. (Zaradi izvirnosti formulacije navajam Titove besede po tej prvi izdaji Titovih zbranih del, ki je izšla v osvojenem Beogradu še sredi vojne vihre. — F. V.)

⁴ E. Kardelj, »Ljudska pravica«, v: Pot nove Jugoslavije, prav tam, str. 327.

⁵ B. Kidrič, »K dejanjem«, ZD, 1. knjiga, CZ, Lj. 1958, str. 149—150.

je tedaj počenjal Goebbelsov propagandni stroj. Kardelj svetuje novembra 1942 Izvršnemu odboru OF v Dolomitih povsem preprosto tole: »Povečati našo agitacijo — propagando, ki naj objasnjuje prav vsa tista vprašanja, ki teže množice in na katera ne najdejo odgovora. Sem spada tudi vprašanje o jutrišnjem dnevu, o bodoči demokraciji, socialnih pravicah itd. Treba je biti v tem pogledu precej konkreten in objasnejevati, kako si OF predstavlja demokratično ureditev slovenske zemlje. Poleg tega pa je važno zlasti tudi vprašanje Jugoslavije«. ⁶

Mesec kasneje pa z bridkostjo ugotavlja, da je zaradi ostrih sovražnih akcij sredi okupirane Ljubljane in »proval« tehnik usahnil množičen dotok tiska. »Ker ni bilo tiska«, piše Kardelj, »se je seveda na terenu občutila neka praznota, ki jo je bilo težko premagovati. Ljudje pač precej merijo silo OF po količini literature, ki jo je sposobna vreči na »trg«...⁷ Sekretarju komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS Borisu Zihleru pa naroča: »Verjetno je, da se bo dalo tiskati »SP« sedaj v formatu Slovenca... Glejte, da bo material dober. Čim več konkretnega!«. ⁸

Zlasti Kidrič je imel izreden posluh za publicistično prepričevalno komunikacijo z množicami. Številni pozivi slovenskemu ljudstvu z naslovi Gesla našega osvobodilnega boja, K dejanjem, Polet osvobodilne fronte, Ognjeni krst slovenskih partizanov, Izdajstvo reakcionarne fronte, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, Boj peti koloni — razširimo obveščevalno službo, in drugi pričajo o njegovem borbenem novinarstvu. Vsa ta akcijska publicistika pa ni bila preprosta žurnalistična propaganda, marveč sveže, prizadeto in kulturno pisana publicistična propaganda, iz katere je vela celovita Kidričeva humanistična osebnost. Akcijske članke so prepletale Cankarjeve stilne in miselne zveze, prežarjala jih je Prešernova poetska izpovednost in plemenitili njegovi verzi. Njegova beseda je prepričevala, navduševala in pomagala premagovati težke trenutke, obup in smrt. Josip Vidmar je kasneje dejal, da ima še vedno pred očmi »zlahtnost te divje energije«, ki je vela iz Kidriča in njegove partizanske publicistike. To je bila značilnost tudi Kardeljevih člankov, ki so zlasti izpričevali analitično sposobnost, politično razumnost in znanstveno erudicijo.

Publicistiko osvobodilnega obdobja so pisali politični voditelji OF, partizanski voditelji, novinarji, propagandisti in kulturniki. Zato ji je skupno to, da so v spisih kazali svojevrstno politično kulturo. Presegala je tip okorne stereotipne politične frazeologije. Večji del je bila izpovedna revolucionarna publicistika, ki je odsevala moralno moč komunističnega borca, pa globoko poznavanje slovenske kulturne dediščine. V teh spisih je bilo moč povsem pristno zaznati, kako etična struktura slovenske poezije in književnosti prehaja v revolucionarno bistvo partizanskega publicističnega borca. Zato je ta publicistika močno spominjala na revolucionarni žar pesniške izpovednosti Majakovskega.

Slovensko revolucionarno gibanje je od vsega začetka bilo tudi kulturno dejanje. Ob politični in vojaški akciji je enakopravno mesto imela kulturna akcija. Kulturna tvornost naprednih sil predvojnega obdobja je povsem naravno prehajala v ob-

⁶ Pismo Edvarda Kardelja dne 19. novembra 1942 Izvršnemu odboru OF v Dolomite, v: Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1963, str. 388.

⁷ »Pismo E. Kardelja dne 4. decembra 1942 IO OF v Dolomite«, prav tam, str. 508.

⁸ »Pismo E. Kardelja dne 6. decembra 1942 sekretarju komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS Borisu Zihleru«, prav tam, str. 520. (Slovenski poročevalec naj bi tiskali v formatu klerofašističnega, okupatorskega »Slovenca« — F. V.).

dobje oborožene revolucije. Že struktura OF in njegovega vodstva je zagotavljala, da se je kulturna tvornost nadaljevala z ustanovitvijo OF. Povsem naravno je bilo, da zaživi partizansko pesništvo, novelistika, dramatika, da se razživijo kulturni nastopi, partizanski mitingi s propagandnimi skeči in recitacijami slovenskih in svetovnih pesnikov in pisateljev. Pojavijo se prve izdaje izvirnih pesmi, vojnih reportaž, kulturnih zbornikov in partizanskih literarnih revij. Osvobodjena ozemlja na Dolenjskem in v Dolomitih, na Primorskem in na Štajerskem sprožajo bogato kulturno tvornost. To so obdobja razpravljanja o vlogi umetnika, o revolucionarni umetnosti, o kritiki, o pesniškem, literarnem in dramskem snovanju.

Ta kulturna in kritična tvornost vnaša tudi v politično komunikacijo metodo demokratičnega političnega razpravljanja. Pri tem je potrebno ugotoviti, da je bila večina voditeljev osvobodilnega boja tudi izredno umetniško izobražena in trdno zasidrana v slovenski kulturni dediščini. Kardelj, Kidrič in drugi politični voditelji so sami bili vneti sogovorniki v razpravah o umetniških, estetskih in filozofskih vprašanjih. Zato bi težko trdili, da je posebej nastajal model literarne kritične komunikacije in da je ta vnašal v politično komunikacijsko sfero metodo odprtega, kritičnega in enakopravnega dialoga. Obe sferi, politična in kulturna, sta bili tako »zraščeni«, tako celoviti, da sta že od vsega začetka prerasli ločenost — v najbolj plemenitem smislu sta združevali politiko s kulturo. Tako se je na slovenskih tleh porajala politična kultura, ki je revolucionarno politično gibanje tvorno povezovala s humanističnimi cilji kulturnega izročila.

Tudi sistem agitacijsko-propagandnega delovanja ni mogel ostajati na sovjetskih vzorih toge politične bitke in ideološke propagande. Že v samem začetku se je plemenitil s humanistično politično kulturo in navezoval na kulturno dediščino. Tudi same »agitprop« komisije pri partiji, zlasti pa propagandni oddelki pri vojaških enotah so bili večidel sestavljeni iz publicistov, novinarjev in kulturnih delavcev. Ti so skrbeli tako za revolucionarno publicistiko, za ideološko vzgojo, za množično propagando, kakor tudi za kulturno tvornost, za kulturne prireditve in za izdajanje literarnih revij.

Že od samega začetka je bilo v središču razprav tudi vprašanje o novi vlogi in zasnovi partizanske publicistike. Sovjetski vzor partijske ideološke propagande je bil brž presežen in se je ohranjal le še v nekaterih partijskih okoljih.

Značaj slovenske nacionalne in socialne revolucije je terjal *nastanek specifične demokratične politične komunikacije s slovenskimi ljudskimi množicami*. Soočanje z različno socialno strukturo ljudskih množic, s specifično borbena zvezo delavskega razreda s kmečkimi množicami, s polproletarci in obrtniki, z raznovrstno mladino, z razumniki in kulturniki je sprožalo tudi zahteve po ljudski publicistiki. Potrebno je bilo tenkočutno prisluhniti hotenjem in interesom delavskih in kmečkih množic — potrebno se je bilo poglobljati v politična stališča in mnenja različnih skupin, ki so sestavljale Osvobodilno fronto in zavezniško strukturo vodstva OF. Očitno je postalo, da mora biti tudi partijska publicistika »glas« ljudskih množic v boju za osvoboditev, ne pa sektaški partijski organ. Kmalu pa je dozorelo spoznanje, da je potrebno poleg partijske publicistike razvijati tudi tip najširšega ljudskega časnika, ki bo odseval hotenja in interese različnih skupin in mnenjskih otenkov politično in versko raznolike strukture ljudskih množic, ki so se vključevale v osvobodilno gibanje. Zasnova Slovenskega poročevalca se je vedno bolj oblikovala v tem duhu, hkrati pa so doživljale ostro kritiko tiste publicistične izdaje, ki so se sektaško omejevale na partijska gesla.

Posebnost osvobodilnega gibanja v Sloveniji je tudi revolucionarno hotenje, da osvobodimo vse dele razkosane Slovenije in združimo ves slovenski narod. Zato se je zamisel o ljudskih listih, ki bi odsevali specifičnost posameznih pokrajin slovenskega ozemlja, uresničevala zlasti v časnikih za Slovensko Primorsko (Partizanski dnevnik), za Slovensko Koroško (Slovenski tednik in Koroška v borbi) in drugih podobnih listih. Tudi razvoj glasil za specialne javnosti je bil svojevrsten: nastajali so številni odredni, divizijski in drugi vojaški listi, posebno glasilo za kmete (Kmečki glas), za delavce (Delavska enotnost), ženski in mladinski listi, literarne revije in zborniki.

Že ko smo leta 1942 v Dolomitih snovali partizansko ljudsko revijo Dolomitska zvezda, smo se zavedali, da mora borbena beseda vsebovati ljudsko, človeško prvino, ne pa nestvarna, patetično-revolucionarna gesla. Revolucionarna beseda je nastajala neposredno med kratkimi predahi v boju, pa pred očmi preprostega dolomitskega kmeta v Žirovnikovem grabnu, ki nam je dan za dnem dajal zatočišče — nastajala je v neštetih pogovorih z delavci v industrijskih predmestjih Ljubljane, s katerimi smo se pogovarjali o skupnih akcijah. V pogovorih s Kljusovim Jožetom, ki je prihajal čez minsko mejo Tretjega rajha, z Gorenjskega, in komisarjem Gabrom, smo skupaj spleтали vojne zgodbe, neposredne reportažne zapise in razmišljali, kako preliti v novelistični okvir in poetski jezik veličastno zgodovino krvavečega slovenskega naroda, kako ubesediti borbeni, revolucionarni krik in človeško bolečino ljudstva. Čutili smo, da smo priča edinstvenim, zgodovinskim patriotičnim in revolucionarnim dejanjem, ki presegaajo naše predstave o kmečkih puntih, naša doživljanja Maupassantovih vojnih zgodb, Tolstojevih epopej v Vojni in miru ali revolucionarne poezije Majakovskega.

Vse leto 1943, v dolgih pohodih z brigadami in divizijami po Dolenjskem, Gorenjskem in Primorskem, v pogovorih s komisarjem Hacetom, slavistom Martinom Kokaljem, urednikom Ladotom Kozakom in drugimi, se je vse bolj utrjevala zamisel o tipu širokega ljudskega dnevnika, ki bi odseval hotenja in interese različnih delov in socialnih skupin slovenskega ljudstva. Pogovori o demokratični politični komunikaciji z ljudskimi množicami, ki smo jih imeli z Borisom Kidričem, Edvardom Kardeljem in drugimi partijskimi voditelji, so nas še bolj utrjevali v zamisli, da moramo preseči sovjetske vzore propagandistične žurnalistične agitke in ustvariti ljudski list. Globoko smo bili zgroženi nad lažno, mistifikatorsko belogardistično in fašistično propagando.

Vedeli smo: časnik ljudske revolucije mora biti resničen odraz revolucionarnih dogajanj, zvesta in natančna kronika zgodovinskih dogodkov — časnik revolucije mora čutiti kot ljudstvo in biti odraz ljudstva — biti mora moralen in resnicoljuben: političnih in vojnih dogodkov ne gre olepševati, vojaških zmag ne bombastično napihovati, priznavati pa je treba tudi neuspehe. V njem naj se najde preprost borec in aktivist, kmečki človek, delavec — list ne sme biti zbirka izjav in govorov komandantov in političnih funkcionarjev: ljudska revolucija je revolucija enakih, ljudski list je glasilo enakopravnih, glasilo ljudskih množic.

Ko smo snovali vojaški list na Primorskem, znan z imenom Partizanski dnevnik, so te osnovne ideje že dozorele. Skupaj s slavistom Kokaljem sva jih v nočnih pohodih prek Gorenjske na Primorsko negovala in razvijala. In ko se je rodila Triglavska divizija, smo novembra 1943 izoblikovali tudi prve številke dnevnika, prvega dnevnika v okupirani Evropi. Pridružil se nama je tudi inž. Marjan Tepina: njegov neugnani, nestrpni duh je v naša razmišljanja vnašal nove razsežnosti. Prve številke smo želeli narediti tudi aktualne, polne svežih informacij, domačih

in tujih, ki smo jih sprejemali preko radia. Tako se je vse bolj utrjevala zamisel o hitri, objektivni informaciji, ki bi zajemala dogodke na vseh zavezniških bojiščih in vse važnejše politične novice v svetu.

Predvsem smo zvesto spremljali boje naših borbenih enot — neposredno smo se udeleževali večjih bojev divizij ali IX. korpusa in pisali vojne reportaže — razpletli pa smo že tudi mrežo vojnih dopisnikov. Široka je bila tudi mreža dopisnikov s terena. Številni aktivisti so poročali o političnih dogodkih na Primorskem in Gorenjskem. Odprti smo bili za dopise preprostih ljudi. Spominjam se ganljive pesmi preproste kmečke ženice s Primorskega, ki je v epsko-religioznem stilu opisovala trpljenje partizana, ki so ga fašisti mučili in »križali« kot Kristusa in ki je »za nas prelil« svojo mlado kri.

Vendar tisto značilno, posebno, differentia specifica Partizanskega dnevnika, je bila njegova politična zasnova. Zamišljen je bil kot borbeno glasilo primorskega ljudstva, ki je bilo trd petindvajsetleten boj za svoj nacionalni obstoj, za slovenski jezik, za slovensko demokratično državo, za osvoboditev izpod fašističnega rimskega imperija. Tu na Primorskem se ni zasidrala bela garda, ni bilo oboroženih katoliških mladcev, ne domobranskih »krvavih« kaplanov. To je bila dežela Bevkovih Cedermacov, tržaških revolucionarnih herojev in Kosmačevih očkov Orlov. Ideja o ljudskih odborih, ki je rasla pod vplivom dr. Vilfana, Bevka in drugih, je tu dobila podobo prave ljudske samovlade. Kardeljevo idejo o ljudskih narodno-osvobodilnih odborih, o izvoljenih delegatih ljudstva, je bilo tu moč uresničiti resnično pristno in množično zato, ker Primorske ni razjedal razredni boj, ki bi ločeval ljudstvo in nekatere skupine potiskal na belogardistične politične in verske pozicije. Zato je lahko tudi Partizanski dnevnik postal najširša tribuna ljudskih hotenj, pristni izraz narodne in socialne revolucije, demokratično glasilo ljudske samovlade. Primorsko ljudstvo, lačno slovenskih časnikov, ga je sprejelo z odprtim srcem — nestrpno je pričakovalo vsako številko, tiskano v skromni ciklostilni tehniki. Bralo je in verovalo vsaki besedi — kakor malokdaj in malokje v tistih in kasnejših časih, pa čeprav tiskani na najmodernejših strojih.

Politična komunikacija se je tako vračala k tistim virom svoje moči, iz katerih je revolucionarna, puntarska, plebejska komunikacija v zgodovini vedno črpala moč — k ljudskim množicam. Presegla je tip ozkih, sektaških partijskih listov, ki so zaradi bombastične revolucionarne patetike bili ljudem nerazumljivi in tuji, hkrati pa so revolucionarne cilje postavljali tako »visoko«, da jim ljudske množice niso mogle slediti. Opustila je abstraktni in suhoparni stil resolucij in programov, »visoki stil« politične komunikacije, ki je v stalinistični verziji okamnel v uradno predpisani sistem političnih fraz, stereotipov, citatov, kulta osebnosti in metod centralizirane birokratske kritike z vrha navzdol. Osvobodila se je mitov in skrivnostnosti partijske besede, ki je v nepremaganih tradicionalno katoliških slovenskih zgodovinskih okoliščinah spreminjala razumno marksistično analizo v versko dogmo. Uvedla je sistem partizanskega revolucionarnega in samoupravnega demokratičnega komuniciranja med ljudskimi množicami v razmerah neizprosnega boja slovenskega naroda za njegovo življenje, za nacionalne in politične pravice.

To je bil žurnalistični boj za zaupanje ljudi, za »zlitje« z množicami, za vero v zmago, v pravilnost gibanja. To je bila ostra polemika s sovražniki, z njihovimi političnimi idejami — razkrinkavanje njihovih dejanj in zločinskih naklepanj, belogardističnega hlapčevanja in izdajstva. To je bil žurnalistični posluh za ljudsko čutenje, za njihove potrebe in interese, za javni sentiment in ljudsko javno mnenje. Hkrati pa je bil tudi zavesten ustvarjalen napor, kako akcije političnega vodstva

spreminjati v množične akcije, kako politične cilje »preobraziti« v cilje ljudskih množic, kako politično ideologijo ustvarjalno prevajati v verovanje in vrednote slovenske družbe, kako partijski program in partijska gesla transformirati v ljudsko politično komunikacijo, dostopno in razumljivo preprostemu človeku.

Revolucionarna publicistika, ki je izražala hotenja in interese različnih političnih, verskih in socialnih skupin, je predstavljala povsem nov, specifičen revolucionarni model agitacije in propagande. S svojo politično odprtostjo, zvestobo resnici in demokratično prepričevalnostjo, s svojevrstno komunikacijsko kulturo in publicistično raznolikostjo je daleč preseгла sovjetski model ideološko-propagandnega sistema. Na slovenskih tleh je *tako nastala izvirna različica osvobodilne, uporniške in REVOLUCIONARNE politične publicistike*. Rodila se je kot sestavni del demokratičnega ljudskega osvobodilnega gibanja in izpričevala tudi njegove teoretične in kulturne razsežnosti. Komunikološko je temeljila na mnenjskem in interesnem pluralizmu, komunikacijskem policentrizmu, idejnopolični odprtosti, samoupravnih uredniških avtonomnosti in idejnovrednostni komunikacijski integrativnosti.

Druga značilnost revolucionarne partizanske publicistike je njen interkulturni, mednacionalni in mednarodni značaj. Že od vsega začetka je gradila mostove med narodi Jugoslavije, kovala je politično enotnost vseh delov Jugoslavije, ustvarjala je nove etične vrednote bratstva med narodi in narodnostmi Jugoslavije.

Posebnost revolucionarne besede v Sloveniji je bila tudi v tem, da je idejo narodnoosvobodilnega boja širila prek meja Slovenije. Agitacijsko-propagandni oddelki partije in vojaških enot na Primorskem in na Slovenskem Koroškem so za svojo partijsko dolžnost imeli tudi organiziranje agitacijsko-propagandnega dela v Italiji in v Avstriji. Izdajali so številne liste, revije, razglase in drugo gradivo za italijansko in avstrijsko osvobodilno gibanje v italijanščini in v nemškem jeziku. To pa je zahtevalo preseganje koncepcij nacionalne partije in nacionalnega oboroženega boja, poglobljanje v politično zgodovino, kulturo, interese delavskega razreda in ljudstev sosedskih dežel in narodov. Premagovati je bilo treba sektaška pojmovanja, ustvarjati plodna tla za mednacionalno razumevanje, za skupni osvobodilni boj proti fašizmu, za pravi proletarski internacionalizem.

Politična komunikacija je dobivala nove razsežnosti — revolucionarna beseda je postajala vse bolj beseda vseh narodov, dobivala je pomen nacionalne in socialne osvoboditve narodov sveta — anticipirala je idejo o enakopravnem političnem in kulturnem mednarodnem komuniciranju.

Revolucionarne besede slovenskih partizanov — bodi v slovenščini, italijanščini in nemščini — ni bilo treba širiti »na konici bajonetov« ali jo vsiljevati z grozečim žvenketom tankov. Moč te besede je bila v njeni revolucionarni in socialni resnici, v odzivu na potrebe, interese in cilje ljudskih množic, v preprostih, ljudskih napolitih za dejanja in vizionarnih ciljev, »jurišev na nebo«, kakor bi dejal Tito. Te besede ni bilo treba »izvažati«, sama je našla pot v spoznanja in družbeno zavest drugih narodov; iz semen take revolucionarne besede avtohtono vzklijejo revolucionarne korenine novih gibanj, razkrijejo se specifične poti socializma, rojevajo lastne revolucije. Značilnost revolucionarne besede je njena odprtost, njena sozvočnost z revolucionarnimi težnjami drugih narodov — značilnost te besede je tista političnokulturna razsežnost, ki odpira pot med besede planetarnega komuniciranja, mednarodne javnosti in svetovnega socializma.

V teh značilnostih se skriva moč revolucionarne besede partizanske publicistike — komunikološka znanost bi jih morala še natančneje raziskati: ne samo zaradi tega, ker je bila to najbolj svojevrstna in učinkovita odporniška publicistika v drugi

svetovni vojni, marveč tudi zato, ker je izhodišče za teoretično in praktično oblikovanje sistema odporniškega komuniciranja in propagande v razmerah jugosloviskega splošnega ljudskega odpora in obrambne vojne.

Izkušnje partizanske propagande nedvomno dokazujejo, da mora biti tudi sodoben sistem obrambnega agitacijsko-propagandnega delovanja predvsem instrument (orožje) oboroženega ljudstva v Marxovem smislu — biti mora organizator najširših revolucionarnih množic, vseh socialnih, političnih, nacionalnih, kulturnih in drugih skupin — sposoben mora biti sprožati vse latentne revolucionarne energije ljudstva. Znati mora odpirati revolucionarne perspektive, prikazovati socialne in nacionalne cilje boja, pojasnjevati globlji smisel boja za ohranitev sistema socialističnega samoupravljanja, bratstva in enotnosti narodov, kooperativnega federalizma, osvetljevati politične in etične vrednote delegatskega sistema, neodvisnosti in neuvrščenosti. Ljudje bodo predvsem hoteli čuti, kot некоč v NOB, »jasno besedo« Zveze komunistov, njen program in jasne perspektive boja, njene razglase, besede najvišjih voditeljev, javnih delavcev in drugih referenčnih simbolov. Postulat obrambnega boja je boj ljudskih množic — obrambna množična občila so glasila oboroženega ljudstva. V glasilih, v radiu in drugih oblikah komuniciranja se morajo pojavljati pokončne, nezlomljive osebnosti ljudskega boja: politični in vojaški voditelji s pravimi ali ilegalnimi imeni, razumniki, kulturniki in novinarji, delavci in kmetje, mladina, študentje, žene, preprosti ljudje iz množice — glasila morajo biti odraz njihovih borbenih dejanj in hotenj.

Odporniška publicistika ima svojevrsten stil: to je borbena, angažirana komunikacija, to so Kidričevski plameneči pozivi ljudstvu, to je akcijska publicistika, to je prepričevalna revolucionarna beseda, ki hrabri in pomaga premagovati težke trenutke boja. To je Borova borbena pesem in Kajuhova možata, nežna lirika, to so Vidmarjevi kulturni razgledi in Bevkovi narodnostni uvodniki. Odporniška publicistika je nenehen spopad s sovražno propagando, demantiranje njihovih laži, dokazovanje resnice, prikazovanje uspehov osvobodilnega boja. Revolucionarna beseda je beseda ljudstva, je ljudski stil in preprost jezik. Odporniška propaganda mora biti hitra in aktualna — predvsem je to služba omrežja radijskih postaj s hitro, dnevno radijsko komunikacijo, je redna periodičnost ilegalnih glasil in široka distribucijska ilegalna mreža, je omrežje medsebojnega obveščanja.

Teoretičnemu postulat in praktični realizaciji revolucionarne besede kot obliki demokratičnega komuniciranja revolucionarnih ljudskih množic smo v povojnem obdobju komaj lahko dodali nove elemente. Prej bi lahko rekli, da smo ob različnih dogodkih ali v skladu z razvojem političnega sistema samo izostrili nekatere aksiome v sistemu družbenega komuniciranja.

Zlasti leta 1948 se je politična komunikacija vrnila k tistim izvirom svoje moči, iz katerih je črpala pred vojno in med vojno, k ljudskim množicam. Tito, zgrožen nad lažno propagando informbirojevskih glasil, je ponovno opredelil temeljna načela socialističnega tiska, poudaril je moralno-politični imperativ demokratičnega ljudskega komuniciranja socialističnega samoupravljanja. Dejal je: Naš tisk mora biti »globoko moralen, resnicoljuben, stvaren odraz tega, kar se pri nas dogaja ... Prikazovati moramo stvarnost takšno, kakršna je.«⁹ Pisati moramo »razumljivo,

⁹ Josip Broz Tito, O dolžnostih in nalogah novinarjev, v: Sodobni problemi družbenega obveščanja, Visoka šola za politične vede, Ljubljana, 1963, str. 7–8. Tito je to dejal v razgovoru z dopisniki Tanjuga, dne 10. novembra 1949. Citiramo po zborniku, ki ga je izdala Katedra za novinarstvo, ker v njem bralec najde zbrane tudi druge govore in tekste o družbenem komuniciranju.

preprosto in stvarno«, opozarja Tito novinarje — hkrati jih ostro svari pred revolucionarno patetiko, političnimi stereotipi, citatologijo, kultom osebnosti in političnimi frazami. »Fraze strašno sovražim...«, pravi Tito v vsej svoji ljudski preprostosti in plemenitosti, »ako izпустиš fraze, ostane od vsega zelo malo.«¹⁰ Spomnimo se še njegovih svaril pred etatistično birokratsko komunikacijo z vrha navzdol, njegovih zahtev po enakopravnem, demokratičnem komuniciranju ljudskih množic. Kasneje tem opredelitvam doda še vlogo publicistike v boju za mir in enakopravno sodelovanje med narodi sveta.

Idejna konstanta Titovih razmišljanj o vlogi revolucionarne publicistike so tele značilnosti: objektivnost in resničnost, načelnost in moralnost, celovitost v informiranju, ljudsko komuniciranje samoupravljalcev, enakopravno komuniciranje in sporazumevanje med narodi sveta, tolmač idej samoupravljanja in socializma.

Nekatere sestavine tega pogleda je eksplicitno razvil Edvard Kardelj. Poudaril je zlasti pomen tistih tokov družbenega komuniciranja, tista zbirališča in žarišča ljudskega mnjenja, ki nastajajo v procesu dela ljudskih skupščin, kot rezultat artikulacije in sinteze stališč in interesov v temeljni družbeni ravni, kot odraz interesnega in mnenjskega pluralizma.

Izjemno pomembna je njegova teza o dialektični zvezi med organizirano zavestjo in spontanostjo ljudskih množic, ki sta neločljivi strani objektivne stvarnosti in družbenih gibanj. Kadar podcenjujemo zavest, bodo komunisti in druge socialistične sile nehale vplivati na razvoj, kadar pa dopustimo, da se zavest spremeni v mrtvo dogmo, potem »brez razumevanja stvarnosti in razvoja delamo silo objektivnim zakonom«,¹¹ potem spontanim gibanjem ljudskih množic odrekamo vlogo samoupravnosti in dejavnika zavesti. V zadnjih spisih pa je še posebej naglašena Kardejeva misel o znanstveni analizi stvarnosti: politično delo in revolucionarna publicistika morajo temeljiti na znanstvenem proučevanju družbenih procesov. Ta postulat pa že vodi novinarstvo na težavno pot raziskovalnega in analitičnega proučevanja stvarnosti, stran od utrjih poti birokratskega, forumskega poročanja.

Publicistični kronist samoupravne socialistične demokracije se danes srečuje z razmeroma visokimi etičnimi načeli objektivnosti poročanja, zahtevami po resnici o stvarnosti, po izrazenju pluralistične strukture interesov in stališč, po znanstveni analizi in odkrivanju protislovij družbenega razvoja. Pred njimi je večni izziv, kako z revolucionarno besedo soustvarjati idejno, politično in vrednostno integrirano družbeno skupnost, ki bo izpričevala enotnost samoupravljalcev pri razvojnih družbenih naporih in revolucionarno zavest v pogojih ljudske obrambe in samozaščite.

¹⁰ Josip Broz Tito, O dolžnostih . . . , prav tam, str. 10—11.

¹¹ Edvard Kardelj, Iz diskusije na plenumu CK ZK Hrvatske v Zagrebu 13. oktobra 1955 in na seštanku ZK Slovenije v Ljubljani, 18. oktobra 1955, prav tam, str. 88.

Pomlad sredi zime

*Veter zavel je s Pogorja
ko vsakokrat na spomlad,
čez vrhove dreves zašumeli
so lesi, pregnali hlad.*

*Prsa so polna čakanja,
krog nas pa strahoten mir
tlači vsa pričakovanja,
ko svet je zajel nemir.*

*Ali so začutila
k nam da hiti pomlad?
Sredi zime potipala v čas so
ko zemljo kmet, preden jo gre orat?*

Ivan Potrč

Roman o obveščevalcu

Janez Vipotnik: Doktor

Zvone Kržišnik

Z romanom Doktor Janeza Vipotnika (**Založba Borec, Ljubljana 1982**) se je spet povečal umetnostni sklad, ki ohranja in razvija vrednote slovenske narodnoosvobodilnega boja. To delo v obsegu 180 knjižnih strani je spregovorilo o življenju, delu in usodi znamenitega obveščevalca, katerega vzdevek »nesrečni doktor« nam je znan iz balade Pavla Golie.

Obravnnavani roman je zgrajen analitično. Dogodek v neposredni preteklosti — aretacija in zverinsko mučenje, ki so ju opravili nad doktorjem (dr. Vladimirom Kantetom) Hacinovi in še včeraj njegovi lastni policaji — je izhodišče za vse dejanje. To se izčrpava v retrospektivi, segajoči prek raznih poglavij junakovega življenja, še zlasti prek časa, ko je tajno sodeloval z Osvobodilno fronto in postal v odnosu na svoje šefe nezaslišan izdajalec. Na smrt pretepen leži zdaj doktor v ječi na betonu; prebuja se iz nezvesti pa spet tone v temo in se ponovno vrača k jasnemu zavedanju. Njegovi spominski ekskurzi v minulo odkrivajo bralcu ne samo doktorjev osebni svet, marveč tudi mnoga dogajanja iz zgodovine VOS, predvsem tista, pri katerih je bil sam bolj ali manj odločilno soudeležen. Skozi razne zaplete dozori dejanje do vrhunca: kako je bil doktor — obveščevalec z ilegalnim imenom Lija — kljub vsej svoji inteligenci in spretnosti razkrit. V krvavih zasliševanjih ni nikogar in ničesar

izdal. Domala na pragu osvoboditve so ga fašistični sluge v svojem onemoglem srdu obesili.

Vipotnik je napisal ta svoj novi roman napeto, dramatično, v dobrem realističnem slogu. Prenekateri razdelki so oblikovani mojstrsko, zlasti tisti, v katerih oživljata snov in duh pisateljevih lastnih vosovskih doživetij. Avtor je bil v celoti kos obvezujočemu prijemu, ki bi kakemu šibkejšemu peresu naredil težko obvladljive preglavice. Mimo tega, da je dovršeno izpeljal temeljno zgodbo, je nanizal tudi vrsto impresivnih podob o življenju v okupirani Ljubljani (ženske demonstracije, »protikomunistično« zborovanje, novoletni sprejem pri Rupniku, ljudska mržnja, ki so jo morale nezasluženo prenašati vosovske obveščevalke, ko so se sukale med sovražnimi oficirji itd.).

Delo se ni izognilo nekaterim slabostim. Določene strani — na srečo maloštevilne — kvarijo vtis celote, ker jih je pisec oblikoval na hitro, površno, domala žurnalistično (na primer prikaz razpada stare Jugoslavije, začetki OF, direkten ponatis izjav lojalnosti bivših politikov in domobranske prisege itd.). Morda se je avtorju zdelo, da brez teh informativnih vložkov v knjigi ne gre. Toda dobra literatura takih reči ne prenese. Kakor smo na eni strani veseli, da je Vipotnikovemu pisanju tuja vsakršna izumetničenost, tako mu na drugi strani zamerimo, da včasih pri odlomkih, ki ga ustvarjalno manj zanimajo, ravna po liniji manjšega upora.

Toda dovolj o opazanjih, ki so za presojo Doktorja vendarle marginalna. V zapisih o slovenskem narodnoosvobodilnem boju je bil Vladimir Kante (pričujoči roman ga ne imenuje) že nič likokrat omenjan. Vendar nikoli še ni bilo veljavno odgovorjeno na bistveno vprašanje: katera sila je mogla pretresti in predrugčiti tega visokega policijskega uradnika, preganjalca komunistov in sotrudnika protiljudskih režimov stare

Jugoslavije do te mere, da se je takoj po okupaciji leta 1941 postavil na stran osvobodilnega gibanja, še prej pa požgal spiske komunistov? Kaj ga je nagnilo, da je postal ne samo tih somišljenik OF, ampak, da se je podal celo v smrtno nevarne akcije, darujoč tej organizaciji vse svoje sposobnosti? Težavno nalogo, relevantno odgovoriti na to vprašanje z umetnostnimi sredstvi, si je torej zastavil Janez Vipotnik.

Ko knjigo prebereš, se te polasti občutek, da se je pisatelju namera posrečila. Uspelo mu je razčleniti delovanje dveh objektivnih vzgibov za Kantetovo konvertitstvo. V prvi vrsti je prišlo do doktorjeve preobrazbe zategadelj, ker se je zavedel, da je njegovo primorsko rodoljubje (povečano s hvaležnostjo, da ga je bivša Jugoslavija sprejela kot begunca in zaščitila pred fašizmom) doživelo katastrofo in da mora poiskati pot iz tega osebnega brodoloma, ki je bil hkrati slovenski nacionalni brodolom. Kot izobraženec in osebni poštenjak je uvidel, da mora svoj odnos do sveta in domovine korigirati. To je pomenilo, da se mora dosledno odpovedati zmoti, ki ga je bila privedla v vrste najreakcionarnejših sovražnikov ljudstva, namreč, da je mogoče biti ognjevit narodnjak brez komplementarne razredne opredeljenosti za bojujoče se množice. Seveda tak preobrat ne bi bil mogoč, če doktor ne bi bil principialen. Saj vemo, da so se spajdašili z okupatorjem mnogi klerikalni in liberalni izobraženci, ker sta vse njihove skrupule in moralnoetične zavore prevladali težnja po ohranitvi oblasti in ideološko-razredna mržnja. Notranji proces, kako je narodnjaška doslednost potegnila doktorja v OF in v sodelovanje z nekdanjimi nasprotniki komunisti, je Vipotnik izrazil prepričljivo.

Tudi drugi objektivni impulz, ki je pomagal sprožiti doktorjevo premeno in bi ga lahko označili kot vpliv frontne atmosfere v takratni Ljubljani, je pi-

satelj prav imenitno zarisal. Na številnih straneh knjige prihaja do izraza tisto vzdušje države v državi, ki se je polasčalo posameznika in občestva še posebej ob drznih vosovskih akcijah. Hkrati s posredovanjem teh občutij se je pisatelj potrudil opisati dvostranska organizacijska prizadevanja, kako sprožiti in izpeljati doktorjevo ilegalno dejavnost. Torej, kako se je za delo pripravil obveščevalec sam in kako je delovala fronta, da bi ga pridobila zase. V tej točki je Vipotnik vosovec, aktivist in partizan šel na roko Vipotniku pisatelju: dovolil si je uporabiti dokumentarno gradivo (lastni spomin, verjetno znanstvo s Kantetom, pričevanja dobro poučenih soborcev, nedvomno tudi dostop do arhivov), da bi fabulo postavil veristično. S tem si je seveda prostovoljno omejil literarno domišljijo. Dokumentarno tehtni so zlasti prikazi, kako je Kalan (Boris Kidrič) vključil Kanteta v ilegalo, kako je delovala doktorjeva zveza z vosovcem Markom, kako so potekli »primeri« vosovskega razoroževalca Milana, nekdanjega policijskega konfidenta Bognarja, izdajalca Jazbeca v Dolomitskem bataljonu, na ženske čare ujetega gestapovca Pavliča, trnovskega denuncianta Sršena, ukrepi za zaščito zavezniških policajev Žaklja in Jerale in še vrsta drugih. Ti primeri — s kurzivnim tiskom formalno ločeni od linijske pripovedi romana — obsegajo kar dve petini celotnega teksta. Piscu velja šteti v zaslugo, da s temi besedili ni razdiral enotnosti dejanja, marveč prav nasprotno: z epizodami je prispeval k organičnosti le-tega.

Nekateri bralec bo najbrž menil, da so v romanu manj prepričljivo obdelane tiste silnice doktorjevega spreobrnjenja, ki so delovale v sami njegovi osebnosti. Res se sprva zdi, da se je pisatelj pustil nekoliko ukaniti obče znani in dokumentirani resnici o obveščevalčevi usodi; videti je, kot da sta ga zunanji akt in pomen te usode tako pritegnila, da so

mu težje prvine doktorjeve duševnosti in njegovega značaja zdrsnile mimo oči in da jih ni dovolj raziskal; da takšen junak, kakršnega je bolj skiciral kot upodobil Vipotnik, ne bi mogel izzoreti v sebi tolikanj heroične odločitve. Ali je res življenjsko in umetniško verjetno, da bi šel v takšno tveganje in žrtev zgolj nek fin in občutljiv elegant, uživaški esteta, enostranski oboževalec športno-fizičnega skladja, higienični redoljubnež? In človek, ki dokaj ravnodušno sprejema na znanje, da se lahko sestaja z izvoljenko šele potem, ko se le-ta poprej pri svojem možu odkupi z opravljenimi zakonskimi dolžnostmi... Pa sebičnež, ki nič ne stori, da bi kot vpliven sodelavec okupatorja spravi ljubljenko žensko iz internacije. Bralec bo podvomil celo v večkrat eksplicirane intelektualne sposobnosti tega poliglota in v Rimu izučenega agenta, če je lahko navezal prijateljstvo z neznatnim Žagarjem in se pustil tako naivno ujeti.

Tak in samo tak subjekt je videti zares premalo človeško dragocen, da bi mu pripisali veliko revolucionarno dejanje.

Toda, mar se takega »primanjkljaja« pisatelj ni zavedal? Brez dvoma se je. Torej je ravnal zavestno, ko je puščal svojega doktorja takisto nepogobljenega. Tu je treba še enkrat poudariti, da v knjigi ni nikjer navedel doktorjevega imena; da je torej postavil zgolj literarnega junaka in da tako tragično padlemu dr. Vladimiru Kantetu ni naredil nobene krivice, če tega junaka ni zadostno karakteriziral. Vipotnik zanesljivo ni nameraval napisati psihološkega romana, marveč ga je vodil povsem drug namen. Pokazati je hotel, da je osvobodilno gibanje jemalo vase vse in vsakršne ljudi brez razločka, ne glede na njihovo značajsko, nazorsko, moralnoetično in drugo konstitucijo, jih v boju očistevalo in dvigalo na drugo humanistično raven. Za proces, v katerem so Slovenci

po letu 1941 začeli postajati drugačen narod in drugačen človeški material — takšno tezo imanentno postavlja pisatelj — ni bila pomembna posameznikova »značajska lepota« in še manj način življenja. Takrat sta se pojavila nov kriterij in nova startna točka za opredeljevanje človečnosti: koliko je kdo pripravljen žrtvovati za revolucijo in njene temeljne postulate.

V taki luči je treba brati in presojudi Doktorja. Globlja razčlemba junakove duševnosti bi ne samo zameglila, marveč celo skrhalo to idejno ostrico romana. Ob pretanjenem razkrivanju notranjih pogojev za doktorjev revolucionarni akt bi samodejno vodenil in se zmanjševal vpliv družbenoidejnih faktorjev na njegovo odločitev. Kot že marsikdaj v naši enobejevski literaturi bi se mimogrede utegnil pojaviti pred bralečevimi očmi spet nek apriorno svetel, a glede na takratno družbeno situacijo odmaknjen in nekoherenten lik; spet bi lahko napačno ugotavljali, da so našo revolucijo bojevali karakterni velikani, ne pa v večstransko eksistencialno stisko potisnjeni ljudje, ki so jih pognali v spopad zlasti nadosebnih velezniki; za preveč izcizelirano podobo nesrečnega doktorja bi potonil oni drugi, kolektivni junak Vipotnikovega romana: Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Predvsem temu junaku in njegovi psihi pa je hotel pisatelj postaviti spomenik. S poudarjeno akcijskim romanom je želel opomniti na tisto moč fronte, ki je daleč preseglal časovni okvir štiriletnega vosovskega, partizanskega, vseljidskega boja. Ob dramatično zaostreni ali že kar bizarni Kantetovi zgodbi se nam razodene, da se je leta 1941 začelo uresničevati prepričanje naših najnaprednejših, a maloštevilnih mislecev: za osvoboditev se je mogoče bojevati samo z združitvijo narodnega in razrednega boja. Šele v Osvobodilni fronti se je utelesilo to spoznanje in ho-

tenje, ki so ga dotlej jasno in brez pri-
držkov izpovedali pravzaprav samo Can-
kar, Sperans in Titova pomlajena par-
tija, odtlej pa se je uveljavilo kot edino
možna in prakticirana metoda človeko-
vega in narodovega osvobajanja. Dasi-
ravno učinkuje Kantetov primer zaradi
svoje netipičnosti nekoliko neorgansko,
je dalo doktorjevo samožrtvovanje pisa-
telju vso moralno pravico in umetnostno
upravičenost, da si ga je izbral kot
sredstvo za posredovanje te implicitne
teze. S pomočjo takšne fabule mora v
bralcu priti do indukcije: nič čudnega,
da je Osvobodilni fronti uspelo združiti
vse narodne sile, ko pa je zmogla v prid
višjim ciljem toliko odpustiti (doktor-
jeva policijska preteklost) in ujeti v
svoja jadra celo veter, ki je poprej bril
v povsem nasprotno smer.

Prav zato, ker se je Vipotniku posre-
čilo posredovati z Doktorjem ta sporo-
čila razvidno, a nevsiljivo, je mogoče
soditi o tej njegovi knjigi kot o uspelem
delu.

Poudariti še velja, da prav tukaj
in zdaj deluje ta roman samodejno po-
lemično. Spričo vrste literarnih del, ki
se tako v slovenskem kot v jugoslovan-
skem prostoru dobesedno naslajajo ob
domala absolutnem zanikanju vrednosti
sleherne družbene ideologije in vsake
težje družbenih komponent v človeškem
bivanju, se nam vidi Doktor kot krepak
sunek v nasprotno smer. Roman čutimo
kot opozorilo, naj se upremo izkrivljen-
im podobam sveta. Zavrtni nam je na-
silje, ki v tej in oni obliki razglašča smrt
vsega, kar je onstran individualne člo-
vekovske eksistence. Da obstoje še druge
vrednote in ideali, Slovincem ni treba
več samo slepo verjeti, ali se glede tega
zanesti na prastara spoznanja drugih
kultur. Zgodba o doktorju Janeza Vipot-
nika — kot eden izmed tisočerih drob-
cev, izluščenih iz mozaika naše frontne
zgodovine — nam suvereno izpričuje,
kako široke so dimenzije humanega
sveta.

Naš največji mozaik

Ivan Seljak-Čopič:
Bitka pri Krškem

Janez Mesesnel

Premišljeno in živahno načrtovano in
vodeno likovno delovanje in življenje
v Kostanjevici na Krki je dobilo novo
potrditev in priznanje. Drugega julija
1982 so na jugozahodni steni nove os-
novne šole odkrili monumentalno sten-
sko dekoracijo, mozaik Bitka pri Krškem,
ki ga je zasnoval akademski slikar, ne-
koč naš najmlajši partizanski likovnik
Ivan Seljak-Čopič. Mogočno delo pred-
stavlja največji sodobni jugoslovanski
mozaik, saj zavzema 185 m² površine;
izvrstna tehnična izvedba z vsemi tonski-
mi tenčinami in zmesnimi barvami pa je
zasluga po vojni naturaliziranega Ljub-
ljančana Alfia Tambossa, sicer doma iz
mozaičnega mesta Spilimberga v severni
Italiji.

Motiv te akcije je bilo prepričanje
upravnika kostanjeviške šole in dolgo-
letnega vsestranskega kulturnega anima-
torja in akcijskega vodje Lada Smre-
karja, da je čas, da začnemo graditi
javne (in posebej vzgojnoizobraževalne)
objekte tudi za prihodnost in ne le za
otvoritev. Tako se je omenjeni mozaik
priključil dosedanjim številnim in kvali-
tetnim likovnim spomenikom in zbirkam
v Kostanjevici. Kot samostojno delo,
vsebinsko in likovno zasnovano na zgo-
dovinsko temo in na arhitekturo, pa
zavzema tako v Kostanjevici kot sploh
v slovenskem likovnoumetnostnem fondu
posebno mesto.

Izbor zgodovinske teme iz kmečkih
uporov ni utemeljila samo lokalna tra-

dicija, temveč širši sklop poučnih in moralnih interesov, saj se tema zgodovinsko organsko povezuje z našo oziroma slovensko-hrvaško revolucionarno preteklostjo, katere moralne pobude spoznamo obnovljene, oživiljene in aktualizirane v našem narodnoosvobodilnem boju; njegovi moralni in etični postulati pa ohranjajo svojo aktualnost in svežino zagotovo še v današnjih dneh. Naše kmečko gibanje v 16. stoletju, ki traja z občasnimi vzbruhi še tja v 18., se nam v zgodovinski projekciji in oživljeno v 20. stoletju kot širše, nacionalno in socialno gibanje, pokaže tako kot družbeno sestavljen pojav iz mnogih silnic in se prav zato vrašča v našo zavest vse bolj kot organska sestavina naše preteklosti in duhovnih izvirov naše družbene zavesti.

Umetnika je ob zavesti vseh teh sestavin čakala težka naloga, saj jim je moral poiskati in ustvariti umetniško ustrezno podobo. Izbor bitke pri Krškem leta 1573 kot nosilnega motiva je bil neke vrste pars pro toto za sugestijo omenjenih vsebinskih sestavin. Kot epsko dogajanje je omogočilo posredovanje dokumentiranega dogodka, kot prizor bitke izredno akcijsko razgibanost, silnice in gibala ter vzroki tega dogodka pa so našli v Seljakovem delu ustrezno ponazoritev v zahtevni, a tudi premišljeni in dinamično uravnoteženi gradnji likov in celotnega prizora.

Pri zasnovi tipike likov in kompozicije celotnega dogodka je umetnik z likovnimi sredstvi zajel novo spoznanje, novo vsebino teh revolucionarnih zgodovinskih dogajanj, katero je sedanji republiški sekretar za kulturo dr. Matjaž Kmecl na kratko povzel v otvoritvenem govoru, namreč, da revščina in ponižnost ne porajata ponosa. Slednji pa je bil — v luči novejših zgodovinskih raziskovanj in odkritij — predvsem gibalno velikih slovensko-hrvaških kmečkih gibanj in uporov. Ivan Seljak-Čopič je zato zasnoval svoj veliki prizor kot konfrontacijo enakovrednih nasprotnikov,

kateri se — ne glede na znani izid spopada — spočetka v zavesti vsak svoje družbene vsebine in vrednosti srečajo kot enako upravičeni nosilci vsak svoje vloge. To je omogočilo likovno enotno in uravnoteženo zasnovno, v kateri se nujne tipske razlike in stilizirane dokumentarične posebnosti kažejo predvsem kot sredstva umetniškega bogastva in razgibanosti.

Gigantska pasica valujočega srečanja obeh vojsk, vpeta med beli ravnini, je predstavljena s čez 70 liki bojnikov, s 14 liki konj, pa s prapori, ščiti, hebardami, kosami, meči, sekirami, bojnimi kiji in drugim. Velika površina je avtorju omogočila risbo v velikosti 4/5 naravne velikosti, kar ne prispeva samo k jasnosti in čitljivosti posameznosti ter celotnega dogajanja temveč tudi k vidljivosti z razmeroma velike oddaljenosti, kar je za monumentalne dekoracije te vrste tudi eden izmed pogojev.

Kompozicija je vzdolžna organizacija križajočih se silnic valujočih množic oziroma skupin bojnikov, ki v akcijskih poudarkih izzvenevajo proti robu, v beline. Vsebinsko je utemeljena s premišljeno slikarjevo odločitvijo, da glavnina protagonistov »obstane« v trenutku pred fizičnim spopadom, vendar že v napetosti gest pripravljalnih akcij. Le v bežiščnih silnicah zasledimo posamezne spopade in ranjence ter padle. S tem je umetnik dosegel posebno napetost trenutka, kar neprestano sugerira pričakanje nadaljevanja in razpleta. Dramatičnost take zasnove še podpirajo izredno razgibane poze in kretnje, podčrtane z različnimi orožji pred akcijo in deloma že v rabi, simbolni liki v ploski likovni konfrontaciji in pa Čopičeva ekspresivna stilizacija dinamične risbe, katera z močnimi, temnimi obrisi obrobja sleherni lik. Urejuje in usmerja pa jo dosledna ploskovna transpozicija, smotrno razporejene silnice sulic in kot raztrgana ogrlica valujoče razporejeni

okrogli liki ščitov po ploskvi prizora. Prirejanje zasnove arhitekturni podlagi — ravni steni in hkrati izogibanje opisnemu naturalizmu, je narekovalo umetniku dosledno spoštovanje ploskovitosti kot pomembne organike take vrste umetnine. Čeprav je epska sestavina nespregledljiva pa je teža take naloge vendarle predvsem na likovnih kvalitetah, zato je bogato strukturo mozaika izpolnjeval z medsebojno uglašeni prvinami, med katere sodi poleg ekspresivne ploskovne stilizacije, izstopajočega risarskega elementa in linearne gradnje tudi ustrezno prilagojena paleta. Čopič je komponiral celoto v hladni barvni lestvici, le z nekaterimi toplejšimi toni v podrobnostih, kar je postavilo izvajalca Tambossa pred nalogo, da z natančnim doziranjem raznobarnih kamenčkov po impresionističnem načelu natanko zadene zmesni ton. Celota je ubrana na rahle, neredko transparentne učinke modrozelenih barv tako premišljeno, da ustvari osupljivo zadeti prehod med sito zelenino okolja objekta in med modrino neba nad njim.

Dobra slikarska in sploh umetnostna tradicija je v tem Seljakovem mozaiku spet pognala enega izmed svojih lepih svetov. Nujna figuralna zasnova se je izvila iz okvirov preživetih literarnih likovnih smeri in opisnih naturalizmov ter se preoblikovala v uravnoteženo celoto iz zgodovinskih izvirov, funkcionalne prilagojenosti nosilcu-steni ter okolju — zunanjemu prostoru, dosledne dekorativne zakonitosti te vrste transpozicij in iz avtonomije notranje likovne dramske gradnje. Kostanjevica je s tem mozaikom dobila nov umetniški poudarek, slovenska sodobna umetnost pa dokument, ki dokazuje, čeprav osamljen, da se tudi zunaj modnih tokov etabli-rane umetnosti pri nas še zmorejo porajati dela, ki v izvirni, umetniško ustvarjalni podobi nadaljujejo vsebinsko in oblikovno najboljše iz našega bogatega umetnostnega izročila.

Razseljena oseba*

Viktor Konjar

Eksistencialno etična drama, ki ji sledimo ob filmu *Razseljena oseba* (in hkrati ob natisnjemem besedilu scenarija), je poskus razčlenitve posebnih življajskih stanj in miselnega procesa v zavesti sina nekdanjega slovenskega domobranca. Protagonistu te filmsko-dramske vloge so dodeljene naslednje oznake: ime mu je Peter Dolenc, doma je v Argentini, kjer je bil tudi rojen, in sicer v enem izmed »gnezd«, kamor so se po končani vojni, po svojem porazu in pobegu zatekli preživeli pripadniki slovenskih kvislinških enot, v tamkajšnjem duhu je bil vzgojen, izšolal se je, v žepu ima diplomu inženirja arhitekture, njegov osrednji oziroma poglobitni problem pa je raziskati resnico o samem sebi in svojem poreklu. V ta namen si poišče možnost za večtedenski obisk v nekdanji domovini svojega očeta, (ki jo, kajpak, na poseben način šteje tudi za lastno nesojeno domovino,

* Film režiserja Marjana Cigliča in scenarista Draga Jančarja, Viba film 1982.

čeprav je do svojega petindvajsetega leta še ni videl, zato pa je o njej iz ust domobranskih emigrantov marsikaj slišal), in sicer tako, da ga mednarodno združenje arhitektov pošlje v Slovenijo, kot sodelavca v tukajšnjem strokovnem teamu, ki pojde raziskovat staro slovensko grajsko arhitekturo. V skupini so, razen profesorja, sami mlajši ljudje, generacijski vrstniki Petra Dolenca.

Naše gledanje te v sedanosti potekajoče filmske drame, kakršno zavoljo posebne optike svojih pojmovanj o domovini in njenem življenjskem oziroma družbenem sistemu doživlja glavni protagonist, uvedejo dokumentarni posnetki izza vojnih in zgodnjih povojnih dni. Sledimo prizoru »znamenite« ljubljanske prisege domobrancev (»... prisegam pri vsemogočnem bogu, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo... proti banditom in komunistom...«) ter manifestacijam njihovega kolaboracionističnega izdajstva, kot so bile zabeležene na filmskem traku, zmontiranem za enega izmed Obzornikov, katerega namera je bila ponazoriti ozadje in duha sodnega procesa zoper generala Rupnika in njegove sodelavce. Sestavni del te ekspozicije so na enak, dokumentaristični način posneti (čeprav odigrani) prizori, ki ponazarjajo, kaj se je »po prevratu« zgodilo s pripadniki domobransko-belogardističnih enot, ki so prebegnile prek jugoslovanske meje v Avstrijo in se predale angleškim zaveznikom: registrirali so jih kot »displaced persons — razsejane osebe«.

Odtlej jim je bivati daleč od domovine, v blodnjah nenehne prizadete užaljenosti in nekakšnega neporavnane »dolga«.

Film sam se z objektiviteto doživljanja odpadnikov slovenskega narodnega telesa ne ukvarja frontalno in ne v prvem planu, razen v sklepnih sekvencah, po protagonistovi vrnitvi v Argentino, med »svoje«. Tam smo priče zborovanju slovenskih emigrantov in njihovih dru-

žinskih članov, manifestiranju domovinskih čustev na osnovi njihove doživljajske optike (»Bog, narod, domovina«) in govoru, iz katerega razberemo osnovne poteze emigrantske ideologije, v kakršni je »gori zrasel« tudi Peter Dolenc. Govornik pravi, med drugim: »... Nismo se zbrali samo zato, da bi se spomnili velikih dni, ko smo se uprli komunistični povodnji... zbrali smo se tudi zato, da se spomnimo svoje domovine, naše neodrešene domovine, ječeče v okovjih nasilja in nesvobode, domovine, ki so jo zaslužnili z ognjem in mečem, domovine, ki ji danes samozvani oblastniki vladajo s silo in lažjo...«

Peter Dolenc te besede po svoji vrnitvi iz tiste »zasušnjene domovine« posluša z bistveno drugačnim odnosom, kot jih je nemara poslušal poprej, toda prav to je še dodaten razlog za globitev tragičnih razsežnosti, ki zadevajo zavest o dejanski poziciji in brezupni, brezizhodni zablodi teh ljudi.

On sam, Peter Dolenc, se tega velikega razcepa v samem sebi zave. Razkrije in razčleni ga z izkušnjo svojega bivanja v »nesojeni domovini«, ki jo ob prihodu vidi, po vsem sodeč, »vpeto v verige komunističnega suženjstva«, kot so ga poučili govorniki tam onstran, vendar kasneje — postopoma in sam — razpozna, da so resnična dejstva ubrala drugačno pot. V njem se sproži in odigra proces razkroja poprejšnjega trdnega prepričanja glede domovine in v zvezi z njegovim posebnim razmerjem do njenih dogajanj.

Med svojim bivanjem v Sloveniji obišče očetovo sestro, svojo teto, ki se boleče zaveda, da svojega brata ne bo nikoli več videla; sodeluje pri raziskavi grajske arhitekture, predvsem grajskih oken, ki so kot neke vrste simbolna metafora; doživi ljubezen, ki pa se ji ne zmore scela predati prav zavoljo svoje še nepremaganega in nepreseženega predsodka, ter se na različne načine, v fragmentih, v bolj ali manj izrazitih be-

sednih »dvobojih« konfrontira s pripadniki te tukajšnje domovine, ki kljub vsemu ni in ne more biti njegova domovina, dasiravno išče stik z njo. Najostrejša je ta njegova konfrontacija z nekdanjim očetovim sosedom, bivšim partizanom, torej popolnim idejnim in moralnim nasprotnikom lastne pozicije, Židanom, očetom Petrovega strokovnega kolega in vrstnika Gorazda. »Na tega belčka bo treba malo popaziti,« pravi Židan svojemu sinu. »Zakaj?« — »Zato, ker je bel.« — »Kaj pa je naredil?« — »On? On nič.« — »Kdo pa?« — »Njegov stari, pa stric, ta še bolj, ta je bil šele svinja...« Toda v Židanovi zavesti je dedič te krivde tudi Peter, čeprav se je rodil šele po vojni, v Argentini... pač samo zato, ker »je Dolenčev«.

V jedru protagonistovega doživljanja je ljubezenski odnos z Vido. Znajdeta se v dialogu o tem, ali bi bil Peter pripravljen ostati tu, v Sloveniji. Njegov odgovor je — ne... »ker se ne morem strijnjati z nekaterimi stvarmi tu pri vas... jaz drugače mislim, drugačne poglede imam na preteklost, na sedanost, vi ste tako sami s seboj zadovoljni, nič ne veste, kaj je bilo včeraj, nič vas ne zanima, kaj ljudje drugod mislijo...« Ali še določeneje ob neki drugi priložnosti: »... prišel sem, da vidim, kakšna je ta reč, ki so ji starši pravili domovina. Drugega nič. Jaz imam neka svoja stališča in neko vednost o stvareh. Tu se ne da nič spremeniti.«

To svojo drugačnost Peter eksplicitno izrazi v enem izmed besednih spopadov z Gorazdom, ko mu zabrusi: »Imaš se za potomca neke davne revolucije. Ampak ti o tej revoluciji prekleto malo veš.« — »Ti pa veš.« — »Jaz pa vem. V zdomstvu se vse stvari vidijo ostreje. V zdomstvu so vse drugačne stiske, kot so tele vaše tu... Odkar sem na svetu, vem, kje so se stvari začele. Z neko tako imenovano revolucijo, v resnici državljansko vojno... Jaz vem. Jaz celo življenje to poslušam... Pol so jih tvoji,

tvoji vzorniki v Rogu pobili, pol pa izselili... S tem se začne...« In še: »Poglejte se enkrat, hudiča, enkrat se že ozrite nazaj, pošteno... boste videli, potem vam bo jasno... da je resnica... čisto druga, čisto drugačna...« Te besedne zaostritve so razlog za Gorazdovo odločitev, da popelje Petra naravnost na Urha, v cerkev-mučilnico-muzej, na »sveti kraj, od koder so sejmarji, ki so trgovali z usodo naroda« (Gorazdove besede) »pognali boga z vpitjem, udarci, streli in kriki trpinčenih... mali sadi, nočni ubijalci...« Kajti Gorazd želi, da bi Peter zvedel, česar ne bi rad vedel — »da veš, kaj so tisti tvoji tam zunaj.« Sicer sta drug o drugem prepričana, da sta — vsak od svojih — »napumpana«, in Peter celo porogljivo reagira na Gorazdove poskuse njegove spreobrnitve, toda proces notranjega glodanja se v njem sproži prav na Urhu, le da pride na dan in do izraza šele veliko kasneje, po njegovi vrnitvi v Argentino, torej po preteku časovne amplitude, ki jo označita neizživetja ljubezen z Vido in njegova lastna nemoč, da bi se odločil za takojšnji sestop z življenjske in ideološke ladje, na kateri je plul doslej.

Vse globlje pa se zaveda svoje bolečine, svoje izgube. O tem se pogovarja z Vido, češ — razumeti bi bilo treba, kako je z nekom, ki je »izgubil domovino, pa skoz sanja o njej... To sploh nikogar ne briga in tega nihče ne razume... Ne doma, ne zunaj.« To je bolečina »razseljene osebe« (in razseljenih oseb nasploh: »nekateri so se zapili, so propadli od domotožja... drugi so se znašli. Če so se vdali, če so pristali, če so začeli nekomu služiti...«) Vse to ve, nima pa moči v sebi, da bi naredil odločilni korak prestopa — in tudi Vidi postane to jasno, ko mu ob slovesu reče: »Ti si drugačen, kot sem mislila... Ti lebdiš... Ti se nikoli za nič ne boš mogel odločiti.« Peter Dolenc v resnici ne zmore »prek vsega tega«.

Tak se povrne v Argentino, doživi tragični človeški brezup pijanske kreature nekdanjega domobranskega poročnika in mučitelja Lojzeta ter obnemi v lastni brezizhodni dilemi, nikjer več zares doma, ne tam ne tu. Njegova notranja stiska seveda dopušča obojno možnost gledalčevega rezoniranja: bodisi zaprto eksistencialno nemoč »razseljene osebe« bodisi možnost nadaljnje odprtega procesa transformacije in izčiščenja njegove zavesti, ki mu bo eventualno omogočila najti rešilni izhod.

Problem je bil s to filmsko-dramsko verzijo v naši umetniški praksi zastavljen, ne pa tudi razrešen. Dovolj razvidno nam je bilo sporočeno, da rešitve iz tako globokega brezna, v kakršnem so se po zgodovinski logiki svoje odločitve znašli kvislingi in kolaboracionisti, dejansko ni, ne zanje ne za njihove potomce, četudi tem, slednjim, vrata iz razseljenega sveta domov (v »Itako rodno«) niso zapahnjena; le da oni sami, kot nam je dokazal lik Petra Dolenca, ne »zmorejo prek vsega«. In v tem zagotovo so tragična obeležja, na kakršna nas je opozoril ta film, ki se ukvarja s posledicami neizbrisnih vzrokov.

V primežu znanih in manj znanih listin

Boris Mlakar:
Domobranstvo na Primorskem

Drago Vresnik

V naše novejšje zgodovino pisje o narodnoosvobodilnem boju vstopajo novi mladi zgodovinarji in pisci samostojnih del, kar je vsekakor razveseljivo. Glede na redkost teh pojavov, smemo vsako novo delo šteti za praznično dejanje, saj je očitno dozorevanje zgodovinarjev na temo narodnoosvobodilnega boja in revolucije dolgotrajno in tudi težavno. Težavno nemara tudi zato, ker se z vojnimi izkušnjami in osebno tragiko neobremenjeni avtorji srečujejo z avtoriteto neposrednih udeležencev velikega boja, z njihovo kritično presojo in veliko izkušnjo. Po drugi strani pa je prav velika prednost mladih zgodovinarjev v tem, da so sposobni razširiti mnoge osebne zorne kote, tragiko in bolečine, ter neobremenjeni z vojnimi doživetji zastaviti delo pri dojemanju resnice o velikem prelomnem obdobju novejšje slovenske zgodovine v širšem razponu objektivnih dejstev in zgodovinskih virov. Zanje so ti viri predvsem listine, že objavljeni dokumenti, knjige, spomini, pričevanja, časopisje, skratka vse, kar je bilo napisanega in se je ohranilo na tej ali drugi strani frontne črte, pri sovražnikih in borbah narodnoosvobodilnega boja. Med novimi avtorji, ki si je za svojo dizertacijsko nalogo izbral »domobranstvo na Primorskem« in je lahko brez velikega tveganja za svoj prvi nastop ponudil v branje svojo raziskovalno nalogo, se je letos pojavil Boris Mlakar, pripadnik mlajšega rodu zgodovinarjev

s področja zgodovinopisja o narodnoosvobodilnem boju.

Zgodovinski prikaz nastanka in razvoja primorske različice belogardizma in kontrarevolucije je seveda časovno omejen, kakor je pač bilo časovno določeno primorsko domobranstvo. Pomeni, kakor že v uvodu knjige *Domobranstvo na Slovenskem (Založba Borec, Ljubljana 1982)* ugotavlja pisec, »le majhen del zgodovine slovenskega naroda med drugo svetovno vojno«. Vsekakor pa je tudi ta »majhen« del zelo pomemben, zlasti če je obdelan in predstavljen z zavzetostjo in temeljitostjo, kakršne avtorju ni manjkalo.

Pisanje o organizirani narodni izdaji na Primorskem, zlasti če izvira v zasnovi iz magistrske naloge, terja že na začetku pravilno odločitev. Pisana je namreč lahko za ožji »strokovni zagovor« ali pa za širše beroče občinstvo, ki išče v knjigi temeljno vsebinsko sporočilo, ne išče pa pri tem razrešitev vseh dilem in zagat, ki jih je moral opraviti avtor pri izbiri sloga, uporabi znanstvene aparature, pri zastavljanju hipotez in njihovem dokazovanju. Pisцу knjige se je besedilo sprostilo, bere se tekoče, kar je pri novitetah te vrste redek pojav. Dokumentirano pisanje o »primorskem domobranstvu« je tako združilo dve zahtevi hkrati, potrdilo je svojo strokovno vrednost in postalo dostopno vsakomur, ki želi spoznati ta delček »mračne podobe« Primorske v sicer njeni nasplošno prevladujoči svetli, sončni in vstajniški revolucionarni podobi.

Zaradi vrednosti Mlakarjeve knjige bi smeli pričakovati večji odziv profesionalne in časopisne kritike. Avtor je vsekakor v zgoščenem prikazu obdelal poglavje o slovenski kontrarevoluciji, ki bi bilo sicer, kakor so še mnoga druga poglavja o narodnoosvobodilnem boju, razpršeno po listinah, mapah in fasciklih naših arhivskih ustanov. Morda tudi Mlakarjevo delo opozarja na prepotrebno dokončno objavo arhiviranih dokumen-

tov in ne nazadnje tudi na posodobitev naših arhivov, ki komajda poznajo sodobno tehnologijo dela, mikrofilmiranje in fotokopiranje in še zlasti ne računalniške obdelave arhivskih fondov. Prav zaradi »peš hoje« med našimi dokumenti o narodnoosvobodilnem boju, je za pisce že izredno težavno ustvariti pregled nad listinami in njihovimi vsebinami, ki jih za svoje raziskovalno delo potrebujejo. Arhivski fascikli, na katere se danes avtorji sklicujejo, gotovo niso dostopni tako zlahka vsem, preveč pomembnih listin je še neobjavljenih. Najbrž bo tudi v tem razlog za premajhno raziskovalno in študijsko vnemo, saj je branje gore listin, kar velja tudi za Mlakarjevo knjigo, že samo po sebi težaški posel. Zaradi tako urejenih dokumentov o narodnoosvobodilnem boju, kakor smo jih pač bili sposobni ob doslej razpoložljivih sredstvih urediti in ohraniti, se je znašla v težavah tudi Mlakarjeva študija.

Bralec seveda ob Mlakarjevi knjigi išče vsebino, sporočilo. Ne zanimajo ga gore listin, fascikli in arhivski fondi, še manj pa tiste velike praznine, ki nastajajo zaradi pomanjkanja dokumentov. Na problem neobjavljenih dokumentov in zastarelo tehnologijo arhivskega dela smo opozorili le zategadelj, ker lahko to po svoje vpliva na kvaliteto vsakršne raziskave in pisanja o narodnoosvobodilnem boju. Tudi v Mlakarjevem delu lahko naletimo na praznine, ki nastajajo v stikih med arhiviranimi dokumenti in načinom njihovega branja. Še bolj pa se te praznine pojavijo tedaj, ko gre za konsultacije in pričevanja neposrednih udeležencev dogodkov, saj je o narodnoosvobodilnem boju, zlasti iz njenega prvega obdobja, zelo malo ohranjenih izvirnih listin. Žal smo doslej mnogo premalo storili, da bi arhivske fonde obogatili s sodobno fonoteko, ki bi ohranila živa neposredna pričevanja udeležencev velikih dogodkov. Komajda rešujemo ohranjeno, zelo malo pa bogatimo so-

dobno urejen fond dokumentov in pričevanj o narodnoosvobodilnem boju.

Prav gotovo Mlakarjevo »domobranstvo na Primorskem« v knjižni obliki ni in ne more biti zadnje dejanje. Kot vse podobne študije bo moralo utrpeti popravke in dopolnitve. Avtorju bi ob tem vendarle lahko očitali, da je preveč garal ob listinah, njihovo vsebino pa premalo preverjal v stikih z neposrednimi udeleženci. Vsebina vseh listin nastaja v določenem času, je stvar posameznikov, njihovih interesov, da stvari sporočajo, kakor jih vidijo in občutijo, da neprijetnosti zamolčujejo, uspehe povečujejo, da prikazujejo stvari, ki jih želijo videti kot resnične, že kot dejansko resničnost. Pisni dokumenti narodnoosvobodilnega boja pa so nastajali prav sredi izjemno težkih okoliščin. Kakor predstavljajo neprecenljivo zgodovinsko vrednost, tako so vendarle samo listine, ki so jih pisali ljudje. In če so ti ljudje, ki so listine pisali, še živi, so še kako potrebna in dragocena njihova osebna pričevanja za dopolnilo. Nič drugače pa ni mogoče jemati pisnih listin sovražnikov, potrebno jih je preverjati, primerjati in razlagati.

V Mlakarjevi knjigi pogrešamo predvsem dve bistveni sestavini. V dokaj dokumentiranem pregledu, kako slovensko »ljubljsko« klerikalno vodstvo razširja svoja oporišča na Primorskem, in prek njih pripravlja in naposled organizira primorsko domobranstvo v okviru Globocnikovega vodstvenega štaba za protipartizansko bojevanje, pogrešamo ožjih in podrobnejših ocen in prikazov koncezij, ki jih daje nacistični okupator Slovincem na Primorskem. Primorsko domobranstvo se je namreč, čeprav je bilo glede svojih protikomunističnih ciljev enotno z domobranstvom na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini, vendarle razvijalo znotraj posebnih okupacijskih razmer, avstronacističnih teženj po Veliki Kranjski, znotraj okupacijskega aparata tako imenovane operacijske, sicer pa de-

janske zasedbene cone Jadransko Primorje (Adriatisches Küstenland). Bralec zato pogreša to širše politično, upravno-vojaško ozadje, v katerega je vključeno primorsko domobranstvo ne le kot njegov vojaški del (SNVZ), ampak tudi kot politično strateški del za uničevanje partizanov in pokoritev Slovencev v času in razmerah, v katerih so nacisti dejansko okupirali del Mussolinijeve države, da bi vzpostavili svojo novo vladavino. Mogoče je potrebno prikaz plavogardizma na Primorskem obravnavati ločeno, kot posebno nalogo, vendar pa bi lahko v Mlakarjevi razpravi našli kaj več o eksponentih slovenske liberalne buržoazije in organizatorjih četništva, katerih delovanje in naposled tudi končna usoda se tesno sprepletata s primorskim domobranstvom. Takšna možnost se je piscu tako rekoč sama od sebe ponujala ob nekaterih imenih domobranskih organizatorjev, če bi seveda imel več pregleda nad listinami in pričevanji o teh ljudeh.

V Kokaljevem organizacijskem štabu, ki je organiziral varnostne straže, pozneje pa čete in naposled polk, najdemo na primer Toneta Duhovnika, ki je deloval tudi v obveščevalnem oddelku organizacijskega štaba slovenskega domobranstva v Ljubljani, hodil pa je po sledovih svojega duhovniškega poklica tudi na Jesenice, Bohinj in v Tolmin ter tesno sodeloval, kot prepričan monarhist, s četniško Državno obveščevalno službo (DOS). Delal je torej na dve strani, očitno tudi z Vauhnikom pri organizaciji četniškega obveščevalnega oporišča v Trstu in Gorici, ter bil naposled po znani gestapovski raciji na plavogardiščne oficirje v Ljubljani jeseni 1944 tudi aretiran. Sklep, da se je četniška ilegala uspešno vtihotapila na poveljniška mesta v primorskem domobranstvu, lahko naredimo tudi ob nekaterih drugih domobranskih poveljnikih in organizatorjih. Četniško poveljstvo za Slovenijo je v sodelovanju s četniki iz Like in Gorskega kotarja poskusilo z nastopom sa-

mostojnega domobransko-četniškega odreda v Brdih maja 1944. Odred sta uspešno pregnala bataljon Briško-beneškega odreda in 2. bataljon VDV, nato pa ga je 15. junija 1944 na Panovcu dokončno razbil 1. bataljon 2. brigade VDV.¹ Po tem porazu se četniki niso poskušali vojaško organizirati, svoje oficirje pa so uspešno vrinjali v Kokaljev štab in v primorske domobranske enote. Nekaj teh oficirjev se je v Ljubljani tudi ognilo gestapovski raciji. Zlasti prvovrsten četniški eksponent je bil Janko Debeljak, ki ga najdemo tudi v Mlakarjevi knjigi kot poveljnika bataljona in naposled polka v Ajdovščini. Če bi avtor poznal pričevanja udeležencev, zlasti pa dokumente VOS, VDV in OZNA, bi kaj zlahka ugotovil, da je bil Debeljak poprej poveljnik četniškega vojnega področja za Dolenjsko, nasledil pa ga je po njegovem odhodu na Primorsko Janez Marn-Črtomir s svojim dolenjskim četniškim odredom. Avtor nam predstavlja tudi Radka Cotiča, poveljnika kobariške domobranske postojanke. Če bi imel širši pregled nad pričevanji, bi tudi v tem primeru lahko ugotovil, da gre za četniškega vrinjenca v Kokaljevo primorsko domobranstvo. Radko, tako imenovani Ratomir Cotič je bil namreč poprej Novakov odposlanec za Primorsko ter komandant Primorskega četniškega odreda v Dolomitih. Prav neuspeh četnikov z organizacijo lastne vojske in s porazom svojega edinega četniškega odreda pri Gorici je napotil osrednje četniško poveljstvo, da je pošiljalo svoje oficirje in obveščevalce v primorsko domobranstvo. Kakor vemo, in to piše tudi Mlakar, so četniki primorske domobranci ob koncu vojne imeli v celoti v rokah. Ob prihodu umikajočih se četniških korpusov je Janko

Debeljak začutil svojo priložnost, ko je javno pozival domobranci v boj za »kralja Petra« in naposled svojo »bojno skupino« iz Ajdovščine skupaj s četniki tudi odpeljal — sicer ne v boj — ampak v angloameriško ujetništvo.

Prav vse to opozarja, da bi lahko avtor ob prikazu domobranstva na Primorskem, če ne v celoti, pa vsaj vzporedno obravnaval tudi četništvo, kakor je sicer v uvodu lepo in pregledno prikazal delovanje slovenske klerikalne in liberalne reakcije pri njunih poskusih vdiranja na Primorsko in organiziranja domobranske vojske s pomočjo Nemcev. Četništvo na Primorskem je bilo, vsaj kar zadeva vodilni vojaški kader, dejavno in prikrito znotraj primorskega domobranstva. Razen četništva v domobranstvu, so imeli slovenski plavogardisti le še obveščevalna oporišča v Trstu in Gorici, katerih dejavnost je bila znana po prihodu Vladimirja Vauhnik, nato pa je po njegovem pobegu v Švico splahnela. Torej legalnega slovenskega četništva na Primorskem ni bilo veliko, če seveda ne štejemo Mihailovičevih četniških korpusov, ki so pribežali na Primorsko proti koncu vojne, da bi ustvarili svoje mostišče ter pogoje za obravnavanje usode povojne Jugoslavije v skladu s (tajnimi) jaltskimi sporazumi.

Druga zamera, ki velja Mlakarjevi knjigi, je njegovo poglavje Vojaška vloga SNVZ ter spopadi z narodnoosvobodilno vojsko. Avtor le mimogrede omenja vipavsko VOS, in še to v slabem smislu. Pri tem nekako ravna kot njegov svetovalec dr. Metod Mikuž, ki je v svojem kratkem pregledu zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem (Prešernova družba) tudi le enkrat mimogrede ošvrknil mežiško skupino VOS zaradi nepravilnosti. Tako žal VOS v zgodovinopisju o narodnoosvobodilnem boju še ni nastopila celovito kot organizirana vojaška in obveščevalna organizacija, pač pa samo nekatere skupine, čez katere se v poročilih pritožujejo teren-

¹ Poročilo štaba 2. brigade VDV Poveljstvu VDV za Slovenijo, 28. junij 1944, Zgodovinski arhiv RSNZ, fotokopije v arhivu domicilnega odbora brigade. Primerjava: Poročilo okrožne izpostave OZNA za Goriško, fotokopija v arhivu brigade, RSNZ.

ska vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. Očitno je vzrok za takšno stanje v dolgoletni zaležanosti arhiva VOS, OZNA in VDV.

Dvomimo pa, da ne bi mogel najti avtor poti vsaj do osnovnih virov. Če se je namreč odločil za prikaz spopadov in bojov primorskih domobrancev s partizanskimi enotami, oziroma brigadami in odredi narodnoosvobodilne vojske, ne bi smel spregledati, da so na Primorskem delovali organi OZNA, 2. brigada VDV in enote Narodne zaščite, ki so skupaj šteje okrog 1500 borcev, posebej izbranih za boj s kontrarevolucijo in peto kolono. Njihov boj s primorskim domobranstvom se je odvijal na vseh frontah, in to zelo uspešno. Že tržaška sabotažna četa VOS pod poveljstvom Darka Munihja je marca 1944 napadla domobransko rekrutno šolo v Trstu in uničila 17 nemških in domobranskih častnikov in podčastnikov. Potem so se nadaljevale akcije bataljonov VDV in OZNA do konca vojne. Samo 2. brigada VDV zapisuje v svojih poročilih 430 ujetih in ubitih domobrancev, obveščevalcev in organizatorjev domobranstva.² Pri tem ni šlo samo za likvidacije, ampak na primer tudi za takšne aretacije domobranskih privržencev, kakršne so bile v Kanalu ob Soči, Slapu ob Idrijci in na Colu ter drugje, ko so skupine domobranskih agitatorjev, obveščevalcev in sorodnikov zbrali na »urah politične prevzgoje« in jih nato odpustili domov. Menim, da ne bi smel avtor v tem poglavju mimo teh posebnih enot za boj z domačo izdajalsko kontrarevolucijo, če se je že za tak prikaz odločil.

Brati zgodovino ne pomeni brati samo listin. Za poznavanje zgodovine je potrebno zbirati tudi živa pričevanja udeležencev, ne zato, da bi motili ob-

jektivnost prikaza in vnašali svoje osebne poglede in motive v obravnavano snov, ampak da bi opozorili na širino virov in pojavov, na vse tisto, česar listine ne morejo povedati. Boris Mlakar je bil pri pisanju svoje knjige očitno močno v primežu listin, kar je njegovo sicer sproščeno pisanje vendarle obremenilo s pomanjkljivostmi, od katerih smo seveda omenili samo nekatere. Njegova knjiga pa je gotovo že v sedanji obliki tako dobro delo, da ga je vredno še izboljšati in dopolniti. Očitno bo avtor v drugi, dopolnjeni izdaji to storil in dodal še marsikaj novega.

² Okvirni pregled poročil 2. brigade VDV od 28. aprila 1944 do 28. aprila 1945, Arhiv RSNZ, rekapitulacija v arhivu domicilnega odbora brigade, vključena v osnutek teksta monografije.

Člani uredniškega sveta revije *Borec*

Uredniški svet revije *Borec* v novi, razširjeni sestavi, ki je bila predlagana in potrjena na seji uredniškega sveta revije *Borec* 25. novembra 1982:

Franček Bohanec (delegat sodelavcev in bralcev)

Jože Dežman (delegat Komisije za preučevanje zgodovine Zveze komunistov Slovenije pri CK ZKS)

France Filipič (delegat RO ZZB NOV Slovenije)

Karel Grabeljšek (delegat Društva slovenskih pisateljev)

Albert Jakopič (delegat RK SZDL Slovenije)

Vladimir Kavčič (delegat sodelavcev in bralcev)

Srečo Kirn (delegat RK ZSM Slovenije)

Ivan Križnar (delegat RO ZZB NOV Slovenije)

Boris Mlakar (delegat Inštituta za zgodovino delavskega gibanja)

Dr. Dušan Nečak (delegat sodelavcev in bralcev)

Radko Polič, predsednik sveta (delegat RO ZZB NOV Slovenije)

Dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika sveta (delegat Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani oziroma oddelka za zgodovino Filozofske fakultete)

Franc Salj (delegat sodelavcev in bralcev)

Lojze Štradjot (delegat RTV Ljubljana)

Zima Vrščič (delegatka RO ZZB NOV Slovenije)

Pojasnilo

Ob pesniškem ciklusu *Iz dnevnika padlega partizana* (11. številka revije *Borec*, leto 1982) so v opombi izpadli življenjski podatki Jožeta Ciuhe. Objavi je sledila vrsta vprašanj, če je avtor znani slikar. Zato dodajamo: akademski slikar Jože Ciuha tudi — pesnikuje.